

DIPLOMAMUNKA

Bajzát Tímea
Borbála
Magyar nyelv és
irodalom
Funkcionális kognitív
nyelvészet szakirány

2021

DIPLOMAMUNKA

„Amelyek korábban ilyen lehetőségről álmodni se mertek”

—

*A főnévi igenév mint kulcselem a modális konstrukciók
grammatikalizációjában*

Témavezető:

Dr. Kugler Nóra
habilitált egyetemi docens

Készítette:

Bajzát Tímea Borbála
Magyar nyelv és irodalom
Funkcionális kognitív
nyelvészet szakirány

A HKR 336. § ad 76. § (6) pontja értelmében:

„... A szakdolgozathoz csatolni kell egy nyilatkozatot arról, hogy a munka a hallgató saját szellemi terméke...”

SZERZŐSÉGI NYILATKOZAT

Alulírott **Bajzát Tímea Borbála** (név) **HUT5FV** (Neptun-kód) ezennel kijelentem és aláírással megerősítem, hogy az ELTE BTK **Magyar nyelv és irodalom** mesterszakján **Funkcionális kognitív nyelvészet** specializáción írt jelen szakdolgozatom saját szellemi termékem, amelyet korábban más szakon még nem nyújtottam be szakdolgozatként, és amelybe mások munkáját (könyv, tanulmány, kézirat, internetes forrás, személyes közlés stb.) idézőjel és pontos hivatkozások nélkül nem építettem be.

Budapest, 2021.04.22.

Bajzát Tímea Borbála s.k.
a szakdolgozat szerzőjének neve

A nyilatkozatot a szakdolgozathoz kell csatolni.

Tartalom

1. Bevezetés.....	3
2. A modalitás a funkcionális nyelvészeti hagyományban.....	5
2.1. A modalitás mint nyelvészeti fogalom és kategória problematikája	5
2.2. A dinamikus modalitás és az episztemikus modalitás	6
2.2. Az alapmodalitások: a szűkebb értelemben vett dinamikus modalitás és a deontikus modalitás	10
2.3. A premodális tartomány és az alapmodális tartományok közötti határátlépés	12
2.4. A segédige a funkcionális kognitív megközelítésben	13
3. A mintavételezés.....	14
4. Az elemzési eljárás bemutatása	18
4.1. A klaszteranalízis előkészítéséhez szolgáló elemzési szempontrendszer	18
4.2. A klaszteranalízis módszerének nyelvészeti alkalmazása	22
5. A klaszteranalízissel nyert szempont-együttállások kvalitatív elemzésének eredményei és a kontrollklaszterezés eredményei a mintázat-azonosítás tükrében	26
5.1. A <i>tud</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet	28
5.1.1. A <i>tud</i> + főnévi igenév dendrogram „A” ága	29
5.1.2. A <i>tud</i> + főnévi igenév dendrogram „B” ága	31
5.1.3. A <i>tud</i> + főnévi igenév dendrogram „C” ága	33
5.1.4. A <i>tud</i> + főnévi igenév dendrogram „D” ága	34
5.1.5. A <i>tud</i> + főnévi igenév dendrogram „E” ága	35
5.1.6. A <i>tud</i> + főnévi igenév Cosine függvénnyel történő klaszterezésének eredményei.....	37
5.2. A <i>képes</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet	42
5.2.1. A <i>képes</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága	43
5.2.2. A <i>képes</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága	44
5.2.3. A <i>képes</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „C” ága	46
5.2.4. A <i>képes</i> + főnévi igenév Cosine függvénnyel történő klaszterezésének eredményei.....	47
5.3. A <i>képtelen</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet	51
5.3.1. A <i>képtelen</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága.....	52
5.3.2. A <i>képtelen</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága.....	53
5.3.3. A <i>képtelen</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „C” ága.....	54

5.3.4. A <i>képtelen</i> + főnévi igenév Cosine függvénnel történő klaszterezésének eredményei.....	55
5.4. A <i>bír</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet.....	59
5.4.1. A <i>bír</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága	60
5.4.2. A <i>bír</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága.....	61
5.4.3. A <i>bír</i> + főnévi igenév Cosine függvénnel történő klaszterezésének eredményei	62
5.5. A <i>mer</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet	66
5.5.1. A <i>mer</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága.....	66
5.5.2. A <i>mer</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága	68
5.5.3. A <i>mer</i> + főnévi igenév Cosine függvénnel történő klaszterezésének eredményei.....	69
5.6. A <i>hajlandó</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet	73
5.6.1. A <i>hajlandó</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága.....	74
5.6.2. A <i>hajlandó</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága	75
5.6.3. A <i>hajlandó</i> + főnévi igenév Cosine függvénnel történő klaszterezésének eredményei.....	77
5.7. Az <i>akar</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet elemzésének bemutatása	81
5.7.1. Az <i>akar</i> + főnévi igenév dendrogram „A” ága	82
5.7.2. Az <i>akar</i> + főnévi igenév dendrogram „B” ága	84
5.7.3. Az <i>akar</i> + főnévi igenév Cosine függvénnel történő klaszterezésének eredményei.....	86
5.8. A <i>kíván</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet.....	90
5.8.1. A <i>kíván</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága	91
5.8.2. A <i>kíván</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága.....	92
5.8.3. A <i>kíván</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „C” ága.....	93
5.8.4. A <i>kíván</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „D” ága	94
5.8.5. A <i>kíván</i> + főnévi igenév Cosine függvénnel történő klaszterezésének eredményei.....	96
5.9. A <i>szeret</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet	99
5.9.1. A <i>szeret</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága.....	100
5.9.2. A <i>szeret</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága.....	101
5.9.3. A <i>szeret</i> + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „C” ága.....	102
5.9.4. A <i>szeret</i> + főnévi igenév Cosine függvénnel történő klaszterezésének eredményei.....	104

6. Az elemzés eredményei alapján tehető következtetések	107
7. Összefoglalás.....	109
8. Források és bibliográfia	110
8.1. Források	110
8.2. Bibliográfia	110
9. Melléklet.....	115
10. Absztraktok.....	124
10.1. Magyar nyelvű absztrakt.....	124
10.2. Angol nyelvű absztrakt	124

1. Bevezetés

A jelen kutatás a premodális szemantikai tartományokat megnyitó főnévi igeneves konstrukciókat vizsgálja funkcionális nyelvelméleti kiindulópontot érvényesítve (Langacker 1988, 1991, 2008, Tolcsvai Nagy 2013, 2017). A vizsgálat korpuszalapú, a metodológiai beágyazottságát tekintve tehát törekszik arra, hogy megállapításai konkrét nyelvi adatok vizsgálatára épüljenek. Az adatokból látható mintázat-együttállásokból elméleti hipotézisek felállításával kapcsolódik ahhoz a kutatási kérdéshez, hogy a vizsgált premodális (lehetőségességi relációt nem explikáló) jelentéssel asszociálódó főnévi igeneves kompozitumszerkezetek milyen nyelvi, konstrukcionális kidolgozottságban képesek átlépni a jelentésképzés során a modális szemantikai térbe (amely a lehetőségesség mentális terének¹ megnyitásával elválaszthatatlanul összefügg). Az alkalmazott indirekt eljárások célja az, hogy kísérletet tegyenek az a priori, primer logikai modális kategóriák (vö. Kiefer 2000, 2005) elsődleges alkalmazásának mellőzésére. A modális kategóriák nem kiindulópontot jelentenek, hanem a kutatás reményei szerint azokhoz elvezet az adatok alapján, a kontextust figyelembe véve azonosított mintázat-együttállások szisztematikus feldolgozása és a modalitás kifejezésének a konstrukciók (forma-funkció párok) oldaláról történő újragondolása. Az alkalmazott szemléletmód választását indokolja, hogy a kognitív megközelítés támogatja a használatalapúságot, a nyelvi változásra is érzékeny prototípuselvű tudományos, nyelvészeti kategorizációval (Tolcsvai Nagy 2010) alkalmazható a vizsgált jelenség árnyalt értelmezésére és leírására.

A mintavétel során a vizsgálat törekedett a késői kutatói beavatkozásra, tehát az adatvételezés fázisa korpuszalapú, a vizsgált főnévi igeneves szerkezetek körét a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ v2.0.5) főnévi igenévi kifejezéseinek gyakorisági listája alapján határozza meg indirekt keresési módszerrel (a mintavételezési eljárásról bővebben lásd a 3. fejezet). A mintavételezés során cél volt az, hogy főnévi igeneves szerkezetek olyan valós nyelvi példányaihoz kérjek le konkordanciát, amelyek az interszubjektív jelentésfeldolgozás során elsődlegesen egy humán szereplő belső mentális állapotaival asszociálódnak (TUDÁS, KÉPESSÉG, VÁGY, HAJLANDÓSÁG, SZÁNDÉK, ÉRZELMI ATTITÜD). Azért esett a választásom ezen csoportra, mert ezek azok a fogalmi tartományok, amelyek potenciálisan megteremthetik a lehetőségesség relációját a premodális tartományból átlépve a modális terekbe. A jelen kutatás céljai közé tartozott

¹ Ezt egyelőre nem artikuláljuk a lehetőségesség és a szükségesség megkülönböztetésével.

továbbá egy olyan szempontrendszer felkínálása, amely alkalmas a főnévi igeneves szerkezetek használatalapú, konstrukciós leírására, azért, hogy így a szemantikai szempontok együttesen azonosíthatóvá és összekapcsolhatóvá váljanak a morfoszintaktikai jellemzőkkel, továbbá hogy a nyelvileg aktivált (és valamilyen mértékben kidolgozott) szereplők és a körülmények viszonyrendszere is elemezhetővé váljon. A szempontok alkalmazásával nyert jellemzőket, azonosított jellemző-együttállásokat adattáblába rendezve lehetőség nyílt arra, hogy a klaszteranalízis módszerének alkalmazásával olyan csoportjait nyerjük ki a vizsgált tulajdonságoknak, amelyek orientáló kiindulópontként szolgálnak az elemzett konkordanciákból történő további belső mintavételezésre. Az adatcsoportok valószínűsítéseket tesznek lehetővé a funkcionálisan összetartozó kifejezőmódokra vonatkozóan. Ezen csoportok szisztematikus elemzésével, s hálózatos elrendezésével közelebb juthatunk a fejezetben felvázolt kutatási kérdés megválaszolásához (a premodális-modális határsáv szimbolikus viszonyainak artikulálásához), de legalábbis mód nyílik ezzel kapcsolatban új kutatási hipotézisek felvázolására. Ezen kívül a felvázolt elemzési lépések hozadéka az is, hogy a vizsgálat alá vont főnévi igeneves szerkezetek nyelvi profiljáról, illetve használatuk diszkurzív beágyazottságáról információt nyerhetünk. A vizsgálatban alkalmazott empirikus módszerekkel kapcsolatban a dolgozat törekszik a reflexivitásra, s a módszertanra visszacsatoló észrevételeket és módosítási javaslatait szintén rögzíti, ezzel megalapozva egy hosszabb távú grammatikalizációs vizsgálatát a premodális tartományokhoz kapcsolódó nyelvi szerkezeteknek. A vizsgálat során a klaszteranalízis alkalmazásakor egyfelől igyekeztem a teljes nyelvi mintákon lefuttatni egy olyan függvényt, amely az eredmények alapján a gyakorisági értékekre érzékeny elsősorban, majd az általa adott eredmények ellenőrzésének szándékával egy másik függvényt is alkalmaztam, de csak azon gyakori folyamat típusok kerültek bele az új klaszterezésbe, amelyek együttesen a példányok legalább 50%-át jellemezték (lásd 4.2.). A kontrollklaszterezés célja az volt, hogy módszertani visszacsatolást szolgáltatson a nyelvi mintázatazonosítás felől arról, hogy a paraméter-beállítások változtatásával hogyan finomítható a klaszterezés módszere.

A dolgozat felépítése a következő: a (2.) fejezetben részletesen ismertetem a kutatás elméleti hátterét, ezen belül szót ejtek a modalitáskutatás hazai, illetve nemzetközi szakirodalmának áttekintéséről, de csak a választott nyelvelméleti modell szűrőjén

keresztül, és a teljesség igénye nélkül. Külön figyelmet szánok a premodális szemantikai térből a modális szemantikai térbe való belépés műveletének, illetve nyelvváltozási folyamatának a bemutatására (vö. Van linden 2010). A (3.) tartalmi részben a vizsgált szerkezetek mintavételezési eljárását mutatom be, valamint a reprezentatív elemszámú konkordanciák lekérdezésének menetét a Magyar Nemzeti Szövegtár 2-ből. Ezt követően az empirikus vizsgálat elemző módszertanát ismertetem (4.), ebben a fejezetben kitérek az általam kidolgozott szempontrendszerre s ezzel összefüggésben a klaszteranalízis bevonásának indoklására is, és az általam választott függvények, s azok alkalmazási módjára. Az (5.) fejezetben részletezem a kutatási eredményeket, kiegészítve a kontrollklaszterezés eredményeivel. Az elemzési eredmények alapján a (6.) részben következtetéseket és hipotéziseket fogalmazok meg azzal kapcsolatban, a vizsgált modális/premodális segédigék (valamint melléknévből grammatikalizálódott modális kifejezések) milyen konstrukcionális kidolgozottságban lehetnek képesek megnyitni a modális teret. A (7.) fejezetben összegző áttekintést adok a bemutatott vizsgálatról.

2. A modalitás a funkcionális nyelvészeti hagyományban

2.1. A modalitás mint nyelvészeti fogalom és kategória problematikája

A modalitás a nyelvészeti diskurzusban mind hazai mind pedig nemzetközi viszonylatban nehezen meghatározható, többféle módon megközelített és értelmezett jelenség (van der Auwera–Plungian 1998:80 alapján Mortelmans 2010: 1343, Kiefer: 2000: 300, Nuyts 2005: 1). A modalitás komplex s nehezen körülhatárolható szemantikai fogalom, azonban nemcsak fogalmi szinten nehezen definiálható a nyelvi modalitás, hanem mint önállóan megkülönböztetett nyelvi kategória érvényessége sem egyértelműen elfogadott (vö. Lampert 2000 ismerteti Mortelmans 2010:1343). Lampert (2000) a modális kategóriát csupán a modális igék formális szemantikai leírására tartja érvényes kategóriának, mivel csak a legerősebben grammatikalizálódott kifejezéseket tartja a leírás részének. Az angol modális segédigéknek a modalitáskutatásban kitüntetett helyzetét az is mutatja, hogy a funkcionális nyelvelméleti keretbe illeszkedő kutatások is ezen lexikai csoportra helyezték elsődlegesen a fókuszot (Mortelmans 2010: 1343; Van linden 2010: 2). Hasonlóképpen morfológiai és szintaktikai típustól függően az egyes nyelvekben az ige morfológiájának vizsgálata vagy a partikularendszer került a középpontba mint a legerőteljesebb grammatikai részrendszer. Természetesen ez nem

jelenti azt, hogy más, a dinamikus jelentésképzésben modális tartományt aktiváló nyelvi kifejezések vizsgálatát mellőzték volna (vö. Achard 1998, Mortelmans 2010 Nuyts 2002, Van linden 2010), de az megfigyelhető, hogy például a modális határozók (vagy módosítószók) lényegesen kisebb figyelmet kaptak a nem funkcionális megközelítésekben.

Van der Auwera és Plungian (1998:2) alapvetésként fogalmazzák meg azt, hogy nincs általános érvényben lévő definíciója a modalitásnak, az egyetlen kritérium az, hogy a szerzők határozottan kijelöljék azt, hogy ők maguk mit értenek ezen fogalom alatt. A jelen dolgozat annak ellenére, hogy rögzíti a nemzetközi és hazai diskurzusban megjelenő eltérő szemléletmódokat, nem törekszik az elméleti szintézis megteremtésére, azonban igyekszik pontosan kijelölni a saját kiindulópontját és az ahhoz kapcsolódó teoretikus alapvetéseket, amelyekre támaszkodik az empirikus vizsgálat eredményeinek bemutatásakor.

2.2 A dinamikus modalitás és az episztemikus modalitás

A modalitás olyan mondatsemantikai jelenség, amellyel a konstruáló szubjektum nyelvi kifejezésre juttatja a mentális feldolgozó műveleteit, jelzi, hogy az ábrázolt jelenet lehetséges szituáció, nem például egy folyamat aktuális, megfigyelhető megvalósulásának nyelvi konstrukciója (Kugler 2017: 469, 480), az episztemikus modalitásra minden esetben igaz az inferencialitás működése, míg a dinamikus modalitásnak ez akkor a része, amikor a jelentésképzés általában is megkívánja a következtető műveleteket. Kiefer (2000: 291–325) a modalitás fogalmát a logikában alkalmazott modalitás fogalomból emeli át a nyelvtudomány diskurzusába (2006: 293). A logikai kiindulópontból értelmezve a modalitás a szükségszerű és a lehetséges fogalmával társítható, azonban ezen fogalmi apparátus szintén nem tekinthető állandónak. Kiefer Ferenc is reflektál arra, hogy a nyelvészeti hagyomány modalitás fogalma számos esetben egy szintaktikailag jól meghatározható szóosztályra érvényes, és ezek a modális potenciállal bíró nyelvi konstruálási módok sokszor nyelvspecifikusak, ezért ezek a leírások elméleti általánosításra nem alkalmasak (Kiefer 2000: 300–301, vö. Achard 1998: 123–171, Bybee–Perkins–Pauglica 1994: 236–240, Kugler 2017: 469). Bizonyos modalitásfelfogások az attitűd jellegű jelenségekre szűkítik a kategóriát. Kiefer a logikai modalitásfogalom korlátaira is rámutat, amikor rögzíti, hogy a következtetési

folyamatok szempontjából az úgynevezett mindennapi következtetéssel is számolni kell a lehetőségesség vagy szükségesség megkonstruálásában (Kiefer 2005: 17, 53).

Achard (1998: 123–171) a francia módbeli segédigék esetében kiemeli azt, hogy forma alapján nem hoznak létre egyedi modális kategóriát, mert ezen modális jelölők nem mutatnak elkülönbözést sem strukturális sem pedig morfológiai alapokon a többi igétől (Achard 1998: 125), ez szintén támogatja a funkcionális megközelítés alkalmazását a modalitáskutatásban, hiszen önmagában a formai jegyek nem képesek lehetővé tenni a modális kifejezések azonosítását.

Kiefer (2005) tárgyalja a premodális-modális határ kérdését a *tud* modális segédige leírásánál. Elkülöníti ugyanis a 'képesesség' jelentést és az erre épülő absztraktabb, már modális jelentéseket. A *tud* + főnévi igenév szerkezet jelentéseit két aspektus mentén különbözteti meg tanulmányában, s ebből kiindulva kínálja fel a szemantikai leírást. Az általa szétválasztott jelentések a francia *savoir* ('képes valamire, ismeri a módját, birtokában van valami tudásnak') és a *pouvoir* ('lehetősége van valamire, a körülmények lehetővé teszik') ige jelentéseinek feleltethetők meg, tehát ennek az alapján *tud*₁ és *tud*₂ jelentést különít el. A 'lehetőségesség' kategóriája társalgási implikaturaként kapcsolódhat a KÉPESSÉG jelentéssel bíró *tud* + főnévi igenév konstrukcióhoz, de nem része ez a 'képesesség' jelentésének, ez akkor válik a jelentés részévé, amikor a *-hAt* morfémával helyettesíthető a *tud* (Kiefer 2005: 99). Kiefer érvel továbbá amellett, hogy a magyar nyelvben sem morfoszintaktikailag, sem pedig prozódiailag nem lehet megkülönböztetni egymástól a *tud* segédige kétféle használatát (Kiefer 2005: 97–98). Az elemi mondatok megértésekor a világról szerzett ismereteink mozgósításával sem lehet egyértelműen azonosítani azt minden esetben azt, hogy a *tud* melyik jelentéstartománya aktiválódik a nyelviileg kidolgozott közlésegségben (Kiefer 2005: 97–98). A modalitás forrásának megragadásához a beszédhátér fogalmát alkalmazza (Kiefer 2000: 297). A szükségszerű vagy a lehetőségesség metaállításokat logikai deklarációból teszi levezethetővé, tehát egy *p* kijelentés szükségszerűen igaz, ha annak szükségszerűsége következik a beszédhátérből, és ezzel párhuzamosan *p* kijelentés lehetséges, ha az nem mond ellent a beszédhátérnek, kompatibilis azzal (Kiefer 2000: 297). Az egymástól eltérő modalitásfajták a beszédhátérüket tekintve mutatnak egymástól eltérést. Ennek megfelelően például a diszpozicionális beszédhátér a mondat logikai alanyának diszpozíciójából épül fel, tehát az, hogy valaminek bekövetkezte

szükségszerű vagy lehetséges, a cselekvő diszpozíciójának, (a szereplő szempontjából belső) állapotának a függvénye. A buletikus modalitás beszédhátterét a kívánságok és óhajok alkotják (Kiefer 2000: 298). A cirkumsztanciális modalitás esetében a lehetőségesség forrása a külső körülményektől, az elsődleges szereplő környezetétől válik függővé a jelentéskonstruálás során. Kiefer Ferenc (2000: 298) a cirkumsztanciális modalitás forrását negatív definícióból vezeti le. Tehát így a külső körülményen minden olyan körülményt ért, amely független a cselekvő belső képességétől, tudásától (röviden: diszpozíciójától), s független a társas interakciók normarendszerétől (Kiefer 2005: 64), az utóbbi ugyanis a deontikus modalitás beszédhátterét alkotja. A deontikus modalitásban a jelenet a társas normáktól, az emberi társas viszonyokat meghatározó normarendszertől függő szükségesség vagy lehetőségesség (vö. Kugler 2017: 483). Tehát a lehetőségesség kategóriája a deontikus tartományban úgy értendő, hogy az adott esemény megfelel valamely társadalmi konvenciónak, illetve nem áll azzal összeütközésben. A szükségszerűség esetében pedig ezen társadalmi konvenciók kényszerítő erőként, tiltás esetén akadályozó erőként hatnak a cselekvés megvalósulására (Kiefer 2005: 60). Kiefer (2000: 298) a deontikus, a cirkumsztanciális, a buletikus, a diszpozicionális modális beszédháttereket összefoglalóan a dinamikus modalitásnak nevezi (egyenértékűként a szakirodalomban szintén előforduló alapmodalitás terminussal), ezzel ezeket a szereplőorientált modalitásokat (vö. van der Auwera–Plungian 1998) kategoriálisan megkülönböztetve az episztemikus modalitástól (vö. Kiefer 2000: 298), amely beszélőorientált. Fontos megjegyezni, hogy a dinamikus modalitásnak egy ennél szűkebb, csak a diszpozicionális és cirkumsztanciális modalitást átfogó értelmű használata is létezik a modalitás irodalmában. Kiefer fenntartja az objektív-szubjektív kettősséget is (2005: 74). Ennek alternatíváját a funkcionális kognitív megközelítés a konstruálás módjában látja (lásd Langacker 1987: 128–132, 2008: 77, 260–264).

A modalitáskutatásban általánosnak tekinthető, hogy a szükségszerűség (szükségesség) és lehetőség (lehetőségesség) fogalmi dichotómia felől közelítenek a modális jelentéstartalmakhoz a kategorizációs kísérletekben (vö. van der Auwera–Plungian 1998: 80). A szereplő szempontjából belső lehetőségesség/szükségesség azt jelenti, hogy a szereplő tulajdonságaitól függ a potenciális esemény megvalósulásának lehetősége, ez tehát a diszpozicionális kategóriának felel meg. A szereplő szempontjából külső hatóerő mind a cirkumsztanciális (nem deontikus), mind a deontikus tartománynak

jellemzője. Ilyenkor a szereplő erődinamikai viszonyba lép a fizikai és a társas környezettel. A jelenet szempontjából külső lehetőségesség és szükségesség az episztemikus tartománnyal kapcsolódik össze, és nem szereplői, hanem konceptualizálói (megnyilatkozói, ill. beszélői) nézőpontot feltételez. (lásd 1. ábra). Fontos kiemelni azt, hogy van der Auwera és Plungian (1998: 84) nem tárgyalja modális szemantikai tér részeként a volitív (volitív modalitás lásd Palmer: 1986: 115; 116–119; 152–153) (buletikus vö. Kiefer 2000: 298) tartományt, viszont elismerik annak szoros kapcsolódását a modális szemantikai térhez (Auwera–Plungian 1998: 86).

LEHETSÉGESSÉG			
nem episztemikus lehetőségesség			episztemikus (‘bizonytalanság, kétség’)
a szereplő szempontjából belső (‘kéesség’)	a szereplő szempontjából külső		
	nem deontikus	deontikus (‘engedély’)	
a szereplő szempontjából belső (‘szükséglet’)	nem deontikus	deontikus (‘kötelezettség’)	episztemikus (‘valószínűség’)
	a szereplő szempontjából külső		
nem episztemikus szükségszerűség			
SZÜKSÉGSZERŰSÉG			

1. ábra. Modálisforrások a szemantikai térben (Van der Auwera – Plungian 1998: 82 és Kugler 2003: 14 alapján)

Bybee és szerzőtársai (Bybee–Perkins–Pauglica 1994: 176–240) ugyanezen nézőpontok alapján különböztetik el egymástól a modális forrásokat, az első az ágensorientált (agent-oriented) a szereplő szempontját, jelenetbeli viszonyait érvényesítő), a másik a beszélőorientált forrás. Az előbbi kategória esetén a lehetőségesség és a szükségesség forrása dinamikusán jön létre a jelenet szereplőinek interakciójában, ahogy az a nyelvileg kidolgozott elemi jelenetben megkonstruálódik. A megnyilatkozó-vagy beszélőorientált modalitás terminus olyan megnyilatkozásokra vonatkozik, amelyekben a megnyilatkozó az a mentális ágens (konceptualizáló), akihez a lehetőségesség megalkotása, a valószínűsítés mentális állapota kapcsolódik. A beszélőorientáltság tehát elválaszthatatlanul összekapcsolódik az episztemikus

modalitással, tipikusan kijelentő mondatokkal valósul meg, és a tudáson való interszubjektív megosztásban, a felek mentális működésének az összehangolásában játszik szerepet. A funkcionális kognitív nyelvészet konstruálás fogalma azért is lényeges a fentiek vonatkozásában, mert az objektivizált és a szubjektivizált konstruálási módokra kidolgozott modell (Langacker 2006), képes olyan finom összefüggéseket is bemutatni, amelyekben például a konceptualizáló szereplőként is megjeleníti önmagát (pl. “Én az Igazából szerelmet meg tudom nézni negyedszer vagy ötödször is”²), vagy akár saját mentális működését, metapragmatikai tudatosságát teszi hozzáférhetővé (pl. *szerintem*).

A fentiekben a van der Auwera és Plungian (1998), valamint Kiefer (2000, 2005) modelljei közötti kapcsolatok bemutatását végeztük el, ugyanakkor az értelmezésben és a kiemelésben már érvényesítettük a funkcionális nézőpontot. A megközelítési módok a modalitásról szóló diskurzusban ugyan számos esetben különböznek egymástól, de mindegyik megkülönbözteti egymástól a dinamikus- (alapmodalitást) és az episztemikus modalitást. Az alapmodalitást eltérő részletességgel tárgyalja a szakirodalom, azonban a fentebb bemutatott fő kategóriák érvényessége általánosan elfogadottnak tekinthető.

2.2. Az alapmodalitások: a szűkebb értelemben vett dinamikus modalitás és a deontikus modalitás

Az alapmodalitáson belül érdemes körülhatárolni a megkonstruált lehetséges folyamatoknak azt a típusát, amelyben a cselekvés a szereplő saját belső (stabil vagy aktuális) jellemzőinek, szándékainak (volitív forrástartomány) vagy a körülményeknek, illetve ezek interakciójának a függvénye. Ezt összefoglalóan dinamikus modalitásnak nevezi a nemzetközi szakirodalom (vö. Van linden 2010). Az együttes tárgyalást a jelen dolgozatban olvasható empirikus vizsgálat is támogatja, ugyanis a konstruálás előtér-háttér viszonyai alapján sokszor nem oszlik meg egyértelműen a profilálás a szereplő szempontjából belső és a külső modális források között, vagyis nem egyértelmű az erődinamikai interakcióban, hogy a diszpozíció vagy a külső hatás-e a modális forrás. A dinamikus modalitás (a szereplőorientáltság közös jellemzője mellett) eltér a másik alapmodális kategóriától, a deontikus modalitástól. A dinamikus modalitás részeként tekintem Palmer (1986)-ra és Kiefer (2000)-re alapozva a volitív, buletikus modális forrást, tehát azt, amikor a beszélő, vagy perspektiválva a nyelvi példány egyik

² MNSZ2

szereplőjének vágyai, kívánságai, óhajai s ezeken keresztül a szándékai szervezik a beszédhátteret.

A deontikus modalitás elkülönítése (nyelvszemlélettől függetlenül) általános a modalitás szakirodalmában (lásd Achard 1998, Bybee–Perkins–Pauglica 1994, Kiefer 2005, 2000; Kugler 2017, Langacker 1991, Talmy 1988, van der Auwera–Plungian 1998). A deontikus modalításban nem a fizikai jellegű erőviszonyok, hanem a társas konstruktumok függvénye a cselekvés. Az erődinamikai modellben tehát absztrakt erőviszonyok, elvárások, normák működnek, amelyek kényszerítő vagy engedélyező-jóváhagyó erőként kerülnek interakcióba a szereplő saját késztetéseivel. A deontikus megnyilatkozások az interperszonális jelentésfeldolgozásnál általában absztrakt szükségszerűséget vagy a lehetségességet aktiválnak: kötelezést, tiltást, engedélyezést (Murvai 2001). Ha a jelenet szereplői lehorgonyzódnak a diskurzus résztvevőihez, akkor a megnyilatkozás közvetlenül is szerephez juthat a diskurzus interperszonális viszonyainak az alakításában. Az elvárás megkonstruálásából nem következik az, hogy a folyamat meg is valósul, tehát a jelenet marad a potencialitás tartományában. Nem szükségszerű tehát az, hogy az elsődleges figura (a potenciális cselekvő, akire az elvárás erőként hat) engedelmeskedjen a felé irányuló erőnek (Pelyvás 2013, Nuyts 2006: 4–5, Van linden 2010: 6). Nuyts (2006: 4–5) további részletezést ad arról, hogy a deontikus modális térhez kapcsolódó morális forrást a lehető legszélesebben szükséges értelmezni, ez a viszony mindig a diskurzus kontextusában válik értelmezhetővé.

A deontikus modalitáshoz kapcsolódva azonban fontos szót ejteni arról, hogy az alapmodális tér részeként értelmezett deontikus és a dinamikus modális tartományban (természetesen az alapmodalitáson belül) kezelt buletikus modális források elválasztása nem problémamentes. A személyközi viszonyok alakításában működő, a megnyilatkozó (vagy perspektiváltan a példány valamelyik szereplőjének) akarataként vagy vágyaként megkonstruált potenciális folyamat mindkét értelmezési tartományt aktiválhatja a jelentésfeldolgozás során. Az elválasztás kulcsa lehet annak azonosítása, hogy a beszélőnek (vagy az elsődleges figurának) elvárásai kényszerítő erőként lépnek-e fel az adott jelenet vagy diskurzusszituáció erődinamikai konstrukciójában (Kiefer 2005: 62–63), mert ennek révén feltételezhető a deontikus modális forrástartomány felé való elmozdulás a jelentésképzésben.

2.3. A premodális tartomány és az alapmodális tartományok közötti határátlépés

A dolgozatban bemutatandó elemzés a modalitás szemantikai terébe való belépést kísérli meg azonosítani azokban az esetekben, amelyekben valamilyen premodális tartomány a kiindulópont, ezáltal elengedhetetlen annak fogalmi tisztázása, hogy mit értünk a premodális tartomány alatt. De ezt megelőzően szükséges érvényesítünk azt a funkcionális szemléletű kiindulópontot, hogy mind a premodális mind pedig az alapmodális tartományok közötti határvonal nem éles, a kategóriák a prototípuselv alapján szerveződnek. A premodális tartomány(ok) olyan nyelvi kifejezések aktiválják a jelentésképzés során, amelyek olyan állapotokhoz kapcsolódnak, melyek magukban hordozzák egy adott folyamat megvalósulásához kötődő feltételeket, ezért implikálják a folyamat bekövetkezésének a lehetőségét (Kiefer 2005: 101).

(1) a. Peti szeret zongorázni.

b. Peti tud zongorázni.

c. Peti képes zongorázni.

Az (1a)–(1c) példamondatok jelentésének a része, hogy Peti rendelkezik olyan TUDÁS-sal, KÉPESSÉG-gel, amely elengedhetetlen a ZONGORÁZÁS-hoz (Kiefer 2005: 96–111, Kiefer 2000: 337–339), ugyanakkor az (1b) és az (1c) mondatok magát a TUDÁS-t, KÉPESSÉG-et figyeltetik meg. A jelentésnek a fenti példákban azonban nem egyformán része az, hogy az elsődleges figura zongorázik (szokott zongorázni). Az (1a) példában az érzelmi állapot a zongorázás folyamatára vonatkozik, a jelentés része az, hogy Peti már zongorázott, és várhatóan fog is játszani zongorán. A másik két példában azonban maga a TUDÁS és a KÉPESSÉG van a figyelem előterében, nem a Petiben rejlő képesség megnyilvánulása, a zongorázás. Ugyanakkor a TUDÁS és a KÉPESSÉG megkonstruálása alapján következtetünk arra, hogy megvan a lehetősége annak, hogy Peti használja is a megszerzett tudást.

Van linden (2010: 9) rögzíti azt, hogy a premodális tartomány és a modális tér közötti átjárás egy olyan területe a nyelvészeti modalitást vizsgáló kutatásoknak, amely korábban kevésbé kapott teret a tudományos diskurzusban. A jelen kutatást is motiválta az, hogy Van linden megállapítása a magyar modalitáskutatásra is érvényes. Van linden értelmezésében a premodális tartományokból való elmozdulásnak a modális tér felé az az

alapfeltétele, hogy az elemi jelenetben a folyamat és a megkonstruált viszonyok (szereplők, szereplő és körülmény viszonyai) emergens kapcsolatot hozzanak létre a potencialitással. A premodális tartományban – a világról való tudásunk alapján – az adott konstelláció inherens részének tartjuk a szükségességet (Nuyts 2006: 3, Van linden 2010: 4). Például a zongorázáshoz szükségszerűen hozzátartozik, hogy az, aki zongorázik, ismeri a hangszer megszólaltatásának a módját (módjait), és csak az számít zongorajátéknak, ha a létrehozott hangzás zene. A modális tartományba való átlépés akkor történik, amikor a folyamat potencialitása már nem az így értelmezett inherens viszony, hanem 'lehetséges' vagy 'szükséges' jelentés a jelenet erődinamikai konstrukciójának az értelmezésében jön létre. Langacker (1991: 272) ezt a potencialitást modellálja kiterjesztett realitásként, és a kiterjesztés műveletében ragadja meg a modális konstruálás lényegét.

2.4. A segédige a funkcionális kognitív megközelítésben

A dolgozat a funkcionális kognitív elméleti háttérfelvetéseket érvényesítve, a prototípus-elv tudományos kategorizációban való alkalmazására támaszkodva (Taylor 1995, Tolcsvai Nagy 2010: 24–30, 2013) a segédigéket prototípuselv szerint szerveződő kategóriaként kezeli. A magyar nyelvben a segédigés mintázattípus grammatikalizációs folyamatok következtében alakul ki, amely folyamatok a mai magyar nyelvállapotban sem tekinthetők lezártak, valamint jellemző ezen mintázattípusra az, hogy az egyes példányok eltérő fokon állnak a grammatikalizálódásban (Tolcsvai Nagy 2009a: 384, 2009b). A segédigés szerkezetekben a véges igék eseményszerkezeti sémáit jellemzi nagymértékű absztrahálódás a forma-funkció pár funkció oldaláról történő megközelítésben (Tolcsvai Nagy 2009a: 374, 2009b). A kategória prototipikusnak tekinthető példányaira jellemző az, hogy a szintaktikai-prozódiai viselkedésük alapján jól leírhatók a formai oldalon (Imrényi 2017: 707), azonban a szemantikai pólus megragadása problematikus, ugyanakkor a mintázatokba való illeszkedés a grammatikalizációs folyamatnak (Dér 2013) az egyik legjobban hozzáférhető következménye és állomása.

A prototipikus segédigés mintázatot megvalósító konstrukciók esetében semleges állító kijelentő mondatban a véges igealak törekszik a beférkőző szórendi pozíció felvételére (Imrényi 2017: 707, Kálmán C. et al. 1989: 61). Timári Mária (2020: 65–66)

szintén a prototipikus segédigeség fő ismertetőjegyeként tünteti fel a beférkőzésre való hajlandóságot, a fent hivatkozott szakirodalmakra, továbbá Heine (1993)-ra és a magyar leíró grammatikai hagyományokra alapozva (Lengyel 1999, 2000). Egy előző vizsgálatomban (Bajzát 2020), amelyek a főnévi igeneves szerkezetek grammatikalizációs ösvényének és állomásainak a megértéséhez igyekeztek hozzájárulni, szintén ezen prozódiai jegyek jelentették a vizsgálat kiindulópontját.

A lehorgonyzás művelete a kompozitum (vö. kompozitumszerkezet Tolcsvai Nagy 2013: 2013a: 267–268) segédigei komponensén valósul meg, valamint ezen komponensszerkezet az, amely modálispotencialitással bírhat a jelentésfeldolgozás során, tehát az integrált szerkezeten belül ezen elem az, amely felépíti azt a mentális teret, amelyben az egész folyamatot feldolgozzuk, valamint a grammatikai profilt létrehozza. A folyamatípust, a segédiges kompozitumnak egy sematikus alszerkezetét a főnévi igenév dolgozza ki szemantikailag (Tolcsvai Nagy 2009a: 378, 2009b) a segédige viszonyában, tehát a szemantikai profilmeghatározó a főnévi igenév. Azonban érdemes a két komponens integrált viszonyában kölcsönös kidolgozásról, vagyis összeegyeztetésről beszélni, mivel a segédiges szerkezetípussal való konstruálás során, a segédigei elem jelentésszerkezetének absztrahálódási mértékével összefüggésben a két komponens szereplőinek alszerkezetei összeegyeztetődnek a konstruálás során, s ezen nagyfokú jelentésintegráció a formai oldalon motiválhatja a beférkőzős szórendi mintázat megvalósulását a komplex magmondat (Imrényi 2017: 703–713) vonatkozásában a semleges állító kijelentő mondatkörnyezetekben.

Timári Mária (2020: 99) vizsgálataira hivatkozva, a beférkőző szerkezattagok esetében ezen nyelvi tulajdonság profilokat tartja a dolgozat a prototipikus segédiges mintázattípus jellemzőinek: 1. semleges mondatban az igekötő és főnévi igenév közé való beférkőzés; 2. főigeként is előfordulhatnak, azonban a főigei használatuktól elkülönülnek; 3. előfordulhatnak *nem* + segédige, segédige + *nem* + *fni.* mintázatban; 4. állhatnak *-NI* alakban más segédige mellett 5. segédigeként nem járulhatnak hozzájuk igekötők.

3. A mintavételezés

A dolgozat a kutatómódszertani alapvetéseiben megfogalmazta azt, hogy a vizsgálat törekedett a kései kutatói beavatkozásra az adatok kezelésénél. A koncepció a

szerkezetek kiválasztásánál az volt, hogy olyan főnévi igeneves kompozitumokat (Modrián-Horváth 2009) vizsgálok, amelyek a jelentésképzés művelete során valamilyen mentális, az elsődleges figura szempontjából belső állapottal asszociálódnak a jelentésképzésben (pl. VÁGY, AKARAT, SZÁNDÉK, KÉPESSÉG, ÉRZELMI ATTITŰD, HAJLANDÓSÁG). Az ehhez a kategóriákhoz kapcsolódó konstrukciók meghatározásánál sem kívántam a saját nyelvi intuíciónra támaszkodni, ezért szükséges volt egy olyan fogalmi készlet összeállítása, amely elemeinek környezetében előfordulhat olyan segédige, illetve olyan melléknév, amely az elsődleges figura mentális állapotát jelöli. A kereséshez kialakított fogalmak listáját pszichológiai egyetemi tankönyvek (Atkinson et. al 1999, Bányai–Varga szerk. 2013) és egy tudományos ismeretterjesztő mű (Zimbardo et. al. 2017) alapján hoztam létre. Elsőként listáztam a humán ágenshez kapcsolódó élettani és humánspecifikus motivációkat (lásd 1. táblázat). A humán szükséglettel összefüggő kifejezések azonosítása azért volt indokolt, mivel a szükséglet a szakirodalom alapján, olyan premodális tartománnyal függ össze, amelyből lehetséges a belépés a dinamikus modális térbe.

Elsődleges motivációk		Társas motivációk	Proszociális motiváció	Humánspecifikus motivációk
Homeosztatisztikus	Nem homeosztatisztikus	Kötődés	Segítségnyújtás	Teljesítmény
Folyadékfelvétel	Védekezés (agresszió, veszélyhelyzet elkerülése)	Intimitás		Kompetencia
Oxigénfelvétel	Kognitív motiváció			Transzcendencia
Só-víz háztartás szabályozás	Szexualitás			Autonómia
Táplálékfelvétel	Utódgondozás			
Hőmérséklet- szabályozás				
Pihenés				

1. táblázat. Pszichológiai motivációk (Bányai–Varga szerk. 2013 alapján)

Az 1. táblázatban összefoglalt motivációkkal összefüggésben említett kifejezéseket kigyűjtöttem a felhasznált művekből. Összesen 107 ilyen cselekvésre, illetve folyamatra utaló igei konstrukciót találtam, ezeknek az igeeknek a főnévi igenévi alakjával indítottam keresést az MNSZ2-ben. A keresőkifejezések környezetében négy pozícióban (2L; 1L; 1R; 2R, ahol L jelöli a nodusztól balra, R a jobbra található tokeneket) szűrtem az együttesen előforduló kifejezéseket. Azért volt szükség pozíciónkénti szűrésre, hogy a kifejezésekből gyakorisági listát lehessen generáltatni (ezt a -2 +2 tartományú, négytokenes ablakban történő szűrés nem tette volna lehetővé). A gyakorisági listák alapján rögzítettem azokat az igeiket, mellékneveket, amelyek komplex magmondatot (Imrényi 2017: 683) alkotnak a főnévi igenévvvel. A 2. táblázat ismerteti azokat a komponensszerkezeteket, amelyek a keresőkifejezésekkel kompozitumot alkottak, és megfeleltek az általam választott szemantikai kritériumoknak, tehát az elsődleges figura nézőpontjából belső állapotot reprezentálnak.

Az MNSZ2-ben a főnévi igenévi keresőkifejezéssel együtt előforduló komponens		Reprezentatív minta ³
Kifejezés	Előfordulás (db)	
<i>tud</i>	1317457	500
<i>akar</i>	612684	384
<i>szeret</i>	487039	384
<i>kíván</i>	192733	384
<i>képes</i>	135704	384
<i>mer</i>	63905	382
<i>képtelen</i>	48840	381
<i>hajlandó</i>	48449	381
<i>bír</i>	22218	379
<i>szándékozik</i>	9023	370
<i>remél</i>	6580	364
<i>óhajt</i>	5508	361

³ (Krejcie–Morgan 1970 alapján)

<i>imád</i>	5135	361
<i>hajlamos</i>	4552	357
<i>vágyik</i>	1681	313
<i>utál</i>	1474	306
<i>vonakodik</i>	1167	291
<i>gyűlöl</i>	191	132
<i>vágyakozik</i>	35	32

2. táblázat. A vizsgálat anyagául szolgáló főnévi igenes szerkezetek segédigei, illetve melléknévi komponensei az MNSZ2-ben való előfordulási gyakoriságuk szerint rendezve.

A jelen kutatás nem vállalkozik arra, hogy a 2. táblázatban bemutatott összes kompozitum szisztematikus elemzését végrehajtsa, a gyakoriság alapján az első kilenc lett erre kiválasztva (*tud*, *akar*, *szere*t, *kíván*, *képes*, *mer*, *képtelen*, *hajlandó* és *bír*). A kilenc kifejezésre (főnévi igenévvel alkotott kompozitum alaptagjaként) reprezentatív mintát vételeztem az MNSZ-ből (lásd 2. táblázat 3. oszlop). A mintavételezés során először a főnévi igenévi komponensre kértem le konkordanciát, majd 2L–2R keresési ablakban szűkítettem a találatokat az előbbieken felsorolt komponens(szerkezetek)re. A keresési kondíciók által a korpuszban előforduló bármely főnévi igenév komponens bekerülhetett a mintába. Ez lehetővé teszi a premodális tartománnyal asszociálódó szerkezetek mellett a modális konstrukciók azonosítását is.

A mintavételezés során az ismétlődő azonos példányokat, és a nem megfelelő nyelvi adatokat manuálisan eltávolítottam. A harmadik táblázat összefoglalja a kutatás nyelvi anyagára, a korpuszból származó mintára vonatkozó mennyiségi adatokat.

Kompozitumszerkezet	MNSZ2-ből vételezett konkordancia mérete (db)	Duplum példányok száma (db)	Hibás találatok száma (db)	Elemzéshez előkészített minta mérete (db)
<i>tud</i> + fni.	500	8	4	488
<i>akar</i> + fni.	384	4	2	378
<i>szere</i> t + fni.	384	20	5	359
<i>kíván</i> + fni.	384	12	2	370

<i>képes</i> + fni.	384	48	10	326
<i>mer</i> + fni.	382	20	29	333
<i>képtelen</i> + fni.	381	216	15	150
<i>hajlandó</i> + fni.	381	20	4	357
<i>bír</i> + fni.	379	27	2	350

3. táblázat. A dolgozatban elemzett minta mennyiségi adatai.

A Magyar Nemzeti Szövegtár 2. adatainak lekérésekor a megjelenítést 1000 karakteres ablakra állítottam be. Ezt a széles megjelenítési ablakot előzetes vizsgálataim tapasztalatai alapján határoztam meg. Kisebb kontextus sokszor nem lenne elég az értelmezéshez, többek között a vizsgált elemi mondatban működő anaforikus kapcsolatok elemzéséhez (a szereplői viszonyok pontos meghatározásához).

4. Az elemzési eljárás bemutatása

4.1. A klaszteranalízis előkészítéséhez szolgáló elemzési szempontrendszer

Az elemzési eljárás során a klaszteranalízis módszerét választottam annak érdekében, hogy tulajdonság-együttállások, relációs mintázatok váljanak meghatározhatóvá. A klaszteranalízis előkészítéséhez első lépésként kialakítottam egy olyan elemző szempontrendszert, amely biztosítja az adatok szisztematikus elemzését lehetőséget teremtve arra, hogy a szemantikai szempontokat és a morfoszintaktikai jellemzőket együtt kezeljük, továbbá (szintén egyidejűleg) az elemzés a nyelviileg aktivált és kidolgozott szereplők (Paradis 2005), valamint körülmények kategorizációjával is kiegészüljön. A szempontrendszert a 4. táblázat ismerteti összefoglalóan.

Szempontok	Alkategóriák	A kategóriák magyarázata
1. Mondattípus	1. Direkt kérdő mondatok	
	2. Függő kérdő mondatok	
	3. Direkt felszólító mondatok	
	4. Függő felszólító mondatok	
	5. Egyéb főmondat	
	6. Egyéb mellékmondatok	

2. <i>Ha</i> kötőszó	7. <i>Ha</i>	
Az elsődleges figura ontológiája (Paradis 2005 alapján) élőség szerint		
3.1. Élő elsődleges figura	8. Humán, konkrét elsődleges figura	
	9. Nem humán, de élő elsődleges figura, konkrét	
	10. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura	
3.2. Nem élő elsődleges figura	11. Konkrétum	
	12. Absztraktum	
4. Az elsődleges figura nyelvi kidolgozása abban az esetben, ha az nem főnévvel történik, funkcionális kiindulópontból.	13. Topikfolytonosság	(topikfolytonosság vö. Tolcsvai Nagy 2001: 131)
	14. Névmási koreferencia	
	15. Sematikus névmási kidolgozás	
	16. Határozatlan névmási kidolgozás	
	17. Kidolgozás általános névmással	
5. A beszédpartnerhez való lehorgonyzódás	18. Beszédpartnerhez való lehorgonyzódás	
6. A kopulán vagy a segédigén kidolgozott inflexiós toldalék szám- és személybeli lehorgonyzása	19. E/1.	
	20. E/2.	
	21. E/3.	
	22. T/1.	
	23. T/2.	
	24. T/3.	
7. A segédigén vagy a kopulán jelölt grammatikai mód	25. Kijelentő mód	
	26. Feltételes mód	
	27. Konjunktívusz	

	28. Felszólító	
8. A segédigén vagy a kopulán jelölt grammatikai idő	(47.) <i>Lesz</i>	A predikatív melléknév + főnévi igenév konstrukció esetén
	29. Múlt idő	
	30. Jelen idő	
9. A főnévi igenév által aktivált folyamattípus kategorizációja WordNet ontológia alapján (vö. Fellbaum 1998, Miller 1995)	31.<body ⁴ >	TESTI FOLYAMATOK
	32. <change>	VÁLTOZÁS
	33. <communication>	KOMMUNIKÁCIÓ
	34. <competition>	VERSENGÉS
	35. <consumption>	FOGYASZTÁS
	36. <contact>	ÉRINTKEZÉS, KAPCSOLAT
	37. <creation>	ALKOTÁS
	38. <emotion>	ÉRZELEM
	39. <motion>	MOZGÁS
	40. <perception>	ÉRZÉKELÉS
	41. <social>	TÁRSAS/TÁRSADALMI ESEMÉNYEK
	42.<possession>	BIRTOKLÁS
	43. <stative>	ÁLLAPOT
	44. <cognition>	KOGNÍCIÓ
	45. <weather>	IDŐJÁRÁS
10. azonosíthatóvá válik-e a megnyilatkozó részéről valamilyen beszédcselekvés forgatókönyvi sémája?	46. közvetett beszédaktus	

4. táblázat. A nyelvi elemzésre alkalmazott szempontok.

⁴ A dolgozatban következetesen a WordNet ontológia eredeti elnevezései alapján lesznek említve a folyamattípusok.

A mondattípusok megkülönböztetését a jelen vizsgálatban az indokolja, hogy a mondattípusok tipikusan összekapcsolódnak a beszédcselekvéssel, a nyelvi viselkedés sémáival, valamint összefüggnek konvencionalizálódott mondatmintázatokkal (Imrényi 2017: 763).

A *ha* kötőszó jelölését indokolja az, hogy ezen kötőszó hipotetikus mentális teret képes aktiválni a jelentésfeldolgozás során, prototipikusan a főmondati részben konceptualizált elemi jelenet megvalósulásához kapcsolódó feltételt vezeti be (Kugler 2017: 852), tehát keretként képes a figyelem előterébe hozni szerkezet a potencialitást 'ha..., akkor' viszonyban.

A vizsgált elemi mondat elsődleges figurájának ontológiai kategorizációjára azért volt szükség, mert az elsődleges figura jelentésszerkezete a nyelvi kidolgozás során az igei szerkezet elsődleges szereplőjét dolgozza ki. Ezzel összekapcsolódva feltételezhető az, hogy az elsődleges figura a különböző jelentés-kiterjesztések (lásd Tolcsvai Nagy 2017: 255–261, Kövecses–Benczes 2010) létrehozásában is szerepet kapnak az absztrakt segédige/predikatív melléknév + főnévi igenév sémák esetében, így a szereplők azonosítása hozzájárul egyrészt a kiterjesztett jelentés azonosításához, másrészt ezzel összefüggésben a potencialitás megítéléséhez (az utóbbi kulcsszerepet játszik a modális jelentés azonosításában).

Módszertanilag azért volt indokolható lépés az elsődleges figura nyelvi kidolgozásának kategorizációja, mert azokban az esetekben, amikor a vizsgált elemi mondaton belül nem főnévi kidolgozással vált elérhetővé az elemi jelenet elsődleges szereplője, a szövegkörnyezetből következtetéssel végeztem el a szereplő ontológiai kategorizációját, ezáltal szükségesnek találtam rögzíteni ezen eseteket, ahol a döntés nagyobb fokú elemzői intuíciót követelt meg.

Az elemzés során törekedtem arra, hogy a vizsgált megnyilatkozások által végrehajtott közvetett beszédaktusokat (lásd Tátrai 2017: 1019–1022, Thornburg–Panther 1997) is azonosítsam, és a jellemzők között rögzítsem azért, mert ezek tipikus konstruálódási sémákat képesek aktiválni a közvetett beszédaktusok metonimikus feldolgozásából kiindulva, valamint a beszédshituációban részt vevő felek között megkonstruálódó társas viszonyok dinamikus alakításában is részt vesznek, ezáltal közvetlenül összekapcsolódhatnak a deontikus vagy volitív/buletikus modális tartományokkal.

A vizsgált kompozitszerkezetek főnévi igenévi komponense által aktivált eseményszerkezet kategorizálására törekedve (lásd 4. táblázat 6. szempontcsoport) szükséges volt a már meglévő ontológiák áttekintése. Talán kijelenthető az, hogy az igék szemantikai kategorizációja nem problémamentes, s ezen kategorizációs szándék olyan széleskörű elméleti kérdést nyit meg, amely mind a számítógépes, mind pedig az elméleti nyelvészet számára általános érdeklődésnek örvend (vö. Čulo et al 2008). Az egymással versengő potenciális kategorizálási metódusok közötti választáskor olyan döntést kell hoznia a kutatónak, amely a vizsgálati eredményeket több szempontból befolyásolhatja, s ezen eredményeken keresztül a nyelvi jelenségek más-más szempontból válnak hozzáférhetővé. A módszerek közötti választáskor fontos szerepet játszik az, hogy a felkínált metódusok milyen absztrakciós fokon teszik lehetővé a kategorizációt (vö. Čulo et al 2008). Čulo és szerzőtársai szerint (2008) az igék szemantikai alapú osztályozása során az ige komplex struktúrájából más-más szemantikai jegyek kerülnek a figyelem előterébe az egyes modellekben.

Korábbi elemzéseimben Paradis (2005) ontológiáját alkalmaztam, mivel ez mindössze három osztály segítségével egyszerű elemzést tesz lehetővé, a kategóriák kis száma pedig hatékony szokott lenni a mintázatok azonosításában. Az eredmény azonban nem volt kielégítő, ezért a jelen vizsgálathoz egy részletesebb modellre, a WordNet (Fellbaum 1998, Miller 1995) ontológiára esett a választásom. Ezen kategorizációs eljárás 15 szemantikai osztály alapján teszi leírhatóvá a főnévi igenév által aktivált folyamatípust. Az angol WordNet ontológiájának alkalmazása a magyar nyelvű anyagon azért problematikus, mert az eljárás szükségessé tette a fordítás folyamatának bevonását. Ezt a kutatás ideje alatt nem tudtam kiküszöbölni, mert a magyar változatot nem tudtam tesztelni, de a kutatás későbbi szakaszában mindenféleképpen integrálandónak tekintem a magyar WordNet kategorizációját (Prószték–Miháltz 2008).

4.2. A klaszteranalízis módszerének nyelvészeti alkalmazása

A klaszteranalízis olyan dimenziócsökkentő eljárás, amely során az általunk vizsgálni kívánt adatok, adatcsoportok különböző algoritmusok és eljárások segítségével csoportokba rendezhetők (Divjak–Fieller 2014). A számítógéppel történő analízis végrehajtásának előnye, hogy egyszerre nagymennyiségű adatot, több szempont alapján képesek vagyunk kezelni az elemzés során kísérletezve az általunk választott

elemzőszoftver különböző beállításaival. A klaszteranalízis, ahogyan már az előbb utaltunk rá, sem egyféle metódust foglal magába, az elemzés során célszerű eldönteni, hogy az adatok közötti csoportosulási struktúrát távolságmérésre alkalmas függvényekkel, vagy pedig hasonlóságot mérő függvényekkel teszteljük (Divjak–Fieller 2014). A klaszteranalízis módszere kevésbé alkalmas hipotézisek tesztelésére, hiszen az eredményként kapott dendrogramokon ugyan látjuk az adatcsoportjainkat, és azt, hogy ezen csoportok a többi csoporttól számítva milyen távolságban helyezkednek el, azonban az analízis önmagában nem kínál fel információt arra vonatkozóan, hogy ezen csoportok miért tartoznak össze, tehát az elemzői interpretáció bevonása nem kerülhető el. Ezáltal azt az eljárást alkalmaztam, hogy több függvénnyel is lefutattam a klaszterezést, valamint a felvett vektorok számát is megváltoztattam, a jelen alfejezetben ezt a metódust mutatom be.

A klaszteranalízis elkészítéséhez a Past szoftvert alkalmaztam (Hammer–Harper–Ryan 2001) azért, hogy hozzáférhetővé váljanak azon szempont-együttállások, amelyek képesek elkülöníteni egymástól a nyelvi példányokat a mintázat-együttállásokba rendeződés alapján. Azonban ez a legcsekélyebb mértékig sem problémamentes feladat, és számolnunk kell azzal a jelenséggel, hogy a dendrogramok ágain az egymáshoz közel elhelyezkedő tulajdonságok nem feltétlen határoznak meg önmagukban konstrukciókat. A tulajdonságok szoros összekapcsolódását motiváló jelenség lehet az is, hogy bizonyos jegyek nem specifikálnak önmagukban mintázatokat azért, mert túlságosan általánosak (pl. az ige jelen ideje), s ebből következően őket sem specifikálja más formai, illetve szemantikai jellemző. Továbbá olyan kategóriák is kerülhetnek közel egymáshoz, amelyek egyszerre nem jelenhetnek meg egy nyelvi kifejezés példányának az esetében, ugyanakkor azok a nyelvi környezetek, amelyekben jellemző jeggyé válnak, nagyon hasonlóak (lásd 5.2. fejezet 3. ábra 33. és 37. szempont viszonya). Ezen kívül a különböző függvények használata is hatással lehet a dendrogramon kirajzolódó csoportokra.

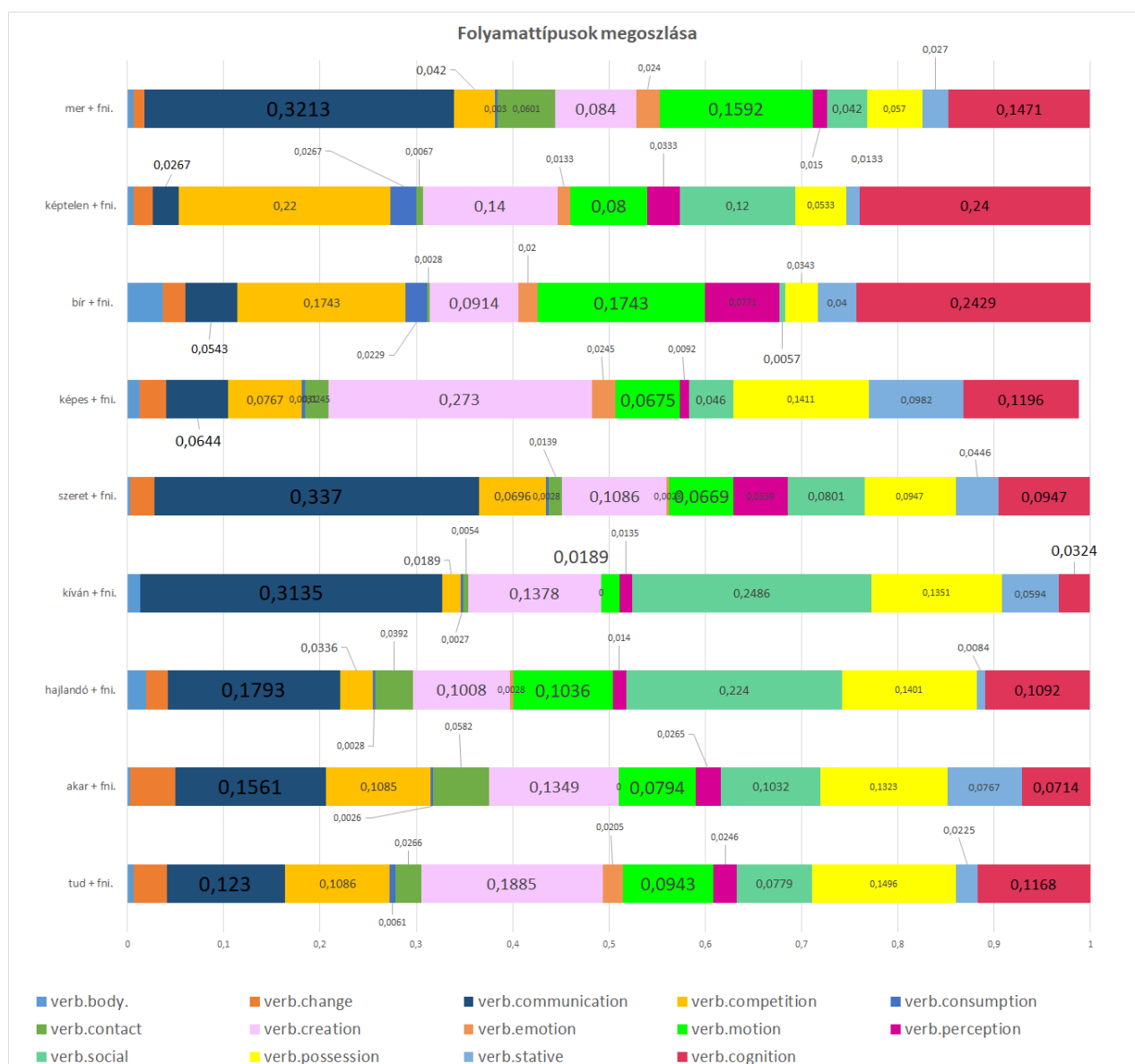
Elsőként a Past szoftverben a Bray–Curtis-féle similarity függvényt beállítva generált a program egy olyan dendrogramot, amely az Y-tengely mentén 0 és 1 közötti értékkel (arányskálán) jelzi azt, hogy az adattáblára felvitt adatok milyen mértékben alkotnak egymással csoportosulásokat az azonosság alapján. A Bray–Curtis-féle függvény egy hasonlósági függvény, amely, mint ahogyan a későbbi fejezetekben is láthatjuk (lásd például 5.2.2.) feltehetően erősen érzékeny az adatok előfordulásának

gyakoriságára, tehát vélhetően azon jellemzők csoportosításakor működik megbízhatóan, amelyek relatív gyakorisága magas volt a vizsgált példányok körében. A tapasztalatok alapján azt a döntést hoztam, hogy más, a hapaxokra is érzékenységet mutató eljárással is lefuttatom a szoftvert az adattábláimon, így a jelen dolgozatban a Cosine⁵ függvénnyel megrajzolt dendrogramokat is beemeltem kontroll-csoportként a mintázatok elválasztásánál.

A Bray–Curtis-függvény esetében az egész adattábla bemenetét képezte a dendrogramnak (összes szempont, lásd 4. táblázat), azonban tapasztalhatóvá vált az, hogy ezen stratégia esetében a dendrogramokon zaj keletkezik, tehát a kiértékelésnél nehéz elválasztani egymástól a valós jellemző-együttállásokat. A kontroll szakaszban ezért úgy jártam el, hogy az elsődleges figura nyelvi kategorizációjára vonatkozó szempontokat nem vettem fel vektorként, tehát így nem hajtottam végre egy jelenség (elsődleges figura) újra kategorizálását, valamint kivettem azon szempontokat, amelyek nem fordultak elő a vizsgált minta esetében. Ezen felül látható az, hogy a legelső paraméter-beállításnál a 15 darab folyamattípus-kategória a kirajzolódó dendrogramokat a vízszintes irányban széthúzza.

A Cosine függvény alkalmazásakor úgy döntöttem, hogy minden vizsgált szerkezet esetében azokat a folyamattípusokat hagyom benne az adattáblában (ezáltal csökkentve a vizsgált minták méretét), amelyek a teljes minta minimum 50%-át lefedik (lásd 2. ábra és 5. táblázat), tehát az adott segédige/predikatív melléknév + főnévi igenév esetében a legjellemzőbb folyamattípusok az elemzett mintavétel szerint. Mindamellett, hogy a kevesebb vektorral elvégzett analízis feltehetően egyszerűsíti a dendrogramok kiértékelését, a szerkezetekre specifikus folyamattípusokat aktiváló példányok elemzése önmagában is felkínálhatja a szerkezettel összekapcsolódó konstrukciók vagy tulajdonság-egyettesek azonosítását. A kontrollelemzést külön-külön végeztem el minden a vizsgálatba bekerült folyamattípust színre vivő adatban, tehát például az 5. táblázat első sorában látható *mer* segédige esetében mindhárom (<communication>; <motion> és <cognition>) folyamattípus-kategóriára.

⁵ Magyarul Koszinusz függvény, de a dolgozatban a továbbiakban is megtartom a szoftverekben használt angol Cosine megnevezést.

2. ábra. A folyamatípusok előfordulásának relatív gyakorisága a vizsgált szerkezetekre vonatkozóan

Szerkezettag	Magas relatív gyakoriságú folyamatípusok			
<i>mer</i>	<communication> (0,3213)	<motion> (0,1592)	<cognition> (0,1471)	
<i>képtelen</i>	<competition> (0,22)	<cognition> (0,24)	<creation> (0,14)	
<i>bír</i>	<cognition> (0,2429)	<competition> (0,1743)	<motion> (0,1743)	

<i>képes</i>	<creation> (0,273)	<possession> (0,1411)	<cognition> (0,1196)	
<i>szeret</i>	<communication> (0,337)	<creation> (0,1086)	<cognition> (0,0947)	<possession> (0,0947)
<i>kíván</i>	<communication> (0,3135)	<social> (0,2486)		
<i>hajlandó</i>	<social> (0,224)	<communication> (0,1793)	<possession> (0,1401)	
<i>akar</i>	<communication> (0,1561)	<creation> (0,1349)	<possession> (0,1323)	<social> (0,1032)
<i>tud</i>	<creation> (0,1885)	<possession> (0,1496)	<communication> (0,123)	<cognition> (0,1168)

5. táblázat. A Cosine függvénnyel való klaszterezéshez kiemelt folyamat típusok az egyes szerkezetekre vonatkozóan

5. A klaszteranalízissel nyert szempont-együttállások kvalitatív elemzésének eredményei és a kontrollklaszterezés eredményei a mintázat-azonosítás tükrében

Az elemzés során különös figyelmet fordítottam arra, hogy része-e az adott használatban a szerkezet jelentésének az igenévvvel jelölt folyamat lehetőségessége, mivel a potencialitásnak (illetve a lehetőségességet mérlegelő mentális szubjektum működésének) az azonosításán keresztül az elemzés képes lehet megragadni a premodális és modális jelentések közötti átlépéseket. Ezzel párhuzamosan törekedtem annak azonosítására is, hogy a megnyilatkozó milyen elaboratív műveletekkel (pl. episztemikus lehorgonyzás) teszi hozzáférhetővé a beszédpartner számára a referenciális jelenetet.

Az elaboratív műveletek azonosítása mellett szükséges volt egy olyan szintaktikai modellnek az alkalmazására is, amelyben lehetővé válik a szemantikai-műveleti szempontok érvényesítése egységes, többdimenziós ábrázolással a választott nyelvelméleti keretbe illeszkedően. Ennek révén a dolgozat Imrényi András viszonyhálózati modelljében (2017: 664–760) kezeli és a modell terminusait használva írja le azokat a műveleteket, amelyek a predikátum jelentését kívülről módosítják.

A viszonyhálózati modell egyik központi fogalma a magmondat, amely az a legkisebb konceptuális egység a mondaton belül, mely a lehorgonyzott folyamatot

tartalmazza, s ezzel összefüggésben a folyamattípus előhívásához és a példány lehorgonyzásához minden szükséges elemet is (Imrényi 2017: 703) a D1-ben (Imrényi 2017: 679–680). A magmondat meghatározza a mondat beszédcselekvés-értékét és polaritását is (Imrényi 2017: 685), amely jelenségek a D2 dimenzióban válnak értelmezhetővé (D2 lásd Imrényi 2017: 715–716). A D2-ben működtethető műveletekkel a beszélő megváltoztathatja a magmondat által kidolgozott közlési funkciót és polaritást. A kiterjesztéssel az operandum (magmondat) érvényességének, kibővítése történik az adott kontextusban a kiterjesztő kifejezéssel (pl. A **könyvet is megrágta a macska**) (Imrényi 2017: 720–726). A felülírás során a felülíró kifejezés (operátor) megváltoztatja a magmondat alapbeállítás szerinti közlési funkcióját, például úgy, hogy megváltoztatja annak polaritását (pl. *NEM rágta meg a könyvet a macska*), vagy akár az azonosítás funkcióját kifejező elemként is működhet (pl. *A MACSKA rágta meg a könyvet*) a magon, ebben az esetben a szórend és a prosódia az, ami jelöltté teszi a műveletet (Imrényi 2017: 726–730). A modell D3 dimenziójában a kontextualizáló viszonyok értelmezése történik. A kontextualizáló a kontextualizált hálózatrész feldolgozásához és az értelmezésével összefüggő beszélői szándékok azonosításához járul hozzá (Imrényi 2017: 743–747). A kontextuális értelmezéshez olyan nyelvi kifejezések járulnak hozzá, amelyek a kontextualizációs utasításként működnek a diskurzusból (Imrényi 2017: 744). A kontextualizált rész a figyelem előterében dolgozódik fel, míg annak feldolgozási hátterét a kontextualizáló elemek végzik el a megnyilatkozásban (Imrényi 2017: 745), a nyelvi tevékenység során a kontextualizáló viszonyok egymással is interakcióba léphetnek, tehát egyidőben több kontextualizáló kifejezés hajt végre műveletet a kontextualizált hálózatrészen egyenrangúan vagy pedig rétegzetten (pl. [Drnovsek szerint] [a belépés után] *Ljubljana azonnal hajlandó megnyitni az ingatlanpiacot.*⁶) (Imrényi 2017: 755). Azon kívül, hogy az elemzésben a kontextualizációs utasításként működő megnyilatkozás-részek és a kontextualizált hálózatrész azonosítása kulcsfontosságú volt, az elemzés során a dolgozat bevonja a funkcionális pragmatika által alkalmazott *kontextus* fogalmat (Tátrai 2017: 927–951) is és a kontextualizálás műveletét a vizsgálatba, azért, hogy az elemzett példányok diszkurzív beágyazottsága is jól kezelhetővé váljon, mivel a kvalitatív elemzés során annak rögzítése is cél volt, hogy a vizsgált megnyilatkozás közvetlenül is szerephez juthat-e az adott diskurzusszituáció

⁶ MNSZ2

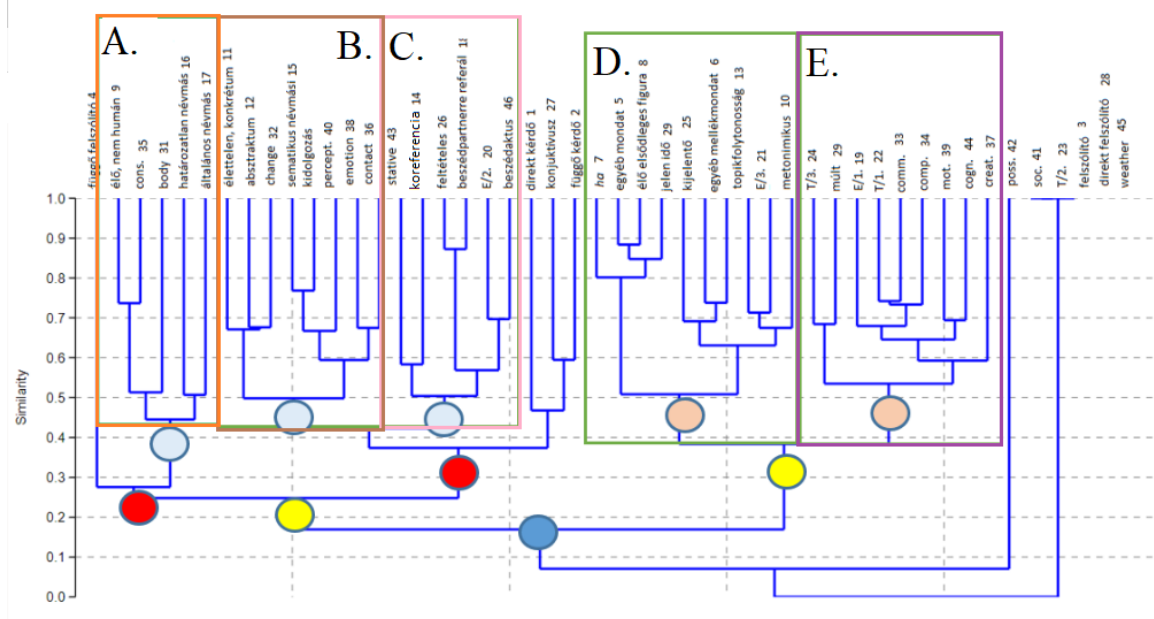
interperszonális viszonyainak alakításában, és ha igen, ez milyen hatással van a vizsgált kompozitumok értelmezésére. Ennek révén, a kontextualizációs műveletek működése alatt azt is érti a dolgozat, hogy ezen műveletek a közös figyelmi jelenet interszubjektív viszonyrendszerét dinamikusan létrehozzák (Tátrai 2017: 947). A kontextualizáció a funkcionális pragmatikai értelmezésben magában foglal minden olyan diszkurzív eljárást, amely a feldolgozott megnyilatkozás értelmezési terét módosítja, pontosítja de akár át is alakíthatja (Tátrai 2017: 947).

A dolgozatban azon szerkezetek kvalitatív elemzésének bemutatására vállalkozom, amelyek a premodális–modális viszony és a potencialitás megjelenési módjának szempontjából kiemelkedő érvényességű összefüggésekre mutatnak rá, illetve azon adatok bemutatására, amelyek feltehetően egy jól körülhatárolható, és az adott szerkezet szempontjából releváns konstrukciós séma megvalósulásai.

Az alfejezetek végén (pl. 5.1.6.) bemutatom a Cosine függvényvel történt kontrollklaszterezés eredményeit. Ezen fejezetrészek arra adnak módszertani kitekintést, hogy a mintázatazonosításra alkalmazott Bray–Curtis-féle hasonlósági függvényvel és az eredeti paraméterbeállítások mentén kapott tulajdonság-együttállások hogyan specifikálhatóbbak s részletezhetőbbek más eljárási módszer alkalmazásával. A célja ezen fejezetrészeknek csupán csak az, hogy a nyelvi mintázatazonosítás klaszteranalízissel való megközelítéséhez nyújtsanak adalékokat. A modális jelentésszerveződést nem, vagy csak részlegesen érintik a jelen dolgozat keretei között.

5.1. A *tud* + főnévi igenév kompozitumszerkezet

A *tud* + főnévi igenév szerkezet a KÉPESSÉG forrástartományból léphet be a modalitás szemantikai tartományaiba. A továbbiakban a tulajdonság-együttállásokat vizsgálom a premodális és modális jelentés feltárásának igényével.

3. ábra. A *tud* + főnévi igenév klasztere

5.1.1. A *tud* + főnévi igenév dendrogram „A” ága⁷

Az „A” ágon csoportosuló jellemzők (6. táblázat) közül négy az elsődleges figura ontológiai, illetve nyelvi kidolgozásbeli specifikációjára vonatkozik, két további pedig a főnévi igenév által aktivált folyamat típusra.

9.	Nem humán, de élő elsődleges figura, konkrét	16.	Határozatlan névmási kidolgozás
35.	<consumption>	17.	Áltános névmás
31.	<body>		

6. táblázat. A *tud* + főnévi igenév dendrogramjának „A” ágán megjelenő szempontok⁸

(2) *A téli legelőn csak terelés volt. A legelőt járta a sertés, mert a jeges legelőn étezni nem tud.* (9.35)⁹

⁷ A 9. fejezetben található az a melléklet, amely megmutatja, hogy a Bray–Curtis-féle függvényrel feltárt tulajdonság-együttállások a vizsgált szerkezetekre vonatkozóan hány nyelvi adatot jellemeztek a mintákban (1. melléklet – 9. melléklet).

⁸ Rövidítések feloldása lásd 4.1. fejezet 4. táblázat.

⁹ A fejezetben bemutatott nyelvi adatok a Magyar Nemzeti Szövegtár 2-ből (MNSZ v2.0.5 (Oravecz–Várad– Sass 2014)) kerültek vételezésre.

(3) *A paprikában a csípősséget okozó kapszaicin nagy mennyiségben halálos is lehet, de ahhoz kapszaicinkivonatot kell fogyasztani, mert egyszerre 8-10 kg erős paprikát senki sem tud elfogyasztani.* (17.35.)

(4) *... A neves orosz pszichológus kísérleteit az ember leghűségesebb társán végezte, s az eredmények talán jellemzik azt is, akihez a kutya oly felülmúlhatatlanul hűséges tud lenni.* (9.)

(5) *hogy azért idővel a hatása is látszódjon, nem értek hozzá, nem vagyok valami nagy sport ember. Ha valaki tud segíteni ebben azt megköszönném.* (16.)

A (2)–(5) példányok között (a fenti szempontokon túl) kapcsolódási pontot jelent a jelen időhöz és E/3.-hoz való episztemikus lehorgonyzódás, továbbá az alárendelő összetett mondatba mellékmondatként történő beágyazódás.

A (2) példában az elsődleges figura (*sértés*) ösztönszerű viselkedésmintázatának (LEGELÉS) megvalósulása a külső körülményekből fakadóan akadályoztatott (*téli legelő*). A (3) példa főnévi igenévi komponense szintén a FOGYASZTÁS folyamatípus-kategóriájához kapcsolódik. Azonban a cselekvés akadálya az elsődleges figura szempontjából belső, diszpozicionális. Azonban sem a (2) sem pedig a (3) példány esetében sem mérlegelhető a jelentésfeldolgozás során a potencialitás a predikátum tagadása miatt, amely kívülről megváltoztatja a magmondat közlési funkcióját.

A (4) példányban megvalósuló konstruálási mód a premodális olvasatot támogatja, a megnyilatkozó a kutya általános jellemzőjeként kezeli a hűségességet (lásd ezt a definitív jellegű konstruálást az első tagmondatban is). A *hűséges lenni* nem potencialitás, nem a képességtől függő (lehetőség) állapot, amely szükségszerűen része a *kutya* viselkedésének.

Az (5) a képesség diszpozícióján keresztül metonimikusan aktiválja (vö. Thornburg–Panther 1997) a kérés beszédcselekvésének forgatókönyvi sémáját, úgy, hogy ezen kérés indirekt, a beszédpartnerre nem történik közvetlen referálás (E/3.-hoz és jelen időhöz való lehorgonyzása a *tud*-os igealaknak, *valaki* határozatlan névmással történő kijelölése az elsődleges figurának). A kéréshez kapcsolódik egyfelől, hogy a segíteni tudás vágyott lehetőségesség, másfelől az a várakozás, hogy a képességgel rendelkező

beszédpartner jelentkezik, és teljesíti a kérést. A társalgási implikátúra révén előálló diszpozicionális lehetőségesség (*tud segíteni*) tehát egy társas elvárásrendszerrel kapcsolódik össze, így ezen példány közvetlenül is képes alakítani a diskurzusban résztvevő személyek között működő interperszonális viszonyokat. A feltételesség aktivizációjához és az indirekt kérés nyelvi konstruálásához a megfigyeltetett példában továbbá hozzákapcsolódik a tagmondatok közötti viszony kidolgozása is ('ha..., akkor'), amely hipotetikus mentális teret hoz létre (Kugler 2017: 852), vagyis a megköszönés megvalósulása feltételhez, még pedig a TUDÁS-on keresztül elért SEGÍTSÉGNYÚJTÁS realizálódásához kötött.

Az „A” ághoz kapcsolódó elemzések tapasztala az, hogy a *tud* + főnévi igenév folyamat potencialitásának értelmezése alapvetően összefügg azzal, hogy a TUDÁS állapota lehetséges-e. A bemutatott példák közül kettő a képesség hiányát jelöli (2)–(3), ezért nem modálisak. Viszont volt olyan példány is, amelyben a társalgási implikátúra révén a teljes kompozitum lehetséges értelmezést kap.

5.1.2. A *tud* + főnévi igenév dendrogram „B” ága

11.	Konkrétum	15.	Sematikus névmási kidolgozás
12.	Absztraktum	40.	<perception>
32.	<change>	38.	<emotion>
36.	<contact>		

7. táblázat. A *tud* + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágán megjelenő szempontok

(6) *Mivel a gerinccsatornában nem vér áramlik, hanem speciális gerincfolyadék, amelyben a gyulladás nem tud terjedni, ezért nem áll fenn annak a veszélye, hogy továbbterjed a fertőzés.* (11.32.)

(7) *A New Economics Foundation koncepciója alapján minden évben kiszámolható, mely napon haladja meg az emberiségtermészeti erőforrások és szolgáltatások iránti kereslete azt a mennyiséget, amelyet a Föld abban az évben regenerálni tud.* (11.32.)

(8) Mindig az a legjobb megoldás, hogyha az ember kellően felkészült arra, hogy milyen üzletet köt, és tisztában van a saját kockázataival, a felelősségével, amit jogszabály nem tud helyettesíteni. (12.32.)

A (6)–(8) példányok esetében megfigyelhető az, hogy a közös folyamattípus kategória az, amely egyrésztől megteremti a hasonlóságot, a (6) és (7) példány elemzésénél pedig látható az, hogy az elsődleges figura ontológiája szintén egyezést mutat (élettelen, konkrétum). Ezeken kívül természetesen más jegyek is részt vesznek a dendrogram ezen ágához tartozó példányok közös csoportjának kialakításában, ilyen például az E/3.-hoz, a grammatikai jelen időhöz és a kijelentő módhoz való lehorgonyozódás, illetve a mellékmondatban történő kidolgozódás.

A (6) példányban színrevitt testi folyamat (*gyulladás*) természetes működésének akadálya egy, az elsődleges figura nézőpontjából külső entitás (*gerincfolyadék*), azonban a tagadás művelete a megnyilatkozó perspektívából az alapmodális tartományon kívülre helyezi a példányt, mert nem mérlegelhető az esemény potencialitása. Ezt az olvasatot támogathatja az is, hogy itt, egy fiziológiai, illetve biológiai folyamatról számol be a megnyilatkozó, tehát inherens szükségszerűségként van jelen az elemi jelenetben az, hogy a gyulladás csak bizonyos szövetekben képes a terjedésre.

A (7) példában ma Föld ökosztisztémájának működéséhez tartozó összefüggés kerül a figyelem előterébe. A kiszámolhatóság említése is megerősíti, hogy inherens szükségesség a regenerálódás, nem a potencialitás mentális terében értelemezzük. Ezáltal az elemzett példa premodálisnak tekinthető.

A (8) korpuszadatban a megnyilatkozó a tudatosság szubjektumaként egy olyan relációt hoz létre a jogszabály működésével összefüggésben (HELYETTESÍTÉS), ami nem része inherensen a jogszabály alkalmazásának, a jogrendszeren belüli konstruktumoknak. A tagadás művelete azonban ezt kizárt lehetőségként kezeli, vagyis nem történik belépés a modális térbe.

A megfigyelések a „B” ághoz kapcsolódan azok, hogy az elemzett adatok nem modálisak, a (6) és a (7) példány kezelhető premodálisnak, a (8) a predikátum tagadásával pedig kizárja a modális térbe való belépés lehetőségét.

5.1.3. A *tud* + főnévi igenév dendrogram „C” ága

43.	<stative>	20.	E/2.
14.	Névmási koreferencia	46.	beszédaktus
26.	Feltételes mód	18.	Beszédpartnerhez való lehorgonyzódás

8. táblázat. A *tud* + főnévi igenév dendrogramjának „C” ágán megjelenő szempontok

(9) *Akkor inkább ne mondj semmit sem rólam, ha nem tudod azt mondani, hogy én a te kedvesed vagyok.* (18.46)

(10) *(Nem tudom, lehetséges, hogy erre a kérdésre nem tudsz érdemben válaszolni, ebben az esetben természetesen elnézésedet kérem.)* (18.46.)

A „C” ág nyelvi adatai közötti hasonlóság egyfelől abból származtatható, hogy közvetett vagy közvetlen beszédaktusok forgatókönyvi sémáját aktiválják a jelentésfeldolgozás során a diskurzusszituációban.

A (9) és (10) példány egy beszédaktusba ágyazódik be azon keresztül, hogy a beszédpartner verbális tevékenységének potencialításán keresztül juttatja érvényre a felé irányuló elvárását a megnyilatkozó, amely metonimikus figyelemáthelyeződéssel dolgozható fel a jelentésképzés művelete során. Mindkét példányban a szereplők a diskurzusszituáció résztvevői (lásd lehorgonyzás), ezzel a diskurzusban működő interszónális viszonyok közvetlen alakításában is funkcionálnak a megnyilatkozások. Mindkét példány esetében mentális térépítő elemekkel végzi el a lehetségesség nyelvi megkonstruálását a megnyilatkozó (*ha; lehetséges*) (lásd 9. példa). A (9) adat értelmezésénél a feltételhez kötött tiltás beszédaktusa aktiválódik, ezen szerkezet típus nem a *tud* + főnévi igenév szerkezetre vonatkozóan specifikus, hanem olyan konstrukcionális séma, amely önmagában hordozza ezt a feltételhez való kötést (Kugler 2017: 852). A társalgási implikátúra része, hogy a partner nem mondta ki, hogy a megnyilatkozó a kedvese, az azonban nem része, hogy ennek előfordulása biztosan kizárható. Így a implikátúra részeként megképződhet a kimondás lehetségessége. A (10) példában a VÁLASZADÁS eseményének nyelvi kidolgozásán keresztül a megnyilatkozó a beszédpartner tudásával kapcsolatban fejezi ki a vélekedését, tehát a diszpozíciók tartománya aktivizálódik, de nem közvetlen modális forrásként. A megnyilatkozó

implikálja, hogy a beszédpartner nem tud érdemi választ adni, de nem zárja ki a megfelelő válasz lehetőségét. A társalgási implikátúra részeként tehát a képesség (és azon keresztül elérhető válaszlás) a lehetőségesség terében értelmezhető.

A beszédpartnerhez lehorgonyzott segédigés, 'verbális közlés' jelentésű folyamatot tartalmazó fenti példányok esetében a társalgási implikátúra hozza létre a 'lehetséges, nem kizárható' értelmezést. Az implikátúra konvencionalizálódása révén a konstrukció részévé válhat ez a modális jelentés.

5.1.4. A *tud* + főnévi igenév dendrogram „D” ága

7.	<i>Ha</i>	25.	Kijelentő mód
5.	Egyéb főmondat	6.	Egyéb mellékmondat
8.	Humán, konkrét elsődleges figura	13.	Topikfolytonosság
30.	Jelen idő	21.	E/3.
10.	Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura		

9. táblázat. A *tud* + főnévi igenév dendrogramjának „D” ágának szempontjai

(11) *Várhatóan hitelfelvétel nélkül tudja zárni ez évi költségvetését a
köösszegapáti önkormányzat.* (10.30.21.25)

(12) *Ez tisztán 300, illetve 400 millió forinttal
növeli az OTKA számára rendelkezésre álló pénzeket. Ez is csak azt jelenti, hogy
jószerivel a ma futó programokat tudja befejezni az OTKA,* (10.30.21.25)

(13) *, sőt ki is záródik adott esetben, hogyha azokat a politikai figyelmeztetéseket,
amit az Európai Unió tud küldeni például egy ilyen vajdasági magyarokkal
szembeni atrocitások kapcsán,* (10.30.21.25)

A „D” ágon azonosított példányok (pl. 11–13) egyik egyező kategóriája az elsődleges figura ontológiája, megfigyelhető az, hogy mindhárom példány esetén az ágens (a szervezet tagja/vezetője) metonimikusan van elérve (a szervezeten, tehát valamilyen intézményesült entitáson keresztül). Ezen kívül mindhárom példány jelen

időhöz és kijelentő módban horgonyzódik le a diskurzus alapjához, valamint folyamattípusbeli hasonlóságot is mutatnak egymással a (11) és a (12) adat (<creation>).

A (11) példány esetében az adott kondíciójú évfázis a szervezet diszpozíciójától függő lehetőség. Nem önmagában a komplex magmondat, hanem a *hitelfelvétel nélkül* operátorral módosított magmondat reprezentálja a lehetséges folyamatot. Bár a gazdálkodószervezetek működésében szorosan összefüggnek a belső és a külső környezeti hatások, a hitelfelvételt minden esetben a szervezet mérlegeli, tehát a diszpozicionális háttér működik a lehetőségesség forrásaként. A *várhatóan* módosítószó explicitté teszi, hogy adott lehetőség a megnyilatkozó várakozásának megfelelő szituáció.

A (12) nyelvi adat esetében a lehetőségesség szintén nem kizárólag a *tud* + főnévi igenévvel színre vitt folyamattal kapcsolódik össze, hanem a *ma futó programokat* felülíró operátorral szűkített érvényességi körű befejezéssel. A megnyilatkozó a folyamat megvalósulásához fűződő szubjektív vélekedését juttatja érvényre a *jószérivel* kifejezéssel. Azt implicálja, hogy a már zajló programok végigvitele sem teljesen biztos, tehát a társalgási implikátúra teremti meg azt a jelentésréteget, amelyhez a folyamat 'lehetséges' értelmezése kapcsolódik.

A (13) példány nem valósítja meg a premodális szemantikai térből való elmozdulást a dinamikus modális tér felé, a figyelmeztetés (típusa, küldése stb.) a szervezet működési struktúrájában rögzített intézkedés.

A D ág konstrukciói tehát premodálisak és a dinamikus modalitás esetei is lehetnek. A modális térbe való belépés a példákban részben a társalgási implikátúra részét képező lehetőségesség, részben a felülíró vagy kiterjesztő művelettel a folyamat specifikációjához kapcsolódó 'lehetséges' értelem révén valósul meg.

5.1.5. A *tud* + főnévi igenév dendrogram „E” ága

24.	T/3.	34.	<competition>
29.	Múlt idő	39.	<motion>
19	E/1.	44.	<cognition>
22.	T/1.	37.	<creation>
33.	<communication>		

10. táblázat. A *tud* + főnévi igenév dendrogramjának „E” ágának szempontjai

A 10. táblázaton látható az, hogy a csoporthoz kapcsolódó példányok a diskurzusalaphoz képest deiktikusan múlt időben horgonyzódnak le, valamint az inflexiós toldalék a múlt időn kívül a T/3.-hoz, E/1.-hez és a T/1.-hez való lehorgonyzódást hajtja végre. Ezen kívül hat olyan folyamattípus volt, amelyek jellemzően ezen ágra voltak specifikusak.

(14) *Az új márka a várakozások szerint májusban kerül forgalomba, az árról és a tervezett darabszámról azonban a cég képviselői még nem tudtak közelebbit mondani.* (24.29.33.)

(15) *Míg el nem borította az egész várost a víz, addig menteni nem tudtak.* (24.29.39.)

(16) *A Nyugati pályaudvar térségét érintő előterjesztésről a vitát lefolytatták, a szavazásban azonban nem vettek részt az ellenzékiek, így határozatképtelenség miatt nem tudtak döntést hozni.* (24.29.44.)

Az „E” ágon olyan kirajzolódó mintázatok voltak adatolhatók a példányok elemzésével, amelyek az alapmodális térrel asszociálódhatnak a folyamattípusok és a szereplők viszonyában, azonban az ághoz hozzákapcsolódik a múlt idejű perspektívátság a megnyilatkozó kiindulópontjából, a diskurzusalap idejéhez viszonyítottan (deiktikusan) (Tolcsvai Nagy 2017: 305). A múlt idejű konstruálás révén következtethetünk arra, hogy az elemi mondatban megképződő események már lezárultak, tehát a potencialitás mérlegelése a beszédhelyzetben nem bír relevanciával, így ugyan még azonosíthatók a modális források a múltba vetítve, azonban a beszéd idejében vélhetőleg ezek már nem állnak fenn.

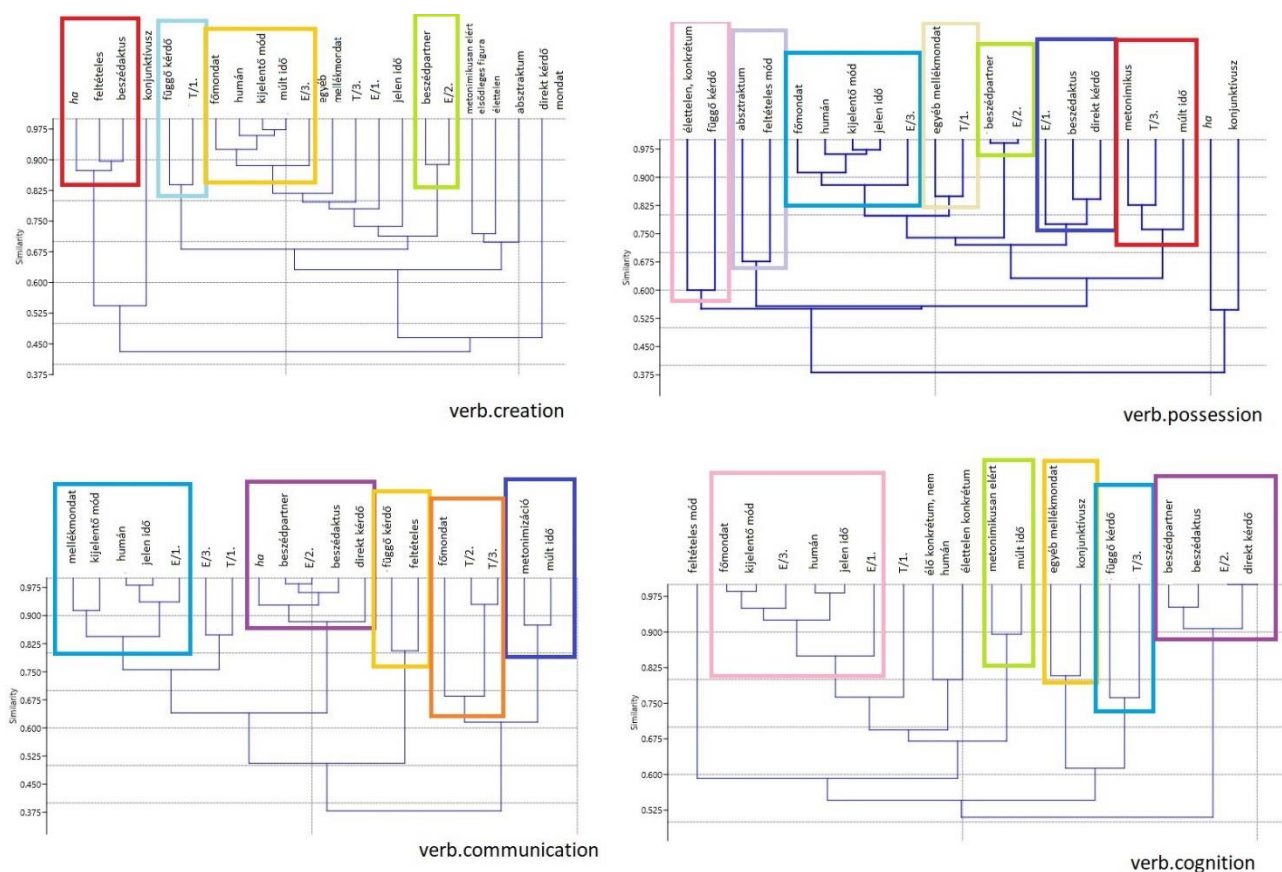
A (14) példamondat a jelentésképzés során aktiválja a diszpozicionális tartományt, hiszen az esemény (*mondani*) az elsődleges figura információhiánya révén nem tudott megvalósulni. A szubjektivizáltan jelölt időviszonyok (vö. *még nem*) azonban jelzik azt a megnyilatkozási értelmezést, hogy a megjelenés előtt (de legkésőbb a megjelenéskor) ismertté válnak a pontos adatok (a dolgok normális működése szerint). Az esemény tehát a megnyilatkozás jelenében kizárható, a jövőben azonban biztosan

bekövetkezik, egyik sem engedi meg a 'potenciális' értelmezést. A (15)-ben hasonlóképpen a mellékmondatban kidolgozott esemény bekövetkeztéig nem valósult meg a mentés, azt követően azonban bizonyosan bekövetkezett. A (16) a deontikus szemantikai tartománnyal lép viszonyba, hiszen az önkormányzati közgyűlések szabályzatához tartozik az, hogy milyen feltételeknek kell kötelezően megvalósulnia ahhoz, hogy a bizottság aktuálisan határozatképesé váljon, s szavazással döntést hozhasson. Ugyan a szükségességgel asszociálódó tartományok (pl. diszpozíciók, szabályok által meghatározott események) azonosíthatók, de a 'potenciális' értelem hiánya miatt nem lépnek be a modális térbe az „E” ághoz tartozó példányok jelentései.

5.1.6. A *tud* + főnévi igenév Cosine függvénnel történő klaszterezésének eredményei

A 4.2. fejezet részben felvázolt kétlépcsős klaszteranalízis második lépcsőfoka volt azon vizsgálat, amelyben a *tud* + főnévi igenév szerkezet MNSZ2-ből vételezett mintájában azonosított, a szerkezetre jellemző folyamat típusokat kiemelve történt meg Cosine függvénnel a klaszterezés. A dendrogramokat a 4. ábra mutatja be.

A 4. ábra bemutatja azt, hogy a négy, a *tud* + főnévi igenév esetében a mintára jellemző folyamat típus alapján történő klaszterezéssel milyen dendrogramok rajzolódtak ki a Cosine függvény alkalmazásával. A 11. táblázatban összefoglalóan mutatom be az ábrák alapján valószínűsíthető jellemző-együttállásokat.

4. ábra. A *tud* + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamat típusok kiemelésével, Cosine-függvénnyel végzett klaszteranalízis dendrogramjai¹⁰

Folyamat típus	Tulajdonság-csoportok	Példány (db)	Példa
I. <creation>	a. <i>Ha</i> – feltételes mód – beszédaktus	1	(17) <i>Jó lenne, ha közösen tudnánk tenni értük, nehogy félreértsék a kritikai attitűd lényegét, s mibenlétét.</i>

¹⁰ Az ábrán használt színek csupán csak a klaszterek vizuális elkülönítésében játszanak szerepet, nem rendelkeznek további jelölőfunkcióval.

	b. Függő kérdő mondat – T/1.	1	(18) <i>hogyan lehet-e a másiktól társ vagy barát, hogy tudunk-e egymással mit kezdeni, tudunk-e egymásnak párjává válni.</i>
	c. Egyéb főmondat – humán – kijelentő mód – múlt idő – E/3.	2	(19) <i>vagy irodában már hatékonyan tudta intézni a dolgait.</i>
	d. Beszédpartner – E/2.	2	(20) <i>Csak annyit vállalj, amennyit meg is tudsz csinálni.</i>
II. <possession>	a. Élettelen konkrétum – függő kérdő mondat	0	Nincs adat
	b. absztraktum – feltételes mód	1	(21) <i>Azt gondolom, hogy egy ilyen megállapodás egyfajta garanciát is tudna mögé tenni</i>
	c. Egyéb főmondat – jelen idő – humán – kijelentő mód – E/3.	4	(22) <i>s majd a háború után jól tudja kamatoztatni, amit most ráadásul ingyen szerez meg.</i>
	d. Egyéb mellékmondat – T/1.	7	(23) <i>hogyan a jelenlegi 420 forint körüli benzinárak helyett egy liter üzemanyaghoz 126 forintért tudnánk hozzájutni.</i>
	e. Beszédpartner – E/2.	8	(24) <i>de legalább ki tudod fizetni a költségeid.</i>
	f. E/1 – beszédaktus –	1	(25) <i>Más: nem tudja valaki, hogy a Civ1-et hol tudnám beszerezni?</i>

	direkt kérdő mondat		
	g. Metonimikusan konstruált elsődleges figura – T/3. – múlt idő	13	(26) <i>az első tulajdonosok harmincszázalékos haszonnal is túl tudtak adni az autókon.</i>
III. <communication>	a. Egyéb mellékmondat – kijelentő mód – humán – jelen idő – E/1.	2	(27) <i>s oly érzelmeket érzek ilyenkor, amelyeket kifejezni sohasem tudok.</i>
	b. Beszédpartner – E/2. beszédaktus – direkt kérdő mondat	2	(28) <i>Hogy tudsz így beszélni erről?!</i>
	c. függő kérdő mondat – feltételes mód	1	(29) <i>Hogy aznap mekkora és mennyi hal került a horgomra, ki tudná megmondani.</i>
	d. Egyéb főmondat – T/3.	9	(30) <i>ezt a Krónika által megkeresett okmányirodában nem tudták megmondani.</i>
	e. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – múlt idő	3	(31) <i>Szemtanúk annyit tudtak mondani, hogy...</i>
IV. <cognition>	a. Egyéb főmondat – kijelentő mód – E/3. v. E/1. – humán – jelen idő	7 (E/3.) 7 (E/1.)	(32) <i>Nem tudom elképzelni, hogy mi lehetett ennek az oka.</i>
	b. Metonimikusan konstruált élő	8	(33) <i>így határozatképtelenség miatt nem tudtak döntést hozni.</i>

	elsődleges figura – múlt idő		
	c. Egyéb mellékmondat – konjunktívusz	3	(34) <i>hogyan az emberek észre tudják venni a ránézésre trehány szerelelt és a ránézésre már elfogadható közötti különbséget</i>
	d. függő kérdő mondat – T/3.	1	(35) <i>Nem tudom, hogy olvasni tudnak-e</i>
	f. E/2. – beszédpartner – beszédaktus – direkt kérdő mondat	1	(36) <i>hány kezeden tudod megszámolni a Rákosi-Kádár diktatúrát szolgáló - és ma még aktív-korban lévő - sajtmunkások közül azokat</i>

11. táblázat. A tud + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamat típusokra vonatkozó dendrogramokról leolvasható tulajdonság-együttállások

A 11. táblázat szemlélteti azokat a tulajdonság-együttállásokat, amelyek a tud + főnévi igenév kiemelt folyamat típusaival megvalósuló konstrukcióknál jellemzők. A 3. ábrán látható volt, hogy ezen folyamat típusok a Bray–Curtis-féle függvényekkel létrehozott dendrogramon való elhelyezkedésüket tekintve, a <possession>, tehát a BIRTOKLÁS-sal összekapcsolódó folyamat típus kivételével, mind az „E” ágon helyezkednek el (5.1.1. alfejezet), tehát közös csoportot alkotnak az E/1.-hez, T/1.-hez, T/3.-hoz és a grammatikai múlt időhöz való lehorgonyzódással. Ezen három folyamat típus (creation, communication és cognition) az elsőként alkalmazott függvény nem specifikálta az elsődleges figurára vonatkozó ontológiák, valamint a grammatikai mód alapján a konstrukciók oldaláról. Azonban a 11. táblázaton az I/c., a III/a., a III/e., a IV/a. és a IV/e. tulajdonság-csoportok árnyalják a 3. ábrán kirajzolódó klaszter interpretációs lehetőségeit, hiszen ezek, kapcsolódást teremtenek a D. csoporttal (2. ábra), tehát felvetődik az a lehetőség a kontrollklaszterezés alapján, hogy a tulajdonság-együttállások elkülönítésekor érdemes lehet a „D” és az „E” ágon kirajzolódó szempontokat egymással összefüggésben alkalmazni a belső mintavételkor a kvalitatív elemzésekhez.

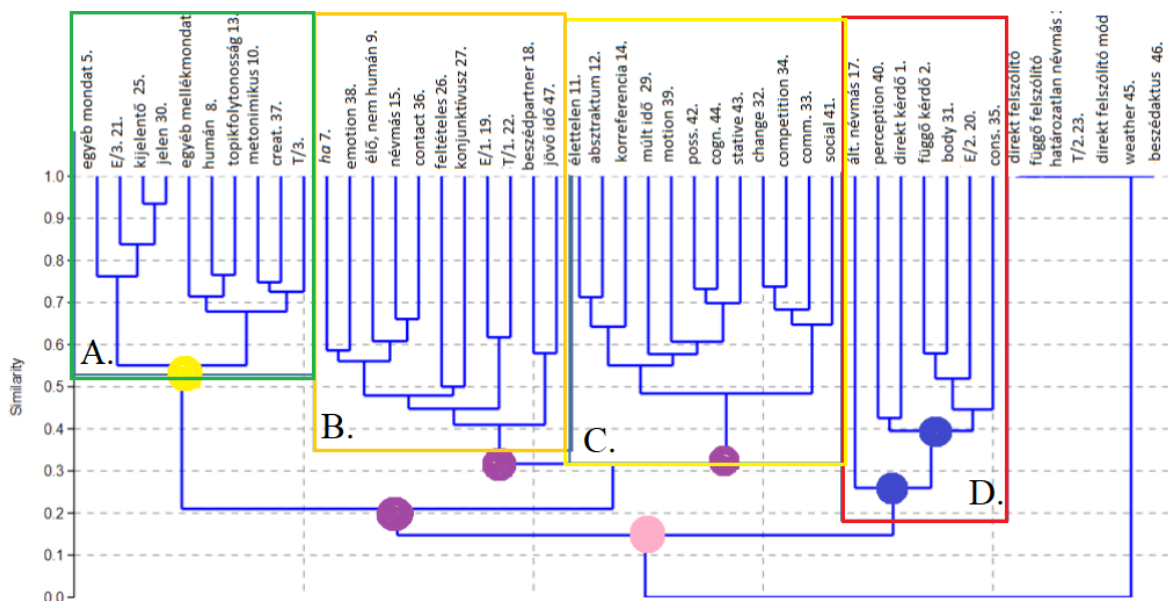
A beszédpartnerhez lehorgonyzódó szerkezetekkel létrehozott csoportok a 11. táblázaton (I/d., II/e., III/b. és IV/f.) megmutatják azt, hogy a 3. ábrán felvázolt „C”

csoport is tovább bontható. Továbbá a beszédaktusok szempontjából érdemes kiemelni a 11. táblázat II/f. csoportját, amely kiemeli a <possession> típusú folyamatok esetében azt, hogy a közvetett beszédaktusok a mintában együttállást mutatnak nem csupán a beszédpartnerhez való lehorgonyzással, hanem magához a megnyilatkozóhoz, a megnyilatkozó perspektívát expliciten kidolgozó szerkezetekkel is. Ezen felül a „C” csoport kiterjeszthető a kétféle kérdő mondat típusra. A folyamat típuson kívül a modális jelentésszerveződésben tehát egyéb tényezők is kiemelkednek, például az, hogy az implikaturaként létrejövő potenciális értelemnek van-e jelentősége a társalgás interszónális viszonyainak közvetlen alakításában. Az is feltűnő, hogy a <creation> esetében csak meghatározott feltételek esetén lép át az értelmezés a modális szemantikai térbe, ezek azonban jól megragadhatók a klaszterezéssel (pl. I/a. és I/b.).

A harmadik, a *tud* + főnévi igenév alsémáinak elkülönítése szempontjából relevanciával bíró pont (a második klaszterezés eredményei alapján) az, hogy a <possession> folyamat típus-kategóriát nem érdemes leválasztani a „D” valamint az „E” ágról úgy, ahogyan az a Bray–Curtis-féle függvényekkel készült dendrogramon látható, azért, mert (i) a vizsgált segédige + főnévi igenév esetében magas a relatív gyakorisága (lásd 2. ábra), (ii) konstrukcionális elrendeződést tekintve mutat hasonlóságot a másik három, részletezettebben vizsgált folyamat típusal (lásd pl. II/a., II/b. és II/g.).

5.2. A képes + főnévi igenév kompozitumszerkezet

A *képes* + főnévi igenév konstrukció a KÉPESSÉG, HAJLANDÓSÁG premodális forrástartományból léphet be a modális szemantikai térbe. A továbbiakban a tulajdonság-együttállásokat vizsgálom a premodális és modális jelentés feltárásának igényével.

5. ábra. A képes + főnévi igenév klasztere

5.2.1. A képes + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága

5.	Egyéb főmondat	6.	Egyéb mellékmondat
21.	E/3.	8.	Humán, konkrét elsődleges figura
25.	Kijelentő mód	10.	Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura
30.	Jelen idő	37.	<creation>
24.	T/3.		

12. táblázat. A képes + főnévi igenév dendrogramjának „A” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

Az „A” ágat jellemző szempontok kevésbé specifikusak, ezért a konstrukciós sémák feltárására kevésbé alkalmasak. Az elsődleges figura (8. és 10.) és az alkotással összekapcsolódó folyamat típus szempontját (37.) emelem ki a jelen dolgozatban.

(37) 1979 szeptemberében Raskin engedélyt kapott, hogy munkatársakat toborozzon a projekthez, így olyan mérnököt keresett, aki képes összeállítani a prototípust. (6.10.21.25.37.)

A (37) példa megvalósítja a premodális térből való belépést a modális szemantikai térbe, azáltal, hogy a KERESÉS pillanatában a toborzással megbízott személy (Raskin)

csupán csak következtetéssel valószínűsíthette azt, hogy az általa kiválasztott mérnök rendelkezik azzal a TUDÁS-sal és KÉSZSÉG-gel (diszpozicionális háttér), amely lehetségessé teszi a potenciális folyamat (PROTOTÍPUS ÖSSZEÁLLÍTÁSA) megvalósulását.

(38) *Láttuk, hogy mi történhet olyasvalakivel, mint Jennifer Aniston, aki eszméletlenül sikeres volt a tévében, de úgy tűnik, hogy egy nagyfilmet nem képes elvinni.* (6.8.21.25.37.)

A (38) példában az *úgy tűnik* (E/3.) kifejezés a megnyilatkozó észlelési és következtetési folyamatait jeleníti meg szubjektívizáltan (Kugler 2015: 136), ezen keresztül a *hogy*-os (prominens) tagmondatból kidolgozott folyamat az episztemikus-inferenciális modalitás hatókörébe lép be, az egész 'nem képes elvinni' szerkezet potenciális értelmezést kap.

Az „A” ág példányainak elemzéséből kiemelt két adat arra mutat rá, hogy a *képes* + *fni.* szerkezet a főmondat jelentésének és a megnyilatkozói konstruáló műveleteknek a következtében képes megvalósítani a dinamikus modális szemantikai térbe való belépést (37), illetve az episztemikus modalitás hatókörébe való bejutást (38) ezekben a mellékmondati használatokban.

5.2.2. A *képes* + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága

7.	<i>Ha</i>	26.	Feltételes mód
38.	<emotion>	8.	Konjunktívusz
9.	Nem humán, de élő elsődleges figura, konkrét	19.	E/1.
15.	Sematikus névmási kidolgozás	22.	T/1.
36.	<contact>	18.	Beszédpartnerhez való lehorgonyzódás
47.	<i>Lesz</i>		

13. táblázat. A *képes* + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágának szempontjai

A 13. táblázat szempontjai több, egymástól eltérő mintázat meglétére engednek következtetni, a mintázatokat azon példányokkal szemléltetem, amelyek elsődleges figurája a konstruáló szubjektumhoz való lehorgonyzódást valósítja meg (19.).

(39) *Magam is meglepődtem rajta, hogy én képes vagyok sírni egy film miatt.*
(19.38.)

A (39) példány első tagmondata a mirativitás (lásd Kugler 2015: 179; Kugler 2017: 480) keretében (meglepőként) kontextualizálja a *hogy*-os mellékmondat állítását. A példány nem modális, hiszen, a főmondat által jelölt érzelmi viszony alapján nemcsak a képesség áll fenn, hanem a filmen való sírás esemény meg is valósult. A premodális értelmezést az indokolja, hogy implikációként benne rejlik a folyamat újabb megvalósulásainak a lehetősége.

(40) *Akkor is nagyon szerelmes voltam (a páromba), mikor férjhez mentem (ennek 10 éve) + nagyon szerettem és úgy véltem, vele hosszú távon képes vagyok élni.*
(19.)

A (40) példányban a *képes + fni.* szerkezet az *úgy véltem* tagmondat által jelölt VÉLEKEDÉS keretet dolgozza ki. Ez a megnyilatkozó egy korábbi mentális állapotát viszi színre, a kotextusból kiderült, hogy a vélekedés helyes volt, tehát a hosszú távú együttélés megvalósult. A premodális *képes + fni.* szerkezet tehát egy perspektivált (lásd a megnyilatkozó korábbi énjének kiindulópontját) episztemikus kifejezés hatókörébe került, az összetett szerkezet befogadói értelmezésében a folyamat megnyilvánult képesség értelmezést kap.

A „B” ág kiemelt példáiban azt láttuk, hogy a vizsgált szerkezet premodális, legfeljebb implikációként képződhet meg a folyamat lehetőségessége. Az implikátúra megképződése érzékeny a kotextusra és a kontextuális tényezőkre. A példákban azt láttuk, hogy inkább a folyamat megvalósulása (a képesség megnyilvánulása) volt a lényeges az értelemképzésben (még ha ehhez konceptuális váltás is vezetett el az episztemikus lehetőségességen keresztül, lásd (40), (vö. Pelyvás 2002: 200).

5.2.3. A képes + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „C” ága

11.	Konkrétum	42.	<possession>
12.	Absztraktum	44.	<cognition>
14.	Névmási koreferencia	43.	<stative>
29.	Múlt idő	32.	<change>
39.	<motion>	34.	<competition>
47.	<i>Lesz</i>	33.	<communication>
41.	<social>		

14. táblázat. A képes + főnévi igenév dendrogramjának „C” ágának szempontjai

A 14. táblázaton látható, hogy a csoporthoz kapcsolódó példányok között jellemző volt a diskurzusalaphoz képest a múlt időben való lehorgonyzódás (de előfordult a jövő időviszony is), valamint az elsődleges figura ontológiai specifikációja szempontjából az élettelen konkrétum (11.) és az absztraktum kategóriája (12.), továbbá a névmási koreferencia (14.). A folyamatípusok közül pedig nyolc is megjelent ezen az ágon, ezek az események egyszerűbb tipológiai alapján is vegyesnek minősülnek. Egy állító és két tagadó szerkezetet választottam ki körülhatároltabb mintázatok szemléltetésére.

(41) *Az akkumulátora akár 10 perc alatt is feltölthető, ezzel pedig megközelítőleg 100 kilométert képes megtenni, akár 60 km/h-s sebességgel is.* (11.39.)

(42) *Mára egyértelművé vált, hogy a géntechnológiára alapuló mezőgazdaság zsákutca, és nem képes megfelelni a jövő kihívásainak.* (12.43.)

(43) *Még a megerősített palánkkal ellátott sorhajók sem voltak képesek ellenállni az új típusú lövedékeknek,* (11.29.39.)

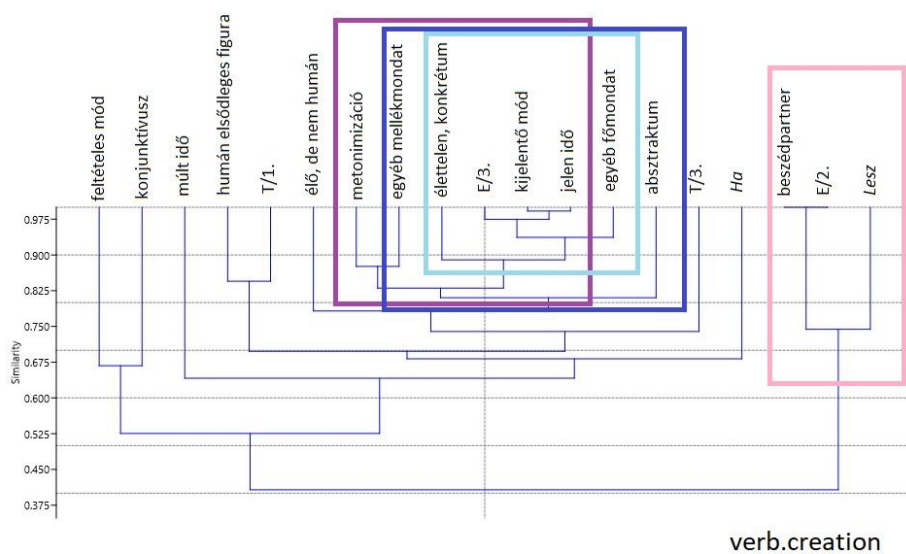
A (41) példa a premodális tartományban kezelhető, mivel az elektromos jármű hatótávolsága az akkumulátorának kapacitásából kiszámolható, s így a KÉPESSÉG meglétével együtt a KÖZELEKEDÉS/HALADÁS is inherens része a szerkezet működésének. Bár a táv becsült, a folyamat inherens szükségszerűség. A (42)–(43) példány szintén kívül marad a modális tartományon, mert a komplex magmondaton működtetett tagadó

(felülíró) művelet révén a konceptualizált állapot/esemény megvalósulása kizárt lehetőségesség. A megnyilatkozó evidensként kezeli a potencialitás kizárását (l. *egyértelművé vált* (42); ez a művelet a (42) és (43) példákban teljesen szubjektivizált, vö. Langacker 2006: 18), a példákban a forrásevidencia nincs explicitté téve.

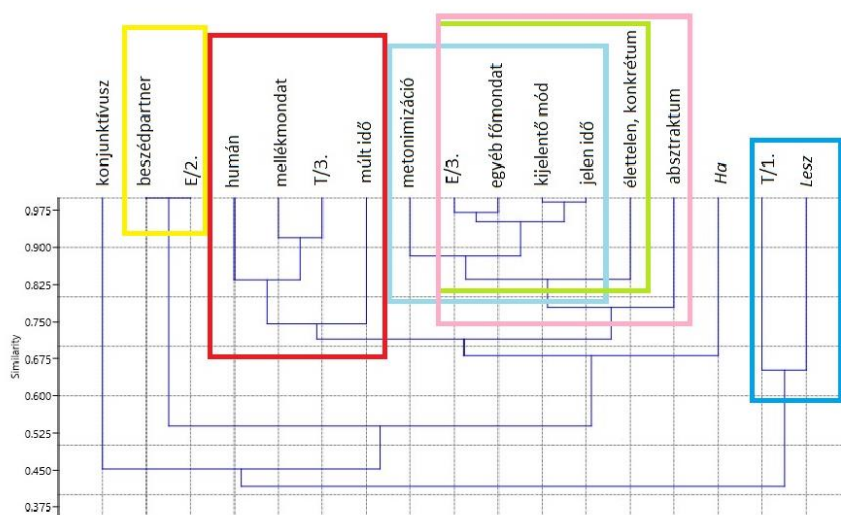
A „C” ághoz kapcsolódóan nem modális példányok elemző bemutatása történt. Ez egyrészt alapértelmezés szerinti a 'képesseg' tartományban, ugyanakkor láttuk a (42) és a (43) esetében, hogy a tagadás és a múlt idejű lehorgonyzás is kezdeményezi a potencialitás mérlegelésének elvetését. A „D” ág példányainak elemzésére a jelen dolgozatban nem vállalkozom, mert az ágon megjelenő szempontok nem alkottak egymással csoportosulásokat.

5.2.4. A képes + főnévi igenév Cosine függvénnyel történő klaszterezésének eredményei

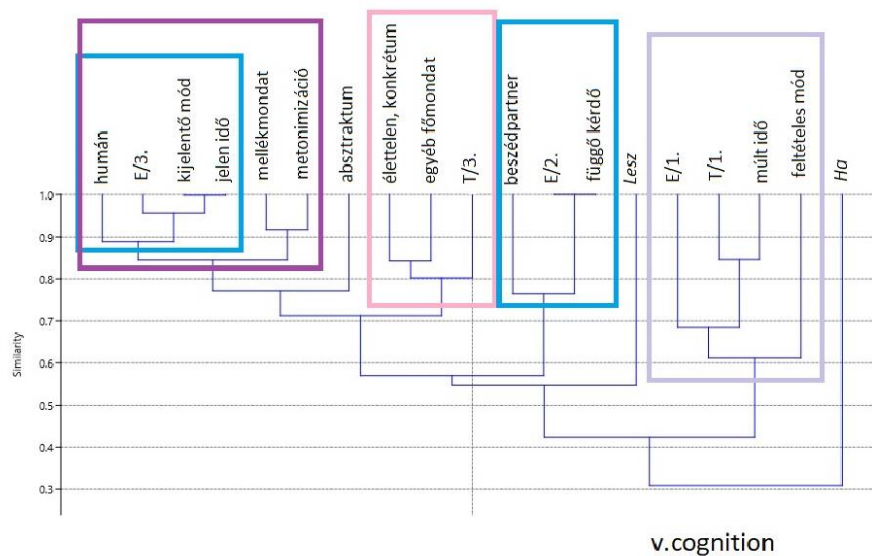
A 6. ábra szemlélteti azt, hogy három, a képes + főnévi igenév esetében a mintára jellemző folyamattípus klaszterezésével milyen dendrogramok rajzolódtak ki a Cosine-függvény alkalmazásával. A 15. táblázatban összefoglalóan mutatom be az ábrák alapján valószínűsíthető jellemző-együttállásokat.

verb.creation

verb.possession

v.cognition

6. ábra. A képes + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamattípusok kiemelésével, Cosine függvénnel végzett klaszteranalízis dendrogramjai

Folyamattípus	Tulajdonság-csoportok	Példány (db)	Példa
I. <creation>	a. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – egyéb mellékmondat – E/3. – kijelentő mód – jelen idő	8	(44) <i>Látható, hogy az EU nem képes mit tenni azon tagállamaival,</i>
	b. élettelen konkrétum – egyéb főmondat – E/3. – kijelentő mód – jelen idő	10	(45) <i>A DOSBox szerencsénkre rengeteg régi hangkártyát képes emulálni.</i>
	c. Absztraktum – egyéb főmondat v. egyéb mellékmondat – E/3. – kijelentő mód – jelen idő	6 (egyéb főmondat) 4 (egyéb mellékmondat)	(46) <i>a pénz a legtöbb problémát képes megoldani.</i>
	d. Beszédpartner – E/2. – lesz	1	(47) <i>képes lesz kezelni minden helyzetet, amit az élet hoz.</i>
II. <possession>	a. Beszédpartner – E/2.	1	(48) <i>vagy olyan balszerencséd van, hogy nem vagy képes kifogni egy jó darabot.</i>
	b. humán – egyéb mellékmondat – múlt idő – T/3.	-	Nincs adat
	c. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – jelen idő–	6	(49) <i>a lakosság képes fizetni a néhány százalékkal megemelkedett törlesztőket.</i>

	kijelentő mód – E/3. – egyéb főmondat		
	d. élettelen konkrétum – jelen idő – kijelentő mód – E/3. – egyéb főmondat	5	(50) <i>másrészt a HSDPA modeme 14,4 megabit/s sebességgel képes letölteni.</i>
	e. Absztraktum – jelen idő – kijelentő mód – E/3. – egyéb főmondat	3	(51) <i>komplex ajánlatot képes nyújtani,</i>
	f. T/1. – <i>lesz</i>	-	Nincs adat
III. <cognition>	a. Kijelentő mód – humán – jelen idő – E/3.	10	(52) <i>aki pitiánerségében mindent csak személyes ügynek képes felfogni.</i>
	b. Kijelentő mód – metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – jelen idő – E/3. – egyéb mellékmondat	5	(53) <i>amely képes betekinteni az ügyekbe.</i>
	c. Egyéb főmondat – T/3. – élettelen, konkrétum	0	Nincs adat
	d. Beszédpartner – E/2. – függő kérdő mondat	9 db	(54) <i>Nem újságíró vagy Te véletlenül, hogy ilyen célzatosan vagy képes félreérteni?</i>
	e. E/1 v. T/1 – múlt idő – feltételes mód	0 db	Nincs adat

15. táblázat. A képes + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamattípusokra vonatkozó dendrogramokról leolvasható tulajdonság-együttállások

A 15. táblázat szemlélteti azokat a tulajdonság-együttállásokat, amelyek a *képes* + főnévi igenév kiemelt folyamattípusaival megvalósuló konstrukciók esetében jellemzők. Összevetve az 5. ábrán megfigyelhető Bray–Curtis függvény által előtérbe állított csoportokkal, észrevehetjük azt, hogy a <creation>, vagyis az ALKOTÁS

folyamatával aszociálódó cselekvéseket a függvény az „A” csoportba rendelte, ezzel a humán elsődleges figura ontológiájával közös ágra, holott kimutathatóvá vált a klaszteranalízis második fázisában, hogy ezen tulajdonság karakterisztikusabban mutat összefüggést az élettelen, az absztraktum és a metonimikusan konstruált elsődleges figurák tömbjével (természetesen ez nem jelenti azt, hogy humán ágensek ne lennének kimutathatók ezekben a környezetekben lásd I/d.). Az elsőként alkalmazott csoportosítási eljárás viszont a mondattípust, a grammatikai módot és időt szemlélve hasonlóképpen hozta létre a klasztert a <creation> folyamattípus példányainak adataiból, mint a Cosine függvény.

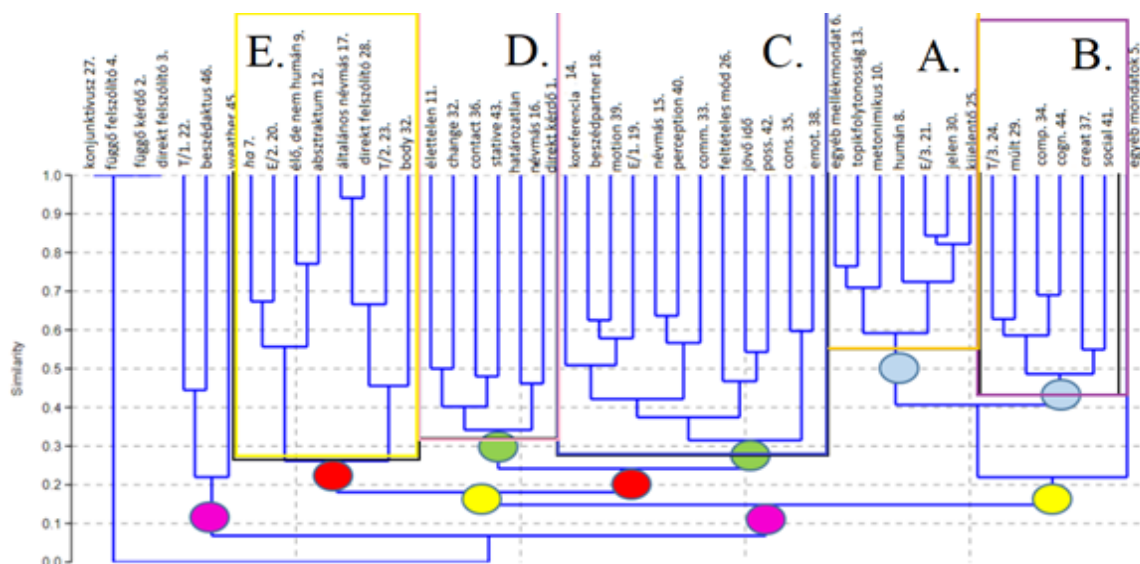
A BIRTOKLÁS-sal összefüggésben álló folyamattípus-kategória Cosine függvénnyel történő analízisének két olyan csoport is elkülönítésre került, amelyek az előző függvény, tehát a Bray–Curtis-féle függvény alkalmazásakor nem váltak hozzáférhetővé. A <creation> kategóriához nagyon hasonlóan, a humán elsődleges figura ontológia kevésbé jellemző ezen típusra, viszont ez a mintázati szerveződés az első klaszter „C” csoportjában is megfigyelhető, azonban a kijelentő móddal, a jelen idővel való kapcsolódása nem explikálódik az 5. ábrán (vagyis a Bray–Curtis függvénnyel történt klaszterezésnél).

A *képes* + főnévi igenév alsémáiban a legfeltűnőbbben a humán elsődleges figura ontológia a <cognition>, tehát a kognitív folyamatokkal állt együtt az elemzett megnyilatkozás-egységekben (III/a. és III/d.), ennek ellenére az első adatfeldolgozási eljárás eltávolítja ezeket egymástól, és a COGNITION folyamattípust inkább a metonimikusan konstruált elsődleges figurákhoz rendeli, amely a Cosine függvénnyel végzett klaszterezés esetében is megjelenik (III/e.), viszont az utóbbi tendencia kevésbé feltűnő, mint a humán elsődleges szereplő és a <cognition> folyamattípus kapcsolata.

5.3. A *képtelen*+ főnévi igenév kompozitumszerkezet

A *képtelen* + főnévi igenév alapjelentésében hordozza azt a semleges kijelentő mondatban, hogy a konceptualizált esemény végrehajtására nem képes az elsődleges figura, tehát kizárja a lehetőségesség értelmezését, s emiatt nem valósul meg a modális térbe való belépés. Azonban nem zárható ki annak potencialitása, hogy az elaboratív (D1) kidolgozói viszonyok és a (D2)-ben működtetett, a komplex magmondaton végrehajtott műveletek következményei miatt ne lehetne valószínűsíthető azoknak a mintázatoknak az

adatolthatósága, amelyek képesek megnyitni a példány modális térbe való belépésének lehetőségét.

7. ábra. A képtelen + főnévi igenév klasztere

5.3.1. A képtelen + főnévi igenév kompozitszerkezet dendrogram „A” ága

6.	Egyéb mellékmondat	13.	Topikfolytonosság
21.	E/3.	8.	Humán, konkrét elsődleges figura
25.	Kijelentő mód	10.	Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura
30.	Jelen idő		

16. táblázat. A képtelen + főnévi igenév dendrogramjának „A” ágának szempontjai

Az „A” ág esetében az együttállási mintát általános tulajdonságok együttállása jellemzi. Ezért kiemeltem az elsődleges figura szempontját, és a mintából történő további adatvételezéseknél elválasztottam az E/3.-hoz lehorgonyzódó humán elsődleges figurát a metonimizáción keresztül elérhető humán elsődleges figurák csoportjától (ezen utóbbinál szintén az E/3.-hoz lehorgonyzódó szerkezeteket szűrtem). Ezen kívül még a jelen idő és a kijelentő mód szempontot vettem figyelembe a tulajdonság-együttállás alapján történő adatvételezésnél.

(55) *Most ugyanis képtelen pártatlanul megítélni a helyzetet, mert elfogult.*
(8.13.21.25.30.)

Az (55) példányban az oksági viszonyt (oksági viszony lásd Kugler 2017: 849) kidolgozó mellékmondat (*mert elfogult*) a főmondat által színre vitt jelenet körülményeit expliciten részletezi oly módon, hogy a feldolgozáskor a figyelem előterébe kerül az, hogy az ELFOGULTSÁG olyan állapot, amely következtében nem képes az elsődleges figura végrehajtani a konceptualizált folyamatot. Tehát a jelen példány nem lép be az alapmodális szemantikai térbe, viszont az kiemelendő, hogy az oksági viszonyként megkonstruált összefüggés a beszélő vélekedésén alapul, tehát lehetséges a példány episztemikus-inferenciális olvasata, így mindkét jelenet és a közöttük működő reláció is a legvalószínűbb lehetőségként elképzelhető a konceptualizáció alapján.

5.3.2. A *képtelen* + főnévi igenév kompozitszerkezet dendrogram „B” ága

24.	T/3.	37.	<creation>
29.	Múlt idő	41.	<social>
34.	<competition>	44.	<cognition>

17. táblázat. A *képtelen* + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágának szempontjai

A „B” ág tulajdonság-együttállási mintázata a múlt idejű konstruáláson, a T/3.-hoz való lehorgonyozódáson és négy folyamat-típus-kategórián alapul (34.; 37., 41. és 44.)

(56) *A reggeli veszekedés valóban teljesen felesleges volt, egyszerűen mindketten egy pillanatra elvesztették a fejüket és képtelenek voltak gondolkodni.* (24.29.44.)
(MNSZ2)

A múlt idejű konstruálás révén és a *képtelen* predikatív melléknév alapjelentéséből következtethetünk arra, hogy az elemi mondatban megképződő esemény (gondolkodás) megvalósulásának lehetősége kizárt volt az adott, időben lehatárolt helyzetben.

A „B” ágon nem volt azonosítható olyan *képtelen* + főnévi igenév megvalósulás, amely belépett volna a modális térbe.

5.3.3. A képtelen + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „C” ága

14.	Névmási koreferencia	41.	<perception>
18.	Beszédpartnerhez lehorgonyzódás	47.	Lesz
37.	<creation>	33.	<communication>
39.	<motion>	38.	<emotion>
42.	<possession>	35.	<consumption>
19.	E/1.	15.	Sematikus névmási kidolgozás
26.	Feltételes mód		

18. táblázat. A képtelen + főnévi igenév dendrogram „C” ágának szempontjai

Az elemzésekből egy példányt választottam bemutatásra, amelyben a jövő idejű feltételesség dolgozódik ki, és a megnyilatkozóhoz lehorgonyzódik a predikátum.

(57) *Hát ezért nem megyek haza. Mert talán képtelen lennék visszajönni ide.*
(19.26.39.47.)

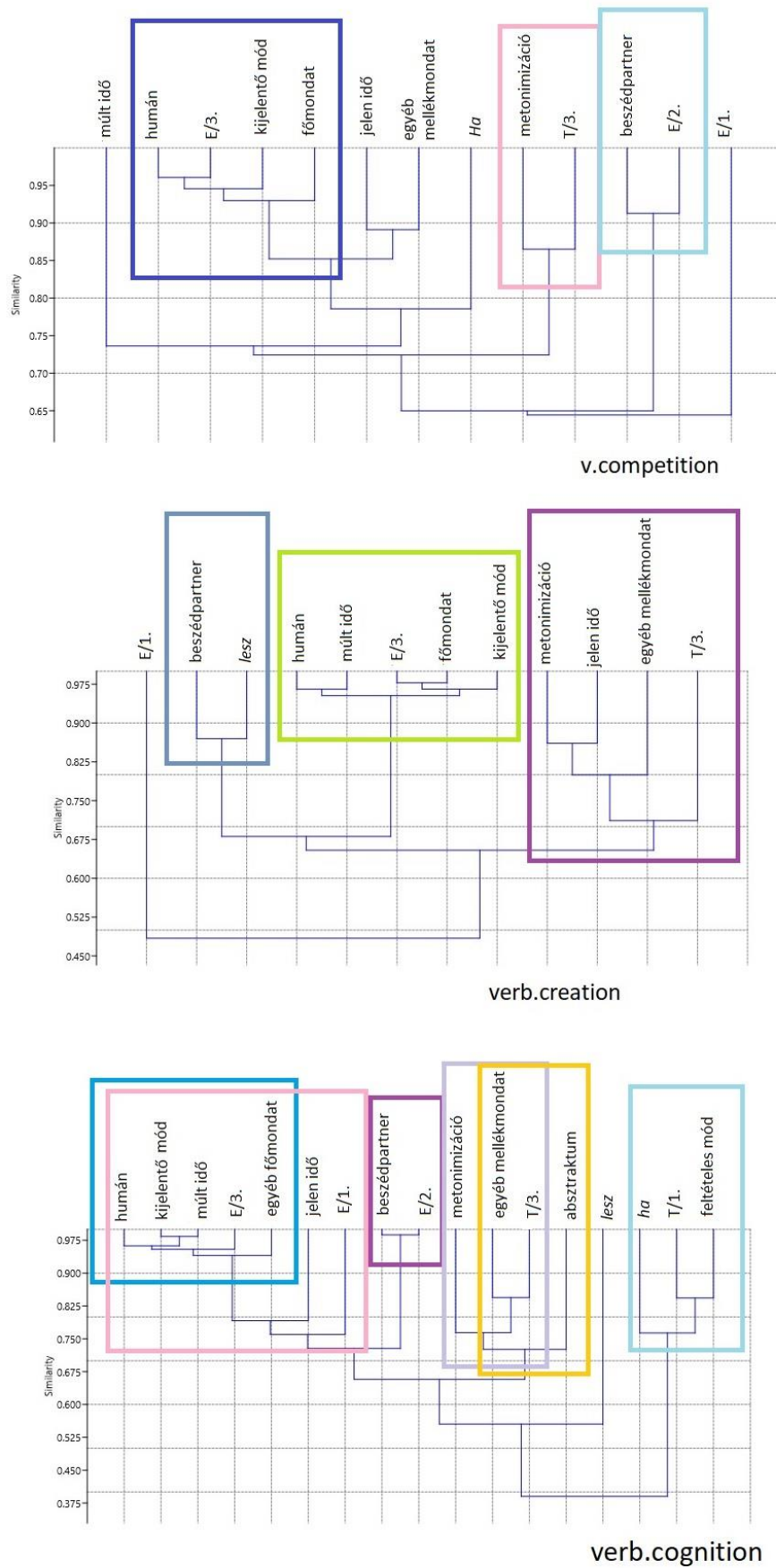
Az (57) példa az episztemikus-inferenciális modalitás terében értelmezhető. Ezt explicitté is teszi a módjel és a *talán* episztenciális (episztemikus-inferenciális, vö. Kugler 2015: 52; 168) módosítószó. A *talán* jelöli, hogy a jelenet a megnyilatkozó által elvégzett következtetési folyamaton keresztül elérhető lehetséges szituáció (Kugler 2015: 52). Tehát az (57) példány esetében az a mondat az episztemikus-inferenciális olvasata, a képtelenség valószínűsítése (tehát nem a diszpozíció) eredményezi a folyamat 'potenciális' értelmezését. .

A dolgozatban a „D” és az „E” ág példányain elvégzett kvalitatív elemzést nem részletezem, mert ezek olyan szempontokat tettek megfigyelhetővé, amelyek nem rendeződnek olyan tulajdonság-együttesekbe, amelyek alapján mintázatokat lehetne feltárni.

A *képtelen* + főnévi igenév mintáinál megfigyeltük, hogy kizárható a folyamat lehetséges értelmezése, ez legfeljebb az episztemikus-inferenciális környezetnek, a képesség hiányának lehetőségességén keresztüli elérésnek lehet a következménye.

5.3.4. A *képtelen* + főnévi igenév Cosine függvénnyel történő klaszterezésének eredményei

A 8. ábra bemutatja azt, hogy a *képtelen* + főnévi igenév nyelvi példányaiból vételezett mintára mely jellemző folyamat típusok voltak a meghatározók, illetve ezek klaszterezésével milyen dendrogramok rajzolódtak ki a Cosine függvény alkalmazásával. A 19. táblázatban összefoglalóan mutatom be az ábrák alapján valószínűsíthető jellemző-együttállásokat.

8. ábra. A képtelen + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamat típusok kiemelésével, Cosine függvénnyel végzett klaszteranalízis dendrogramjai

Folyamat típus	Tulajdonság-csoportok	Példány (db)	Példa
I. <competition>	a. humán – E/3. – kijelentő mód – egyéb főmondat	11	(58) <i>Cseh képtelen volt javítani pozícióján, hatodikként zárt.</i>
	b. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – T/3.	5	(59) <i>Közben a veszély növekedése fokozatosan meggyőzte Kossuthot arról, hogy liberális társai önmagukban képtelenek szembeszállni a szervezkedő ellenforradalommal.</i>
	c. Beszédpartner – E/2.	1	(60) <i>Olyan gátakat rak eléd, amit képtelen vagy átlépni.</i>
II. <creation>	a. Beszédpartner – lesz	1	(61) <i>Amiket eltervezett egyedül képtelen lesz kivitelezni.</i>
	b. humán – múlt idő - E/3. – egyéb főmondat – kijelentő mód	-	Nincs adat
	c. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – jelen idő – egyéb mellékmondat – T/3.	3	(62) <i>a saját szememmel láttam, hogy a brit nők képtelenek főzni.</i>
III. <cognition>	a. Kijelentő mód – humán – múlt idő – E/3. v. E/1. – egyéb főmondat	3 (E/3.) 1 (E/1.)	(63) <i>„Demszky Gábor képtelen volt átlátni a BKV-vel kapcsolatos helyzetet.”</i>

b. Kijelentő mód – humán – jelen idő – E/1. – egyéb főmondat	1	(64) <i>képtelen vagyok elmenni egy téma mellett,</i>
c. Beszédpartner – E/2.	3	(65) <i>Ezért képtelen leszel elfelejteni, mert nem láthatod többé,</i>
d. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – egyéb mellékmondat – T/3.	6	(66) <i>mert ezt aztán a haladás honi képviselői végképp képtelenek lennének feldolgozni</i>
e. Absztraktum – egyéb mellékmondat – T/3.	1	(67) <i>hogy a komunitárius tézisek képtelenek körülírni a jó élet fogalmát</i>
f. <i>Ha</i> – T/1. – feltételes mód	1	(68) <i>ha képtelenek volnánk elfogadni, hogy talán a román politika túl tud jutni,</i>

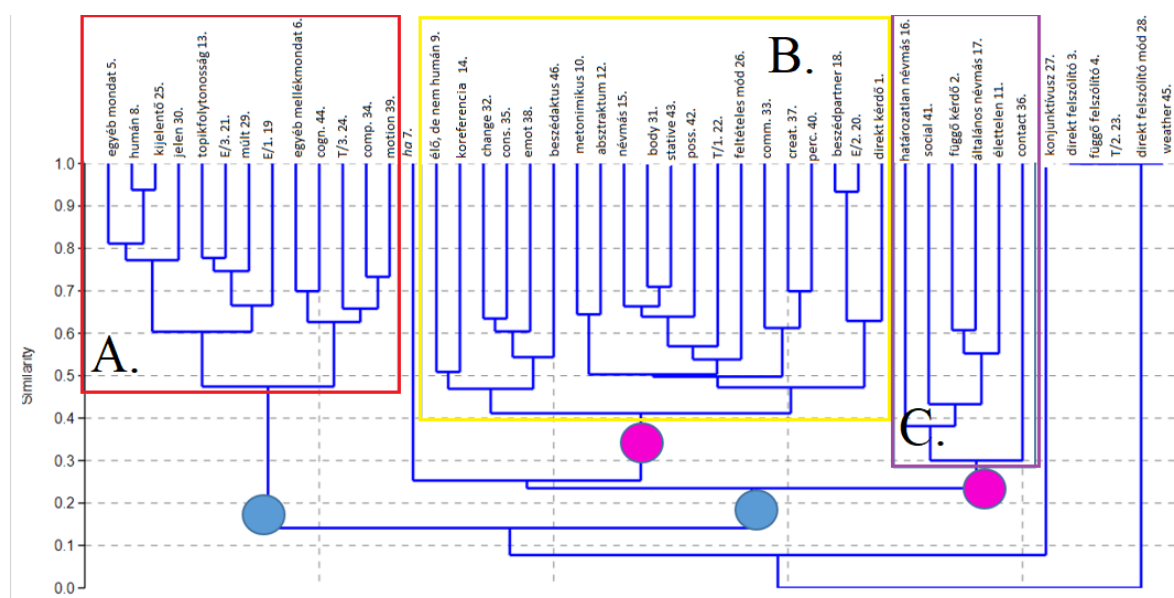
20. táblázat. A *képtelen* + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamat típusokra vonatkozó dendrogramokról leolvasható tulajdonság-együttállások

A 20. táblázaton jól láthatók azok a tulajdonság-együttállások, amelyek a *képtelen* + főnévi igenév kiemelt folyamat típusaival megvalósuló konstrukciók esetében jellemzők. Összevetve a 7. ábrán megfigyelhető Bray–Curtis-féle függvény által előtérbe állított csoportokkal, észrevehetjük azt, hogy mindhárom, a táblázatban felsorolt folyamat típust közös csoportba rendezte az első eljárás (7. ábra „B” csoport). A <competition>, tehát a VERSENGÉS-sel asszociálódó folyamatok esetében a Cosine függvény által adott klaszterek alapján a meghatározó mintázatrendező elsődleges figura ontológiák a humán, a metonimikusan elért elsődleges figura és az absztraktum voltak. Ezek a Bray–Curtis-féle függvény alkalmazásával az „E” (humán és absztraktum) és az „A” (metonimikus) csoportba kerültek, tehát önmagában az első eljárási mód nem

alkalmas ezen folyamattípus-specifikus mintázatok elkülönítésére. Három személyjelölés volt még a <competition> konstrukcióiban meghatározó: a beszédpartnerhez lehorgonyzódó E/2. valamint a harmadik személyre vonatkoztatható E/3. és T/3. Az utóbbit a Bray–Curtis a folyamattípussal egy csoportba rendezte, míg az előbbit az „A”-ba, amely közvetlenül kapcsolódik a „B”-hez, tehát indokolt lehet a két csoport összekapcsolása. A <creation> és a <cognition> esetében szintén ezen elsődleges figura ontológiák, valamint a beszédpartnerhez történő lehorgonyzódás bizonyult mintázat-specifikálónak. A III/f. csoportjában pedig megfigyelhetjük a T/1., feltételes mód és a *ha* mentális térépítőként funkcionáló kötőszó együttes előfordulását, amely szintén nem rajzolódik ki az első klaszter dendrogramján. Továbbá a <cognition> folyamattípus csoportot hoz létre a megnyilatkozóhoz lehorgonyzódó szerkezetekkel is (III/a. és III/b.), amely szerveződés szintén csak a második eljárási módszerben válik explicitté.

5.4. A *bír* + főnévi igenév kompozitszerkezet

Az 5.4. fejezetben a BÍRÁS, KÉPESSÉG forrástartományban működő, a *bír* + főnévi igenév konstrukció tulajdonság-együttállásait elemzem a premodális és modális jelentés feltárásának szándékával. A *bír* + főnévi igenév dendrogramját a 9. ábra mutatja be. A minta részletes adatait lásd a 4. számú mellékletben.

9. ábra. A *bír* + főnévi igenév klasztere

5.4.1. A *bír* + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága

5.	Egyéb főmondatba való beágyazódás	19.	E/1.
8.	Humán, konkrét elsődleges figura	33.	<competition>
25.	Kijelentő mód	14.	Névmási koreferencia
30.	Jelen idő	44.	<cognition>
6.	Egyéb mellékmondat	29.	Múlt idő
13.	Topikfolytonosság	24.	T/3.
21.	E/3.		

21. táblázat. A *bír* + főnévi igenév dendrogramjának „A” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

Az „A” ágon láthatók a megnyilatkozóhoz és a harmadik személyhez való lehorgonyzódást jelölő tulajdonságok (19.; 21. és 24.). A két módkategóriák közül a kijelentő mód figyelhető meg (25.). Az elsődleges figura ontológiai kategóriái közül a humán elsődleges figura szempontja válik hozzáférhetővé. A folyamatípusok közül pedig három kapcsolódik hozzá. A <cognition> ontológia emelkedett ki, mint konstrukciót szervező folyamatípus-kategória. A megnyilatkozó a saját (lásd (69)) vagy a mondat egy szereplőjének mentális működését, viszonyulását képes ezekkel a kontextualizáló kifejezésként működő nyelvi szerkezetekkel megjeleníteni a mellékmondatban kidolgozódó tényállásokkal kapcsolatban.

(69) *A legsúfoltabb fedélzeten sem bírom elhinni, hogy az a sok nép, utas, kofa és kiránduló, amely rajta utazik és szorong, valahogy nem szórakozást, örömet keres.* (5.8.25.30.44.)

(70) *Azon túl most már a tevékenységnek azért nem látja értelmét, mert nem bírja észszel fölfogni: miként lehetne a természetesen osztozkodni.* (6.8.13.21.25.30.44.)

A (69) példányban a *bír* + főnévi igenév szerkezetet tartalmazó főmondat a mirativitás (lásd Kugler 2015: 179; Kugler 2017: 480) keretében kontextualizálja a *hogy*-os mellékmondat állítását. A megnyilatkozó a szubjektív viszonyulását azon keresztül

teszi még jelöltté, hogy objektiválja magát, s ezzel a saját mentális tevékenységét a metapragmatikai reflexió részévé teszi (Tátrai 2017: 1048). A megnyilatkozó kifejezésre juttatja azt, hogy a saját mentális diszpozíciójával nem tudja összeegyeztetni, integrálni a *hogy*-os tagmondatban kidolgozott szereplők és állapotok hipotetikus relációját. A *bír* + főnévi igenévvel kifejezett folyamat nem modális, hiszen a tagadás és a személyhez kötés révén nem mérlegeljük az esemény potencialitását.

A (70) példány esetében sem mérlegelhető a jelentésfeldolgozás során a potencialitás. Az oksági viszonyt jelölő, mellékmondatba ágyazódó kontextualizáló kifejezésként funkcionál. A predikátum tagadásának következtében a (70) példa nem képes a modális szemantikai tér aktivizációjára.

Az „A” ág megfigyelhetővé tette azt, hogy a tagadás művelete a *bír* + főnévi igenév konstrukció esetében is képes elvetni a potencialitás mérlegelésének lehetőségét. A bemutatott példányok szemléltették azt, hogy a *bír* és a mentális műveleteket megjelenítő főnévi igenév előfordulások összekapcsolódása konstrukcionális sémaként a megnyilatkozó szubjektív viszonyulását képes jelöltté tenni.

5.4.2. A *bír* + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága

9.	Nem humán, de élő elsődleges figura, konkrét	31.	<body>
14.	Névmási koferencia	43.	<stative>
32.	<change>	42.	<possession>
35.	<consumption>	22.	T/1.
38.	<emotion>	26.	Feltételes mód
46.	beszédaktus	33.	<communication>
12.	Absztraktum	37.	<creation>
15.	Sematikus névmási kidolgozás	40.	<perception>
18.	Beszédpartnerhez való lehorgonyzódás	20.	E/2.
1.	direkt kérdő mondat		

22. táblázat. A *bír* + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

A „B” ág szempontjai közül a beszédpartnerhez való lehorgonyzódást jelölő tulajdonságokat (lásd 29. táblázat 18.; 20.; (22.) szempont), a beszédaktusokat jelölő szempontot (46.) és a direkt kérdő mondat sémáját (1.) emelem ki a jelen dolgozatban azért, hogy a vizsgált konstrukció beszédaktusokba való beágyazódását szemléltessem.

(71) *Bírsz főzni, takarítani és telefonon beszélgetni egy időben?* (1.18.20.37.46.)

(72) *Gratulálok, ennyit bírsz hozzászólni a topichoz!?* (1.18.20.33.46.)

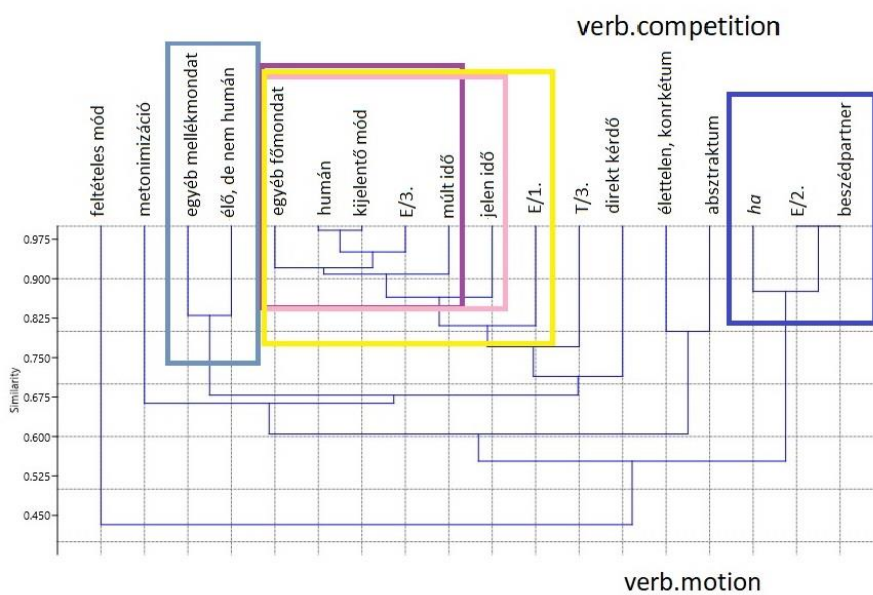
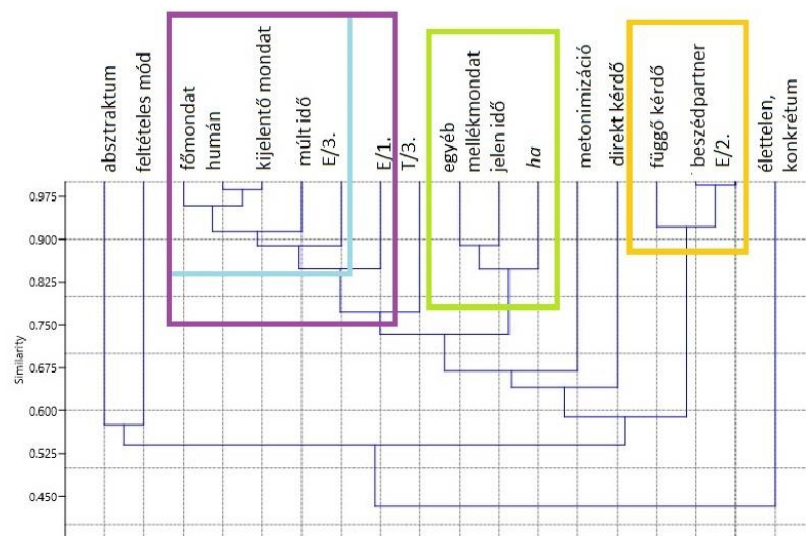
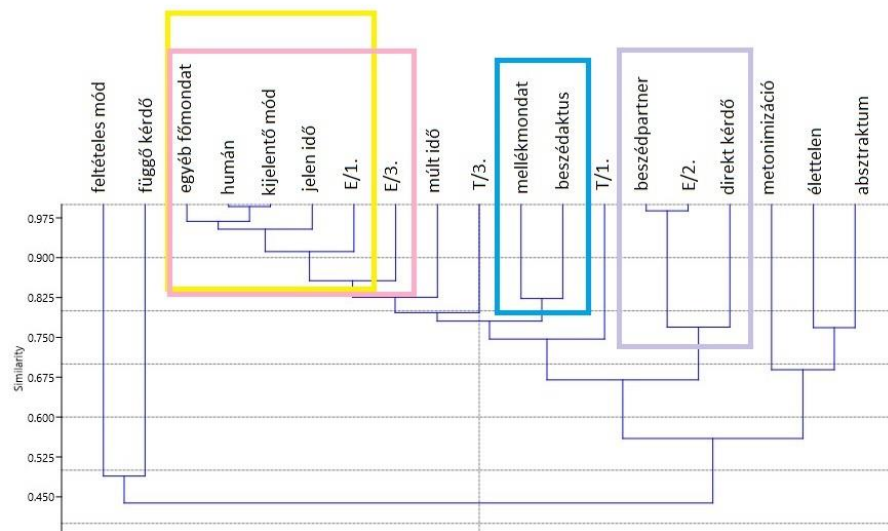
A (71) és a (72) példány egyaránt a direkt kérdő mondat sémájának egy-egy megvalósulása, azonban a diskurzusszervezésben betöltött szerepük már jelentősen eltér egymástól. Az (71) példány esetében a kérdező a *bír* + főnévi igenév konstrukció beillesztésén keresztül egy megjelölt képesség meglétére kérdez rá a beszédpartnernél. A (71) példány nem teremti meg a feltételeket a modális térbe való belépéshez.

A (72) példány esetében szintén elvethető a modális térbe való belépés. A megnyilatkozó az eldöntendő kérdés sémáján keresztül a partner beszédtevékenységét teszi a metapragmatikai reflexió tárgyává (Tátrai 2017: 1049), úgy, hogy kifejezésre juttatja az érzelmi attitűdjét is (méltatlankodás). Azáltal, hogy a metapragmatikai reflexivitás jelzéseként funkcionál a (72) példány, tudjuk azt, hogy a HOZZÁSZÓLÁS már a múltban megvalósult és lezárult esemény, így nem kapcsolható a modális térhez.

A dendrogram „C” ágán a szempontok egyáltalán nem alkotnak csoportokat egymással, ennek révén nem valószínűsítenek mintázatokat, ezért a jelen dolgozatban nem célozom a példák elemzéseinek bemutatása.

5.4.3. A *bír* + főnévi igenév Cosine függvényvel történő klaszterezésének eredményei

A 10. ábra bemutatja azokat a dendrogramokat, amelyeket a Cosine függvényvel történő klaszterezés során készített a szoftver a *bír* + főnévi igenév szerkezet MNSZ2-ből vételezett mintájában azonosított, a szerkezetre jellemző folyamat típusokat kiemelve. A dendrogram alapján valószínűsíthető tulajdonság-együttállásokat a 23. táblázat szemlélteti.

10. ábra. A bír + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamat típusok kiemelésével, Cosine függvénnel végzett klaszteranalízis dendrogramjai

Folyamat típus	Tulajdonság-csoportok	Példány (db)	Példa
I. <cognition>	a. Humán – E/1. v. E/3. – kijelentő mód – egyéb főmondat – jelen idő	16 (E/1.) 8 (E/3.)	(73) <i>Egyszerűen nem bírom felfogni, hogy ötvenszeres gyilkosoknak mentségeket lehet keresgél.</i>
	b. Egyéb mellékmondat – beszédaktus	2	(74) <i>és vágyom erre az ölelésre, amit mégsem bírok elfogadni.</i>
	c. Beszédpartner – E/2. – direkt kérdő mondat	1	(75) <i>hogyan bírtad elhinni?</i>
II. <competition>	a. Humán – múlt idő – E/1. v. E/3. – egyéb főmondat – kijelentő mód	6 (E/3.) 9 (E/1.)	(76) <i>mivel nem bírt megbirkózni az életében hirtelen bekövetkezett változással.</i>
	b. Egyéb mellékmondat – jelen idő – ha	3	(77) <i>Ha meg nem bír ellenállni a nagy sütiének, akkor mozog többet</i>
	c. Függő kérdő mondat – E/2. – beszédpartner	1	(78) <i>„A nagy kérdés, hogy te meddig bírod elviselni ezeket a vereségeket?”</i>
III. <motion>	a. Egyéb mellékmondat – Nem humán, de élő elsődleges figura	4	(79) <i>„Hordtak is a madárcák annyi gázt, hogy a farkas ki bírt rajta menni.</i>
	b. Kijelentő mód – humán – jelen idő –	5 (E/1.) 7 (E/3.)	(80) <i>„Abszolút Demeter úr már alig bírja tartani az öklét.”</i>

	E/1. v. E/3. – egyéb főmondat		
	c. Kijelentő mód – humán – múlt idő – E/1. v. E/3. – egyéb főmondat	9 (E/1.) 7 (E/3.)	(81) „ <i>de nehezen bírtam kikászálódni a jó melegből,</i> ”
	d. <i>Ha</i> – E/2. – beszédpartner	1	(82) „ <i>Ha rövidgatyában nem bírod bevenni a kanyart, csúnya jajgatás lesz a vége</i> ”

23. táblázat. A *bír* + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamat típusokra vonatkozó dendrogramokról leolvasható tulajdonság-együttállások

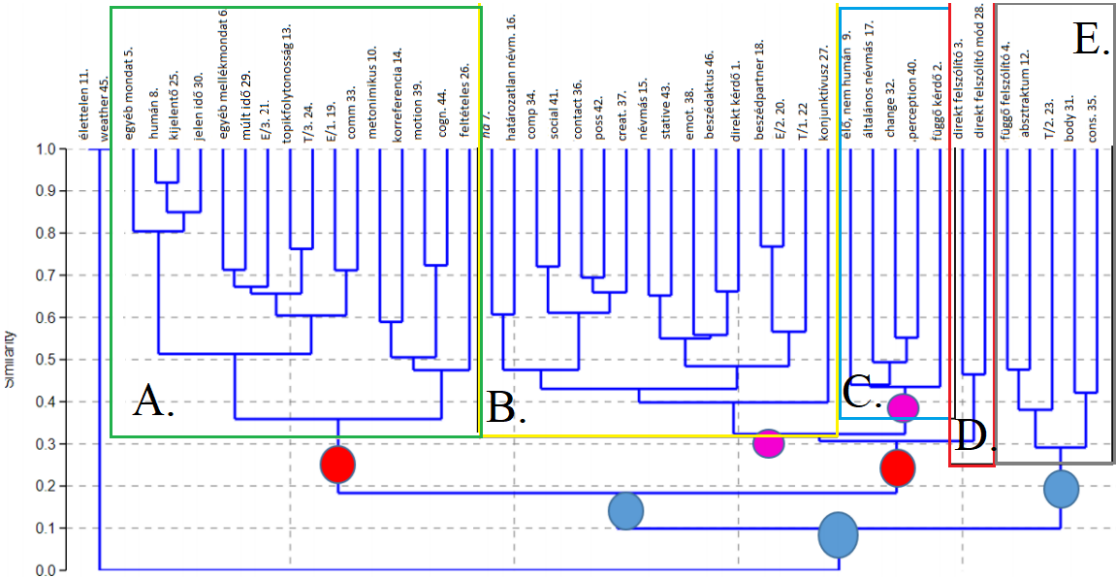
Az 23. táblázat összefoglalva prezentálja azokat a tulajdonság-együttállásokat, amelyek a *bír* + főnévi igenév három, a relatív gyakoriságuk alapján kiemelt folyamatípussal alkotott alsémáinak csoportjait mutatják be a többi vizsgált szemantikai jeggyel viszonyban. Ha összevetjük az 9. ábrán megfigyelhető Bray–Curtis-féle függvény által előtérbe állított csoportokkal a táblázatban láthatókat, észrevehetjük, hogy mindhárom vizsgált folyamat típus (<cognition>, <competition> és <motion>) ugyanazon klaszterben helyezkedik el az előbbi ábrán („A” csoport). Ezzel összefüggésben, ha a folyamat típusok mintázat-együttállásait az elsődleges figura ontológia felől vizsgáljuk, akkor láthatjuk azt, hogy a <cognition> és a <competition> esetében a humán elsődleges figura volt mintázatszervező, valamint a beszédpartnerhez lehorgonyzódó szerkezetek. Ehhez képest, némileg eltérően, a <motion> kiegészült az élő, de nem humán elsődleges szereplők kategóriájával is (lásd III/a.). A Bray–Curtis-féle függvénnyel végzett klaszterezésnél is a humán elsődleges figura közös csoportot alkot a tárgyalt folyamat típusokkal, azonban a nem humán elsődleges figurák és a beszédpartnerhez lehorgonyzódó szerkezet típusok elkülönülnek rajta a MOZGÁS-sal asszociálódó folyamatoktól.

A grammatikai igeidőket szemlélve szintén úgy tűnhet, hogy a teljes mintára alkalmazott Bray–Curtis-féle függvény képes volt felvázolni az összetartozást (a múlt és a jelen idő is megjelenik egyetlen csoportban a három kiemelt folyamatípussal a 9. ábrán). A mondat típusok aspektusából szintén informatív számunkra a második klaszterezési eljárás, mert a kétféle kérdő mondat típusal képes volt tulajdonság-

együttállási sémákat felvázolni, s ezen utóbbiak az első klaszterezés dendrogramján kevésbé karakterisztikusan jelennek meg. Ezen jelenség magyarázata lehet az, hogy a kérdő mondatok eleve alacsony gyakorisággal jelentek meg a vizsgálati mintában, így a hapaxokra, tehát az egyedi előfordulásokra érzékenyebb Cosine függvény, és a szűkített mintavételezésen történő elemzési eljárás hatékonyabban képes rendezni őket.

5.5. A *mer* + főnévi igenév kompozitumszerkezet

Az 5.5. fejezetben a MERÉS forrástartományban működő, illetve abból absztrahálódó (vö. HAJLANDÓSÁG) *mer* + főnévi igenév konstrukció tulajdonságegyüttállásait vizsgálom a premodális és modális jelentés feltárásának igényével. A *mer* + főnévi igenév dendrogramját a 11. ábra mutatja be. A minta részletes adatait lásd az 5. számú mellékletben.

11. ábra. A *mer* + fni. klasztere

5.5.1. A *mer* + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága

5.	Egyéb főmondat	19.	E/1.
8.	Humán elsődleges figura	33.	<communication>
25.	Kijelentő mód	14.	Névmási koreferencia
30.	Jelen idő	10.	Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura
6.	Egyéb mellékmondat	39.	<motion>

13.	Topikfolytonosság	29.	Múlt idő
24.	T/3.	44.	<cognition>
26.	Feltételes mód		

24. táblázat. A mer + főnévi igenév dendrogramjának „A” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

Az „A” ágon megfigyelhetők a megnyilatkozóhoz és a harmadik személyhez való lehorgonyzódást jelölő tulajdonságok (19.; 21. és 24.). Mivel két módkategória is előfordul, ezek vagy nem specifikusak a mintázat szempontjából, vagy vélhetőleg eltérő mintázatokat képviselnek. A 24. táblázaton látható még a kijelentő mód (25.), valamint a feltételes mód (26.) kategóriája. Az elsődleges figura ontológiai kategóriái közül a humán elsődleges figura és a metonimikusan elért humán ágensek szempontja tűnik fel. A folyamatípusok közül pedig három kapcsolódik hozzá, ezek közül a 'kommunikáció' ontológia mindig kiemelkedik, mert ennek megfelelően a szerkezet megnyilatkozói diskurzusszervező lépést, és ezzel összefüggő mentális állapotokat (lásd E/1., (85)) is színre vihet, vagy ennek a perspektiválását is végrehajthatja (lásd E/3., (83)).

(83) *S még csak most találkozunk! De biztos, már régóta figyel engem, csak most nem meri bevallani.. Hangot vált. (8.21.25.30.44.)*

(84) *A gyermeket a szülővel vagy önmagával kapcsolatos irreális félelmek gyötrik, nem mer iskolába menni, fél este elaludni, mivel ez is egyfajta szeparációt jelenthet a szülőtől. (8.21.25.30.39.)*

(85) *Nos, azt nem merném kijelenteni, hogy a Smer potenciálja ugyanolyan erős marad, mint ahogyan azt ők gondolják. (8.19.25.30.33.)*

A (83) példában a *csak* mellérendelő kötőszó kontextualizálja a *most nem meri bevallani* hálózatrészt, a *most* pedig az utána következő *nem* tagadószóval felülírt szekvenciát. A *bevallani* által aktivált cselekvés kizárható volna, mivel a MERÉS nem áll fenn a konceptualizáció szerint. Viszont ezen egész megnyilatkozás az episztemikus-inferencialitás terében értelmezhető, hiszen a megnyilatkozó valószínűsítést fogalmaz meg, tehát a szerkezet maga nem működtethető a potencialitás terében, hanem egy beszélőorientált modális mondat részeként dolgozódik fel.

A (84) példányban a definitív konstruáláson keresztül a megnyilatkozó a gyermekkori SZEPARÁCIÓS SZORONGÁS szimptomájaként teszi hozzáférhetővé azt az állapotot, amikor a GYERMEK számára negatív érzelmekkel (FÉLELEM) asszociálódik az ISKOLÁBA MENÉS. A feldolgozás során nem mérlegeljük a tagadószóval felülírt magmondat potencialitását, mert a mondatban kidolgozott szereplők által aktivált viszonyrendszer inherens szükségszerűségként tartalmazza az ISKOLÁBA JÁRÁS-t, és ez a FÉLELEM (felszíni, a gyerek számára manifesztálódó) forrásaként van megjelenítve. A példa érdekessége a jelenetek viszonyában az, hogy fogalmi érintkezésben konceptualizálódik a NEM MERÉS és a FÉLELEM; a *mer* segédige szinonim a *nem fél* kifejezéssel.

A (85) korpuszadatban a megnyilatkozó metapragmatikai tudatosság jelzéseként működő tagmondat kontextualizálja a *hogy*-os mellékmondat állítását (Tátrai 2017: 1046), úgy, hogy a megnyilatkozó kijelentésattitűdöt (Tátrai 2017: 1048) is színre viszi. A feltételes mód miatt a tagadás ellenére sem zárható ki a főnévi igenévvel jelölt folyamat (*kijelenteni*), de ebben a kifejezésben a *merném* módja inkább a megnyilatkozó episztemikus, mentális távolságát jelzi a kijelentéssel és ezen keresztül a mellékmondati jelenettel kapcsolatban. Nem a diskurzust szervezi az *azt nem merném kijelenteni* szerkezet, hanem metonimikusan az episztemikus távolságot, a megnyilatkozó kételyt teszi hozzáférhetővé. Azt implikálja, hogy a konstruáló szubjektum nem valószínűsíti a Smer erős potenciáljának fennmaradását.

Az „A” ág elemzésének tapasztalatai azok, hogy a mondat episztemikus-inferenciális modalitása hatókörébe vonja az egyébként premodális kifejezést (lásd (83)), és akár a tagadás ellenére potenciális értelmezést kezdeményez. A tagadás esetén a jelentés lehet ’fél valamitől’ (84). Ekkor azt kell mérlegelni, hogy ez a folyamat (tényleges stimulus) által kiváltott érzelem (nem modális), vagy egy esetlegesen bekövetkező folyamat, amelynek a konceptualizációja is félelmet vált ki. Csak az utóbbi vezet ’potenciális’ értelemhez.

5.5.2. A *mer* + főnévi igenév kompozitszerkezet dendrogram „B” ága

7.	<i>Ha</i>	41.	<social>
18.	Beszédpartnerhez lehorgonyzódás	16.	Határozatlan névmási kidolgozás

37.	<creation>	36.	<contact>
15.	Sematikus névmási kidolgozás	43.	<stative>
42.	<possession>	1.	direkt kérdő mondat
20.	E/2.	46.	beszédaktus
22.	T/1.	38.	<emotion>
27.	Konjunktívusz	35.	<consumption>

25. táblázat. A *mer* + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

A „B” ágon a diskurzus résztvevőihez lehorgonyzódó példányok (18.; 20.; 22.) válnak elérhetővé. A csoporthoz kapcsolódnak még olyan megvalósulások is, melyek valamely beszédaktus forgatókönyvi sémáját (1. és 46.) aktiválják.

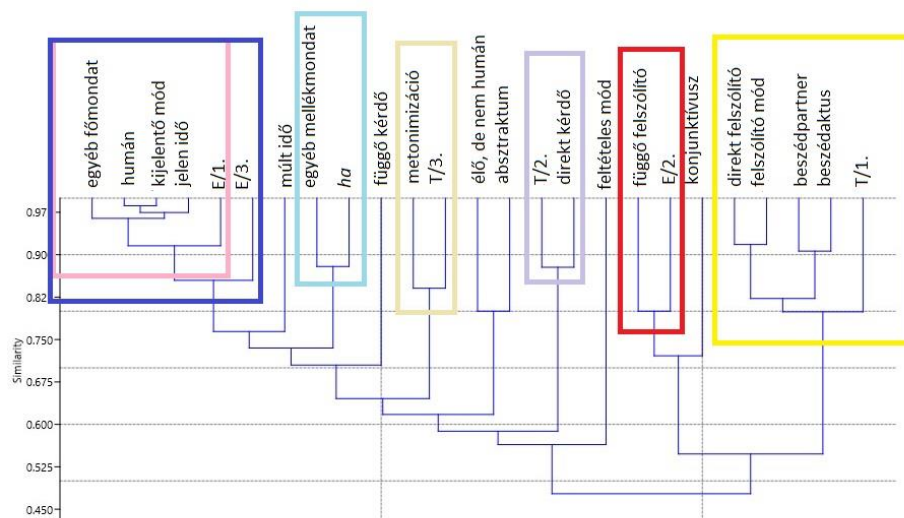
(86) *Hogy jut ilyen az eszedbe? Hogy mersz ilyet mondani?* (1.18.20.46.)

A (86) adatban elérhetővé válik a megnyilatkozónak a beszédpartner nyelvi tevékenységére való metapragmatikai reflexív viszonyulása (Tátrai 2017: 1048). A társalgási implikátúra része, hogy a partner közlése a megnyilatkozó számára elfogadhatatlan (megdöbbentő, felháborító). Ebben a konstrukcióban (*Hogy mersz ilyet/így* stb. V-ni?, amely nem értelmezhető a módra irányuló kiegészítendő kérdésként) a megnyilatkozó attitűd miatt tényként kezeljük a V-ni folyamat megvalósulását.

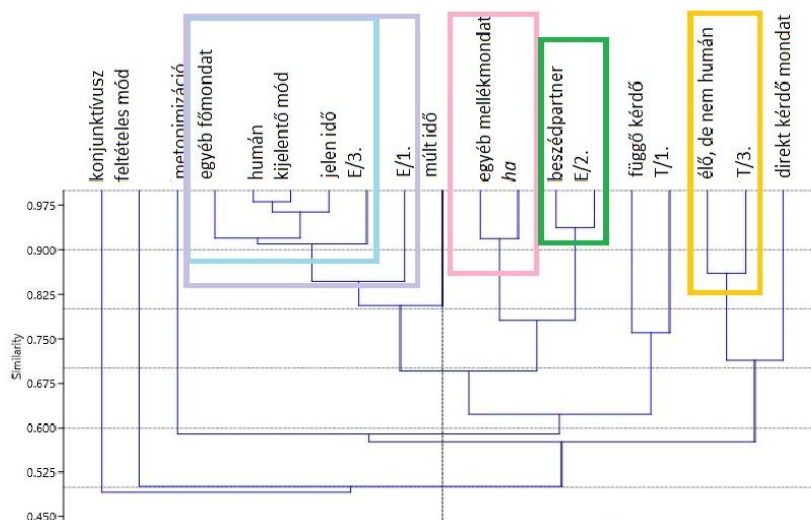
A jelen dolgozatban a „C”; „D” és „E” ághoz kapcsolódó példányok bemutatására nem vállalkozom, azért, mert ezen ágakon megjelenő tulajdonságok nem rendeződnek konstrukciós mintázatokká.

5.5.3. A *mer* + főnévi igenév Cosine függvénnyel történő klaszterezésének eredményei

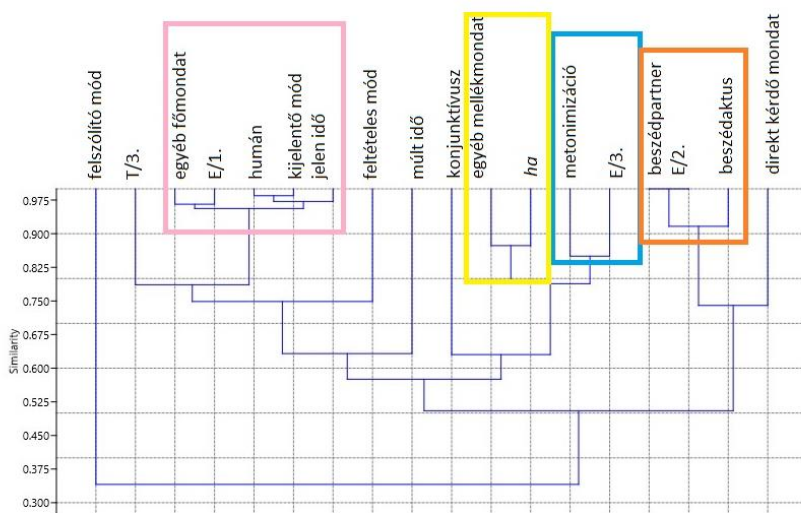
A 12. ábra bemutatja azt, hogy a *mer* + főnévi igenév nyelvi példányaiból vételezett mintára mely jellemző folyamatípusok voltak a meghatározók, illetve ezek klaszterezésével milyen dendrogramok váltak elérhetővé a Cosine függvény alkalmazásával. A 26. táblázatban összefoglalóan mutatom be az ábrák alapján valószínűsíthető jellemző-együttállásokat.

verb.communication

verb.motion

verb.cognition

12. ábra. A *mer* + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamattípusok kiemelésével, Cosine függvénnel végzett klaszteranalízis dendrogramjai

Folyamattípus	Tulajdonság-csoportok	Példány (db)	Példa
I. <communication>	a. Humán – E/3. – kijelentő mód – jelen idő – egyéb főmondat	19 (E/1.) 13 (E/3.)	(87) <i>de egyikük sem meri felszólítani a pártelnök-minisztert</i>
	b. Egyéb mellékmondat – <i>ha</i>	1	(88) <i>A szemei szinte villámokat szórnak, ha valaki ellent mer mondani,</i>
	c. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – T/3.	6	(89) <i>Kormánypárti képviselőtársaim nem merik kimondani.</i>
	d. T/2. – direkt kérdő mondat	1	(90) <i>Miért nem meritek megmondani.</i>
	e. E/2. – függő kérdő mondat	0	Nincs adat
	f. direkt felszólító mondat – felszólító mód – T/1. – beszédpartner – beszédaktus	1	(91) <i>Merjünk kiállni az igényeinkkel!</i>
II. <motion>	a. Kijelentő mód – humán – jelen idő – E/3. v. E/1. – egyéb főmondat	7 (E/1.) 4 (E/3.)	(92) <i>nem merek felállni, mert elszédülök</i>
	b. Egyéb mellékmondat – <i>ha</i>	1	(93) <i>Elvitte volna a sárkányomat is, ha mertem volna reptetni,</i>

	c. Beszédpartner – E/2.	1	(94) <i>Hogy mersz így bejönni ebbe az iskolába?</i>
	d. Nem humán, de élő elsődleges figura – T/3.	1	(95) <i>Az ablak előtt galambok köröznek, nem mernek leszállni.</i>
III. <cognition>	a. Egyéb főmondat – E/1. – humán – kijelentő mód – jelen idő	15	(96) <i>remélni sem merem</i>
	b. Egyéb mellékmondat – ha	2	(97) <i>Izgalmas, ha a táncosok mernek csúnyák lenni.</i>
	c. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – E/3.	3	(98) <i>az ellenzék nem meri levonni ezt a következtetést.</i>
	d. beszédaktus – E/2. – beszédpartner	1	(99) <i>Amikor nem mersz szembenézni az igazsággal, mindig olyan szép hasonlatokat találsz ki.</i>

26. táblázat. A mer + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamattípusokra vonatkozó dendrogramokról leolvasható tulajdonság-együttállások

A *mer* + főnévi igenév MNSZ2-ből vételezett mintájában a <communication>, a <motion> és a <cognition> volt az a három folyamattípus-kategória, amely a legnagyobb előfordulással vált azonosíthatóvá az elemzés során. Ezen folyamattípusokra szűkített minták képezték a Cosine függvényvel készített klaszteranalízis bemenetét. Az így kapott klasztereket, tehát lehetséges tulajdonság-együttállási mintázatokat vetem össze az először alkalmazott eljárás eredményeivel.

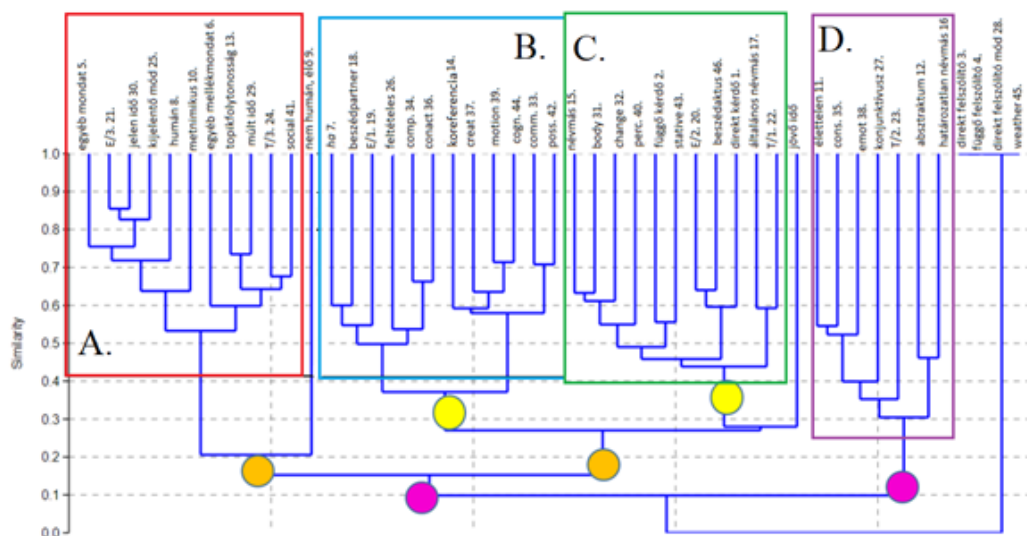
A *mer* + főnévi igenév példányainál kimutathatóvá vált az első klaszterezési metódus esetében az alkalmazott paraméterek mentén az, hogy a <communication> folyamattípus kategória erősen összefügg az E/1.-hez, tehát a diskurzusszituációban a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzással (lásd 11. ábra „A” csoport). Ez az egyes szám első személyű konstruálás a <motion> és a <cognition> folyamatoknál is együttállási-

mintázatot hoz létre (II/a. és III/a.), s a 11. ábrán ez szintén azonosítható, hiszen az utóbbi két folyamatípus is az „A” tömbben található. Az elsődleges figura ontológiát tekintve a <communication> esetében a humán ágens, s a metonimizáción keresztül elérhető humán ágensok csoportja a jellemző, s ez megfigyelhető a <cognition> példányaira vonatkoztatva is (a 11. ábra „A” csoportja szintén egyezést mutat ezzel). Az előbbieken felsorolt ontológiák a <motion> folyamatípus elemzésénél kiegészül a Cosine függvény alkalmazásakor az élő, de nem humán elsődleges figura kategóriájával is.

A második klaszterezési eljárás alkalmazása azáltal is releváns volt a mintázatazonosításban, mert míg a Bray–Curtis-féle függvény teljes adattáblán való alkalmazása nem tárta fel a kijelentő mondat-sémától való jelöltebb elmozdulások potenciális konstrukcionális összefüggéseit, addig a másodszorra használt metódus ezt elvégezte (természetesen a kiemelt folyamatípusokkal kidolgozódó példányok kontextusában). Ilyen volt például a felszólító mondat (összefüggésben a felszólító móddal), az inkluzív T/1.-hez történő lehorgonyzás (beszédpartnerre való referálás) és a beszédaktus jellemzők összekapcsolódása a <communication> mintájában (I./f). De hasonlóképpen előtérbe kerül a direkt kérdő mondat az ezen folyamatípussal történő nyelvi kidolgozásnál (I/d).

5.6. A *hajlandó* + főnévi igenév kompozitumszerkezet

A *hajlandó* + főnévi igenév kompozitum esetében a HAJLANDÓSÁG premodális forrástartomány az, amiből kiindulva az aktuális megvalósulás képes lehet belépni a modális térbe. A *hajlandó* + főnévi igenév dendrogramot a 13. ábra szemlélteti. A minta részletes adatait lásd a 6. számú mellékletben.

13. ábra. A hajlandó + főnévi igenév klasztere

5.6.1. A hajlandó + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága

5.	Egyéb főmondat	6.	Egyéb mellékmondat
8.	Humán, konkrét elsődleges figura	33.	<communication>
25.	Kijelentő mód	13.	Topikfolytonosság
30.	Jelen idő	10.	Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura
21.	E/3.	29.	Múlt idő
24.	T/3.	41.	<social>

27. táblázat. A hajlandó + főnévi igenév dendrogramjának „A” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

A 'hajlandóság' jelentés része, hogy a folyamat a mentális ágens beállítódása, készsége alapján lehetséges jövőbeli esemény. A hajlandóság mentális állapotból következik a folyamat (volitív) lehetőségessége, mert feltételezi ennek a lehetőségnek a mentális ágens részéről történő konceptualizációját.

Az „A” ágon prezentált tulajdonság-együttállások kevésbé képesek specifikus konstrukciós sémákat azonosíthatóvá tenni azért, mert a szempontok nagyon általánosak. Az elsődleges figura szempontját emeltem ki, így elkülönítettem egymástól a humán elsődleges figurát és a metonimizáción keresztül hozzáférhetővé tett humán elsődleges figurák csoportját egymástól. Ugyanígy elkülönítettem a múlt idejű konstruálást a jelen idejűtől. A (41.) folyamattípust vettem még figyelembe a kvalitatív elemzés bemutatásához szükséges példák kiválasztásakor.

(100) *hogy Szlovénia az EU-csatlakozás kapcsán nem vonja vissza egyetlenegy témában sem a korábban kért átmeneti időszakra vonatkozó döntését. Drnovsek szerint a belépés után Ljubljana azonnal hajlandó megnyitni az ingatlanpiacot.* (5.10.21.25.30.41.)

(101) *Hajlandó felajánlani egy új koreai-félszigeti "biztonsági tervet", ha Phenjan teljesíti vállalását atomfegyverprogramja leszerelésére vonatkozóan.* (6.8.21.25.30.41.)

A (100) példányban a *Drnovsek szerint* kontextualizáló kifejezéssel a megnyilatkozó perspektiváltan kifejezésre juttatja azt, hogy kinek tulajdonítja a mondatban hozzáférhetővé tett közlést (Imrényi 2017: 755), amely egyben az ígéret beszédcselekvését (együtműködés, az uniós szabályok elfogadása haladék, késlekedés nélkül) is megvalósítja. A (100) szándéknyilvánítása tehát együtt jár a folyamat feltételek szerinti bekövetkezésének mint lehetőségnek az implikációjával

A (101) példamondat szintén aktiválja a dinamikus modális teret, hiszen a FELAJÁNLÁS, mint potenciálisan megvalósuló esemény van hozzáférhetővé téve. A lehetőségesség a deontikus modális tartományon keresztül van elérve, mert a (101) példamondatban megképződő potenciális esemény megvalósulása feltételhez kötött az elsődleges figura pozíciójából. A feltételesség aktivizációjához a példányban még hozzájárul a tagmondatok közötti jelentésviszony kidolgozása is ('ha...', akkor'), amely hipotetikus mentális teret hoz létre (Kugler 2017: 852).

(102) *A Radetzky-mars és a Monty-csárdás citerafeldolgozása nagy sikert arat, a közönség még a konferálásban megőszült műsorvezető bakijait is hajlandó elnézni.* (10.21.25.30.41.)

A (102) mondatban a megnyilatkozó a HAJLANDÓSÁG-on keresztül konstruálja meg azt, hogy a *közönség* reakcióiban nem tükröződik negatív érzelmi attitűd a *műsorvezető* felé annak esetleges tévesztései miatt. A (102) mondat a premodális tér része, hiszen nem potencialitásként van elérve a konceptualizált esemény.

5.6.2. A *hajlandó* + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága

7.	<i>Ha</i>	37.	<creation>
18.	Beszédpartnerhez lehorgonyzódás	39.	<motion>
19.	E/1.	44.	<cognition>
26.	Feltételes mód	33.	<communication>
34.	<competition>	42.	<possession>
36.	<contact>	14.	Névmási koreferencia

28. táblázat. A hajlandó + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

A „B” ágon a megnyilatkozóhoz és a beszédpartnerhez való lehorgonyzódást megvalósító konstrukciók válnak hozzáférhetővé. A 13. ábra szerint a feltételes módú konstruálás szintén a „B” ághoz kapcsolódik.

(103) *Mélységesen gyalázatosnak tartom, hogy csak a pozitív visszajelzésekre vagytok hajlandók válaszolni.* (18.36.)

Az (103) példány a folyamatot (‘válaszolás’) ‘megvalósult esemény’-ként kezeli (társalgási implikátúra révén), a kontextualizáló főmondat a megnyilatkozónak a jelenettel kapcsolatos érzelmi attitűdjét viszi színre (objektivizáltan megkonstruálva). A mellékmondat a hajlandóságon keresztül (forgatókönyvi séma aktiválásával, metonimikusan) jeleníti meg a megvalósult válaszadás típust (ez a művelet hasonló az (102)-ben megfigyelthez) .

(104) *Az alapállás az, hogy nem vagyok hajlandó felrúgni a kapcsolatomat, szerelmes vagyok a barátnőmbe.*

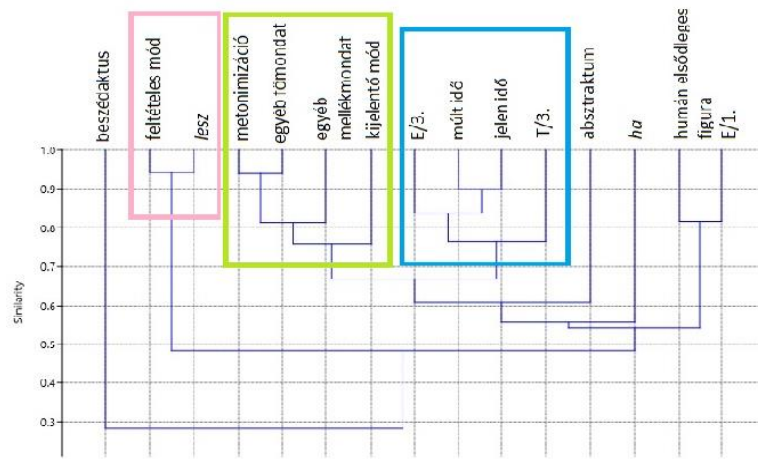
Az (104) példány esetében sem mérlegelhető a jelentésfeldolgozás során a potencialitás a predikátum tagadása miatt, amely kívülről megváltoztatja a magmondat közlési funkcióját, tehát a PARTNER ELHAGYÁSA kizárt lehetőségesség.

A dolgozatban eltekintek a „C” és a „D” ág példányain elvégzett kvalitatív elemzés bemutatásától, mert ezek olyan szempontokat tettek megfigyelhetővé, amelyek nem rendeződtek egymással konstrukciós mintázatokba.

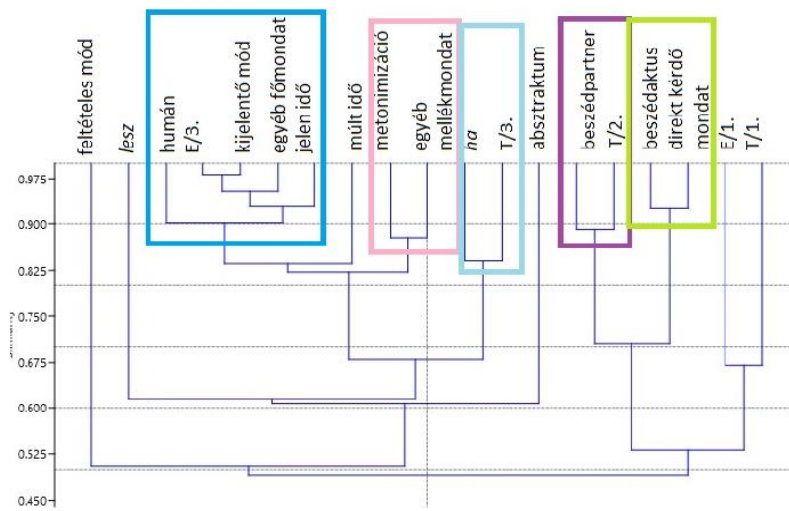
A példákban egyrészt figyeltük meg, hogy a kommisszívumok esetében a hajlandóság, szándék szerint lehetséges folyamat (vö. volitív lehetőségesség) az ígéret szerint (és a szükséges feltételek teljesülése esetén) be is fog következni. A magmondat tagadását tartalmazó, már elemzett ‘képesség, szándék’ jelentésű alaptagot tartalmazó szerkezetekhez hasonlóan a hajlandóság kizárása magával vonja a folyamat lehetőségességének a kizárását is, ez alól kontextuális hatásra sem találtunk kivételt a *hajlandó* kifejezés konstrukcióinak mintájában.

5.6.3. A *hajlandó* + főnévi igenév Cosine függvényvel történő klaszterezésének eredményei

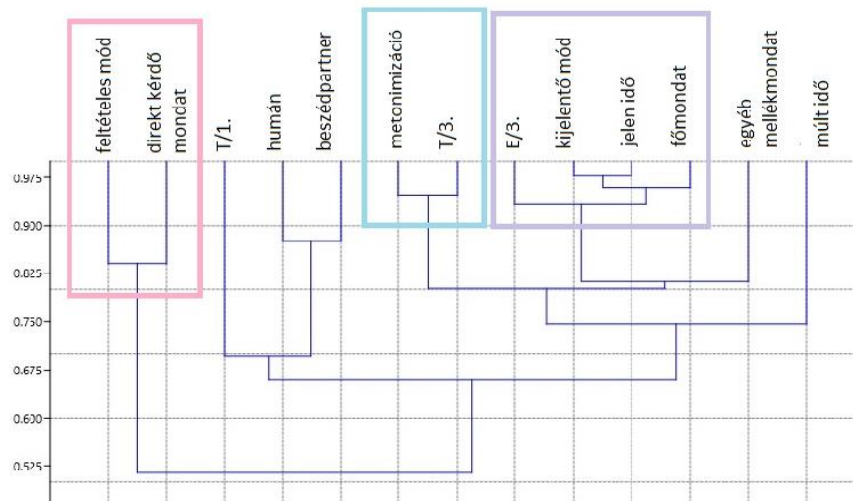
A 14. ábra bemutatja azokat a dendrogramokat, amelyeket a Cosine függvényvel történő klaszterezés során készített a szoftver a *hajlandó* + főnévi igenév szerkezet mintájában azonosított, a szerkezetre jellemző folyamat típusokat kiemelve. A dendrogram alapján valószínűsíthető tulajdonság-együttállásokat a 29. táblázat szemlélteti dendrogram alapján valószínűsíthető tulajdonság-együttállásokat a 29. táblázat szemlélteti.

verb.social

verb.communication

verb.possession

14. ábra. A *hajlandó* + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamat típusok kiemelésével, Cosine függvénnel végzett klaszteranalízis dendrogramjai

Folyamattípus	Tulajdonság-csoportok	Példány (db)	Példa
I. <social>	a. Feltételes mód – <i>lesz</i>	0	Nincs adat a mintában
	b. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – egyéb mellékmondat v. egyéb főmondat – kijelentő mód	40 (egyéb főmondat) 26 (egyéb mellékmondat)	(105) <i>Izrael csak a kölcsönös engedmények alapján volt hajlandó tárgyalni.</i>
	c. E/3. v. T/3.– jelen idő	47 (E/3.) 11 (T/3.)	(106) <i>Ha viszont győznek, akkor legfeljebb kétpárti kormánykoalíciót hajlandó összeállítani</i>
	d. E/3. v. T/3 – múlt idő	17 (E/3.) 4 (T/3.)	(107) <i>A miniszterelnökséget hajlandó volt elvállalni.</i>
II. <communication>	a. Humán– E/3. – kijelentő mód – egyéb főmondat – jelen idő	17	(108) <i>de azt nem hajlandó elárulni.</i>
	b. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – egyéb mellékmondat	11	(109) <i>nem az a gond, hogy a digi nem hajlandó tárgyalni.</i>
	c. <i>Ha</i> – T/3.	2	(110) <i>ha már a kormánypárti képviselők érdemi vitát nem voltak hajlandók folytatni velünk az általa felvetett és más képviselőtársaink által felvetett kérdésekben.</i>

	d. Beszédpartner – T/2.	1	(111) <i>Mélységesen gyalázatosnak tartom, hogy csak a pozitív visszajelzésekre vagytok hajlandók válaszolni.</i>
	e. beszédaktus – direkt kérdő mondat	1	(112) <i>Szóval hajlandó vallani?</i>
III.<possession>	a. Feltételes mód – direkt kérdő mondat	1	(113) <i>tehát Önök mennyit lennének hajlandók fizetni egy új útlevéért?</i>
	b. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – T/3.	12	(114) <i>hogy a befektetők mekkora kamatért hajlandók hitelezni egy államnak</i>
	c. E/3. – kijelentő mód – jelen idő – egyéb főmondat	23	(115) <i>de számlát nem hajlandó adni erről.</i>

29. táblázat. A hajlandó + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamatípusokra vonatkozó dendrogramokról leolvasható tulajdonság-együttállások

A *hajlandó* + főnévi igenév kompozitum kontrollklaszterezéséhez a bemenetet három olyan minta képezte, amelyek esetében a példányokban azonosítható folyamatípusok a <social>, a <communication> és a <possession> voltak. Megfigyelhetjük azt a 29. táblázatban, hogy mindhárom folyamatípust a kontrollklaszterezés során felrajzolt dendrogramon a harmadik személyhez való lehorgonyzódás jellemezte. A <communication> esetében a beszédpartnerre való nyelvi referálás szintén hozzáférhetővé vált, viszont csak egyetlen esetben. A <social> kategóriacímkevel ellátott példányok kontrollklaszterezésnél azonosított tulajdonság-együttállásaiból kiderül az, hogy a konstrukciós sémát rendező elsődleges figura ontológia a metonimikusan konstruált humán elsődleges figurák volt, tehát maga a folyamatípus kategória és a rá jellemző elsődleges figura ontológiai kategóriából következtethetünk arra, hogy a kontrollklaszterezésben alkalmazott mintában a *hajlandó* + főnévi igenév szerkezet intézményi struktúrák működését és tevékenységét helyezik a

figyelem előterébe a segédige által kidolgozott mentális térben. A szerkezet első klaszterében (13. ábra) viszont megfigyelhetjük azt, hogy a <social> típusú folyamatok a teljes adattábla viszonyában is a metonimikusan konstruált elsődleges figurákkal közös csoportba kerülnek („A” csoport 13. ábra) és ezen mintázattípust szemlélteti a (100)-as példa elemzése is.

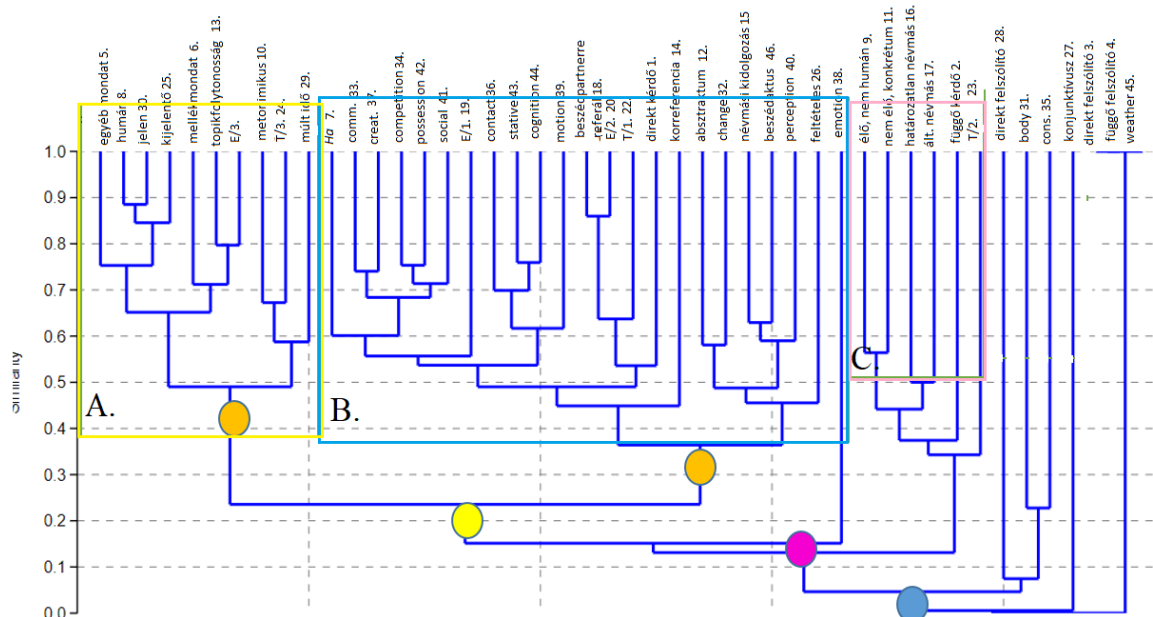
A <communication> folyamattípus esetében a kontrollklaszterezés során kimutathatóvá vált a humán elsődleges figura mint ontológiai kategória csoportszervező tulajdonság, tehát ezen jellemző aspektusában eltérést mutat a <social> kategória példányaitól, mert nemcsak a metonimikusan konstruált elsődleges figurák csoportja lesz az, amely tömbösödést mutat más jellemzőkkel. Ezen két elsődleges figura ontológia az első klaszternél (13. ábra Bray–Curtis-féle függvény) szintén körvonalazódik („A” csoport). A <communication> folyamattípus vonatkozásában a direkt kérdő mondat és a beszédaktust jelölő kategóriacímke is szoros együttállást mutatott, tehát azon példány esetén, amely valamilyen beszédaktushoz kapcsolódó forgatókönyvi sémát aktivált a feldolgozás során, a direkt kérdő mondat sémájának egyik megvalósulása volt (lásd II/e.).

A <possession> folyamattípushoz tartozó nyelvi példányok kontrollklaszterezése hasonlóságot mutat fel a <social> klasztereinek elrendeződésével az elsődleges figura ontológiájával összefüggésben. Megfigyelhetjük azt, hogy kizárólag a metonimikusan konstruált elsődleges figurák csoportja az, amely az ontológiák közül csoportot specifikál.

A kontrollklaszterezésből nyert együttállási mintázatok abban nyújtanak árnyaltabb mintázati elrendeződést, hogy a Bray–Curtis-féle függvénnyel készült dendrogram „A” csoportjában tömbösödést alkotó tulajdonságok közötti viszony, a három kiemelt folyamattípus és az azokhoz tartozó elsődleges figura ontológiák tekintetében részletezettebb és pontosabb.

5.7. Az akar + főnévi igenév kompozitszerkezet elemzésének bemutatása

Az *akar* + főnévi igenév szerkezet a VÁGY, AKARAT premodális forrástartományból léphet be a modális szemantikai térbe. Az *akar* + főnévi igenév valós nyelvi példányainak elemző feldolgozásán alapuló dendrogramot a 15. ábra mutatja be. A továbbiakban a mintázat-együttállásokat vizsgálom a premodális és modális jelentés feltárásának igényével.

15. ábra. Az *akar*+ főnévi igenév klasztere

5.7.1. Az *akar* + főnévi igenév dendrogram „A” ága

5.	Egyéb főmondat	6.	egyéb mellékmondat
8.	Humán, konkrét elsődleges figura	13.	Topikfolytonosság
30.	Jelen idő	24.	E/3.
29.	Múlt idő	25.	T/3.
25.	Kijelentő mód	10.	Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura

30. táblázat. Az *akar* + főnévi igenév dendrogramjának „A” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

Az „A” ág esetében az együttállási mintát általános, kevésbé specifikus szempontok jellemzik, amelyek kevésbé alkalmasak konstrukciós séma körülhatárolására. Ezért kiemeltém az elsődleges figura szempontját, és a mintából történő további adatvételezéseknél igyekeztem egymástól elválasztani a humán elsődleges figurát (pl. „*János ki akarta próbálni*”) a metonimizáción keresztül elérhető humán elsődleges figurák csoportjától (pl. „*vámőrség magának biztosítani akar*”). A korábbi elemzések alapján szintén indokolt volt a jelen időhöz lehorgonyozódó példányok és a múlt idejű konstruálás elkülönítése (az 5.1.-ben láttuk, hogy az ige múlt ideje

általában együtt járhat a folyamat lehetőségességének kizárásával, és ezen tendencia az „A” ág esetén is érvényesül). Ebben az alfejezetben a jelen idejű példányok elemzési eredményét mutatom be.

(116) *Ugye mindenki a súlyt akarja csökkenteni, hogy a súly/loerő arány javuljon. DE a másik dolog az, hogy a "gyorsjárathoz" 200 + súly is kell.*
(8.30.25.21.5.)

(117) *A veszélyben lévő tanyák lakói azonban nem akarják elhagyni házukat, féltik otthonukat és értékeiket,* (10.30.25.24.5.)

A (116) példány esetében a magmondat (lásd Imrényi 2017: 683) egy felülíró operátorral (*a súlyt*) kerül interakcióba, továbbá kiterjesztés is történik (*mindenki*). Ezáltal már ugyan nem az *akar* + főnévi igenévvel kifejezett jelentéstartalom kerül a figyelem előterébe a jelentésfeldolgozásnál, azonban a folyamat és a szereplők viszonyrendszeréből történő következtetés a potencialításra vonatkozóan nem változik meg (vö. 5.1.4.) az alapbeállításhoz képest. A súly csökkentése lehetséges, vágyott folyamat, amelynek megvalósítását korlátozza az előírt szükséges tömeg, ami alá már az nem csökkenthető. A csökkentés nem inherens része a jármű működésének, ezáltal a nyelvi példány a dinamikus modális térbe való belépést megvalósítja.

A (117) példamondat a D2 dimenzióban tagadószós felülírás van (lásd Imrényi 2017: 727), amely megváltoztatja a magmondat polaritását, tehát az válik hozzáférhetővé, hogy a *tanyák lakói* vonakodnak az otthonaik elhagyásától. Azonban az *el akarják hagyni* predikátum tagadása önmagában nem implikálja azt, hogy nem fog bekövetkezni a konceptualizált esemény (KÖLTÖZÉS), sőt, a *veszélyben lévő* szerkezet alapján a házak elhagyása releváns lehetőségként van megjelenítve, épp ezért lesz hangsúlyos az ezzel nem összeegyeztethető (lásd *azonban*) akarat megjelenítése. Tehát a megkonstruált kényszerítő erő a konceptualizált eseményt valószínűsíti, így a háttérben a lehetőségesség feldolgozódik még akkor is, ha a tagadó szerkezet ezt kizárhatóként jeleníti meg, így a (117) is a dinamikus modális térhez kapcsolható.

A KÉPESSÉG forrástartományból a modális szemantikai térbe csak implikátúra révén belépő *tud* + főnévi igenév predikátumhoz képest a VÁGY, AKARAT fogalomkörbe

tartozó *akar* + főnévi igenév konceptuális mag alapvetően lehetségesként jeleníti meg a folyamatot, s ez a tagadószóval történő felülíró műveletek hatókörében sem változik meg.

5.7.2. Az *akar* + főnévi igenév dendrogram „B” ága

A „B” ágon azok a jellemzők csoportosulnak, amelyek a diskurzus résztvevőit viszik színre (társas deixis révén, vö. Tátrai 2011: 131; lásd a 11. táblázatban a 18.; 19.; 20.; 22. szempontot). A csoportban szerepelnek még azon példányok is, amelyek valamely beszédaktus forgatókönyvi sémáját (46.) aktiválják, és azok, amelyekben a folyamattípus nyelvi kommunikáció (lásd 33.). Az előbbieken felsorolt szempontok kiválasztását az indokolja, hogy a csoporton belül számos különböző folyamattípus fordul elő, tehát feltehetőleg ez a szempont nem képes a megjelenített reprezentáció alapján a konstrukció specifikálására, így a kiemelt szempontok alkalmasak erre.

7.	<i>Ha</i>	41.	<social>
33.	<communication>	19.	E/1.
37.	<creation>	36.	<contact>
34.	<competition>	43.	<stative>
42.	<possession>	1.	direkt kérdő mondat
44.	<cognition>	14.	Névmási koreferencia
39.	<motion>	12.	Absztraktum
18.	Beszédpartnerhez való lehorgonyozódás	32.	<change>
20.	E/2.	15.	Sematikus névmási kidolgozás
22.	T/1.	40.	<perception>
46.	beszédaktus	38.	<emotion>
26.	Feltételes mód		

31. táblázat. Az *akar* + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

Az elemzésekből három példányt választottam bemutatásra, amelyben reprezentálódnak az előzőekben felsorolt jellemzők. (lásd (118)–(120)) továbbá egy az

elsődleges figura ontológiájában eltérő példát (121) is megvizsgálók (elkülönbözésre számítva).

(118) *Ha én százalékosan akarom kifejezni az egy 10-20 százalék között lehet, a most bajbajutott embereknek az a rétege.* (19.33.7.)

(119) *Félre ne érts, csak poénkodtam, nem akartalak bántani! Bocsz.* (19.36.46.)

(120) *Nem akarod bevallani magadnak, de kivagy éhezve nagyon, ez egyértelműen látszik.* (18.33.20.)

A (118) példány esetében a százalékos kifejezés tényleges megvalósulás (a *ha* kötőszós tagmondat nem valódi feltételt közöl, hanem a metapragmatikai tudatosság jelzéseként kontextualizálja a főmondatbeli vélekedést),¹¹ csak az érték becsült, bizonytalan. A mennyiségi arányoknál a százalékos kifejezés a számítással kapcsolatos tudáson alapuló képesség.

A (119) nyelvi adat feldolgozásánál a BOCSÁNATKÉRÉS beszédaktusának forgatókönyvi sémája aktiválódik. A megnyilatkozó a (120) példához hasonlóan, a saját kommunikatív szándékaihoz fűződően juttatja érvényre az értékelői reflexióját, azonban a múlt időhöz való episztemikus lehorgonyzás a folyamatot az aktuális beszédhelyzethez képest eltérő időben konceptualizálja ('nem volt bántásra irányuló akarat'). Mindazonáltal a BOCSÁNATKÉRÉS forgatókönyvébe illeszkedően, a jelek szerint a partner bántásként értelmezhetette a poénkodást, a bántás tehát nem kizárható lehetőség. A megnyilatkozás a beszédpartner érzelmi beállítódását igyekszik összehangolni a beszélő/elsődleges figura szándékaival.

A (119) és a (120) egyaránt negatívan konstruálja meg az akaratot, és korábban is láttuk (lásd (117)), hogy ez önmagában nem idézi elő a potenciális értelem felszámolását. A (119) esetében a beszédcselekvés sémájában találtuk meg ennek a magyarázatát, a (120) esetében pedig a szerkezete belekerül az episztemikus-inferenciális modalitás hatókörébe, az egész 'nem akarás' potenciálissá válik. A beszélő a partner mentális

¹¹ A kontextualizáló tagmondat a megnyilatkozó saját nyelvi tevékenységéhez való reflexív viszonyulását fejezi ki, ennek explicit jelölője az E/1.-hez és jelen időhöz lehorgonyzódó performatív 'létrehozás' és 'közlés' jelentésű ige (Tátrai 2017: 1046–1053).

állapotára vonatkozó következtetést fogalmaz meg (episztemikus-inferenciális modalitás) a szubjektivizáltság legnagyobb fokán (a következtető mentális szubjektum működése teljesen implicit (Kugler 2015: 25–26; Langacker 2006: 18).

(121) *Egyáltalán mindenki feszült, mert hajszolja a boldogság kék madarát, ami nem nagyon akar megmutatkozni.* (12.14.32.)

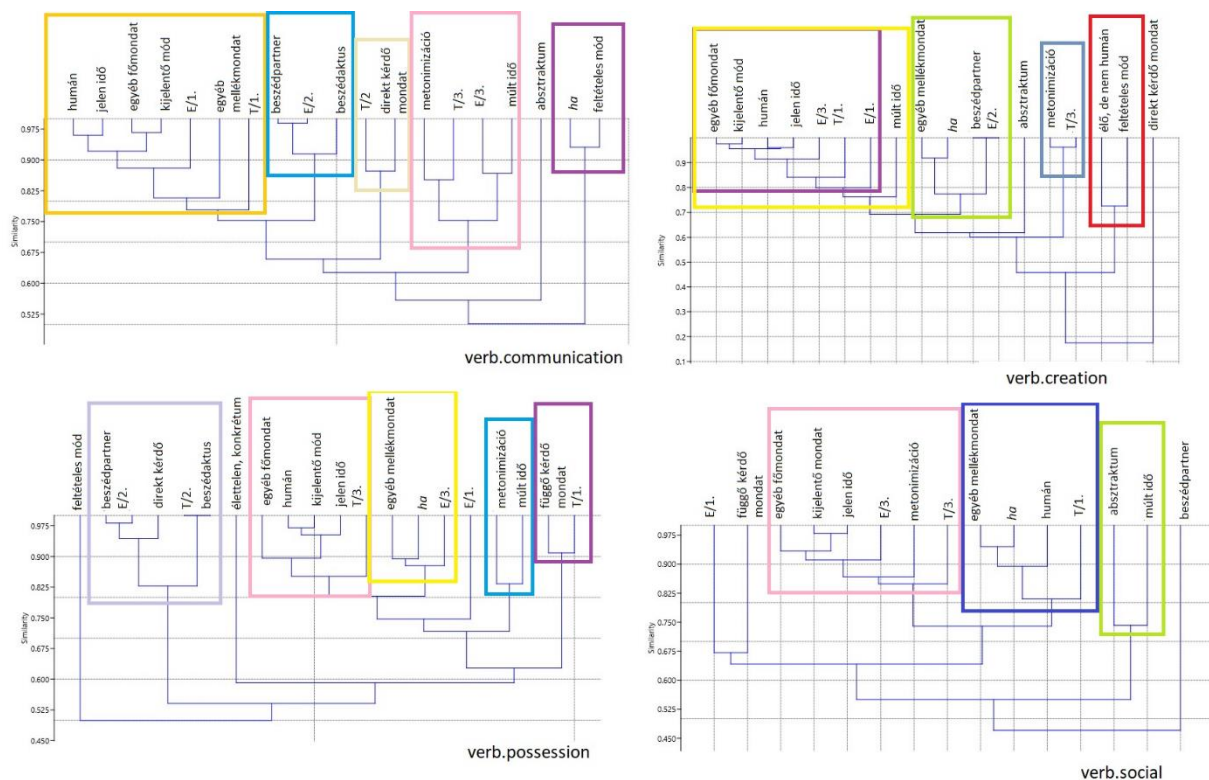
A (121) nyelvi adat a szereplőit és a konstruálási stratégiáját illetően tekintve radikálisan eltér az előbb tárgyalt példányoktól, azonban a segédigés predikátum polaritásának negatív felülírása¹² eliminálja a modális olvasat lehetőségességét, hiszen a kifejezés feldolgozásánál azonosíthatóvá válik az, hogy a metaforikusan megkonstruált boldogság (absztraktum) megmutatkozásának hiányáról szól a közlésegység a megszemélyesítésen keresztül.

A dendrogram „C” ágán a szempontok egyáltalán nem alkotnak csoportosulásokat, nem valószínűsítene konstrukciókat (a hat szempontból öt az elsődleges figura ontológiájával kapcsolódik össze), ezért a jelen dolgozatban nem célok a példák elemzéseinek bemutatása.

5.7.3. Az *akar* + főnévi igenév Cosine függvénnyel történő klaszterezésének eredményei

A 11. ábra bemutatja azt, hogy az *akar* + főnévi igenév nyelvi példányaiból vételezett mintára mely jellemző folyamatípusok voltak a meghatározók, illetve ezek klaszterezésével milyen dendrogramok váltak elérhetővé a Cosine függvény alkalmazásával (<communication>, <creation>, <possession> és <social>). A 28. táblázatban összefoglalóan mutatom be az ábrák alapján valószínűsíthető jellemző-együttállásokat.

¹² A nyelvi konstruálás litotésszel valósul meg, vagyis a (21) példány által kidolgozott tényállást annak ellentétének tagadásával juttatja kifejezésre a megnyilatkozó a kijelentés enyhítésének céljából (Szathmári szerk. 2008: 377).

16. ábra. Az *akar* + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamattípusok kiemelésével, Cosine függvénnel végzett klaszteranalízis dendrogramjai

Folyamattípus	Tulajdonság-csoportok	Példány (db)	Példa
I. <communication>	a. Humán – jelen idő – egyéb főmondat – kijelentő mód – E/1. v. T/1.	7 (E/1.) 3 (T/1.)	(122) <i>Nem akarok felelőtlenül játszani a szavakkal,</i>
	b. Humán – jelen idő – egyéb mellékmondat – kijelentő mód – E/1.	3	(123) <i>Ha én százalékosan akarom kifejezni, az egy 10-20 százalék között lehet.</i>
	c. Beszédpartner – E/2. – beszédaktus	2	(124) <i>Tudom, miért akarsz nemet mondani.</i>
	d. T/2. – direkt kérdő mondat	2	(125) <i>Kérdőre akartok vonni?</i>

	e. <i>Ha</i> – feltételes mód	4	(126) <i>Ha mondani akarnának valamit,</i>
II. <creation>	a. Egyéb főmondat – kijelentő mód – humán – jelen idő – E/3.	5	(127) <i>Ugye mindenki a sulyt akarja csökkenteni.</i>
	b. Egyéb főmondat – kijelentő mód – humán – múlt idő – E/3.	5	(128) <i>az Oreszteiát is hasonló felfogásban akarta megfilmesíteni.</i>
	c. Egyéb főmondat – kijelentő mód – humán – jelen idő – E/1. v. T/1.	2 (E/1.) 7 (T/1.)	(129) <i>fel akarom írni</i>
	d. Egyéb főmondat – kijelentő mód – humán – múlt idő – E/1. v. T/1.	2 (E/1.) 1 (T/1.)	(130) <i>de én nem akartam úgy csinálni.</i>
	e. Egyéb mellékmondat – <i>ha</i> – E/2. – beszédpartner	2	(131) <i>Ha akarod megcsinálni,</i>
	b. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – T/3.	8	(132) <i>A síközpontok tulajdonosai így akarják növelni a látogatók számát a gazdasági válság idején.</i>
	c. Feltételes mód – Nem humán, de élő elsődleges figura	0	Nincs adat
III. <possession>	a. Beszédpartner – E/2. v. T/2. – beszédaktus	2 (E/2.) 1 (T/2.)	(133) <i>El akarod venni?</i>

	b. Egyéb főmondat – kijelentő mód – humán – jelen idő – T/3.	3	(134) <i>Ezt akarják ellopni.</i>
	c. Egyéb mellékmondat – ha – E/3.	1	(135) <i>ha beutaló nélkül akar igénybe venni olyan szakellátást,</i>
	d. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – múlt idő	6	(136) <i>hogy Ljubimovék maguknak akarták volna megtartani a pénzt,</i>
	e. Függő kérdő – T/1.	1	(137) <i>hogy vissza akarjuk-e adni.</i>
<social>	a. Egyéb főmondat – kijelentő mód – jelen idő – E/3. v. T/3. – metonimikusan konstruált élő elsődleges figura	7 (E/3.) 6 (T/3.)	(138) <i>Nyomást akar gyakorolni Washingtonra.</i>
	b. Egyéb mellékmondat – ha – humán – T/1.	2	(139) <i>hogy ha szövetkezeteket tulajdonjog szerzésével akarunk felruházni,</i>
	Absztraktum – múlt idő	0	Nincs adat

32. táblázat. Az *akar* + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamattípusokra vonatkozó dendrogramokról leolvasható tulajdonság-együttállások

Az *akar* + főnévi igenév kompozitumszerkezet példányainak Bray–Curtis-féle függvényrel való feldolgozása olyan klasztert alakított ki a dendrogramon (15. ábra), amely a folyamattípus kategóriákat egyetlen egy nagy csoportba rendelte („B”). A „B” csoportban még a beszédpartnerhez lehorgonyzódó szerkezetek, s a beszédaktus forgatókönyvi sémáját aktiváló példányok tartoztak. A folyamattípusok egy tömbben való

megjelenése jelentheti azt, hogy ezen jellemzőtípus az *akar* + főnévi igenév esetében nem bír kitüntetett mintázat-megkülönböztető szereppel. A <communication> kategória esetében már az első klaszterezés eredményeinek feldolgozása is a kategóriához rendeli azon nyelvi példányokat, amelyek valamely beszédaktus forgatókönyvi sémáját aktiválják a jelentésfeldolgozás során. Ez az együttállás a kontrollklaszterezésnél is hozzáférhetővé vált (I/c. és I/d.). A beszédpartnerhez való lehorgonyzódás, illetve a már kiemelt beszédaktus forgatókönyvi sémák a <possession> típusú folyamatok esetében is mintázat-megkülönböztető szereppel bírt a kontrollklastter dendrogramján (lásd a/III.). Ezen utóbbi tulajdonság-szerveződés a Bray–Curtis-féle függvénnel nem volt jól elkülöníthető a folyamattípusok nagyszámú, egymással való tömbösödése miatt.

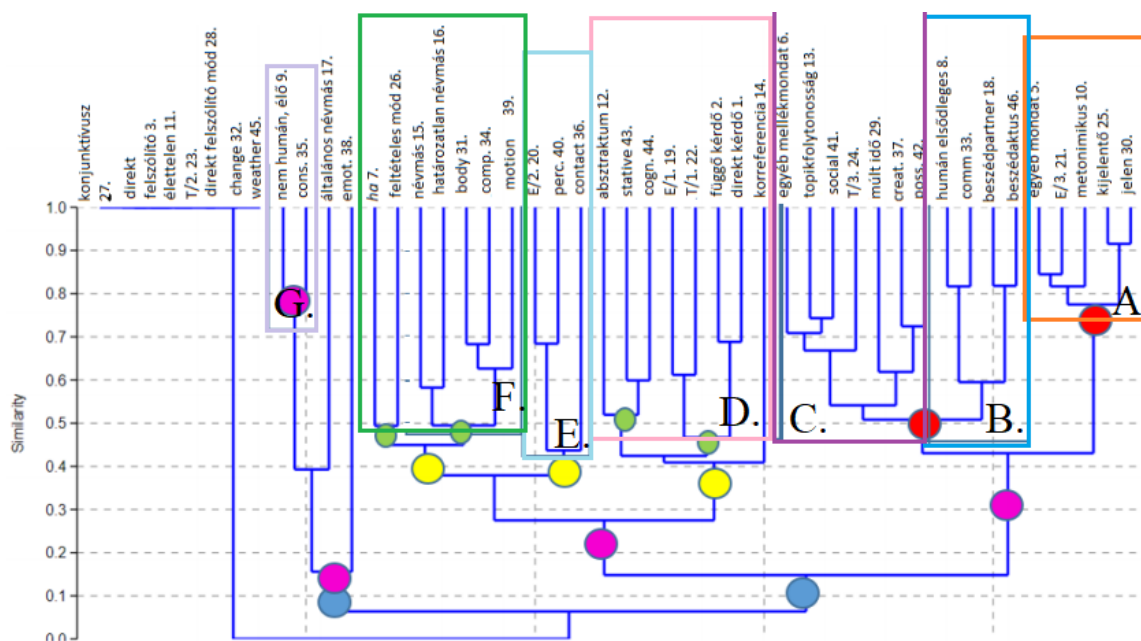
A <creation> jellemző-együttállásainak klasztereiből az I/a. és az II/c. a jelen idővel való kapcsolódás miatt, valamint a folyamattípus kategóriából következően, feltételezhetjük azt, hogy ezen csoportok esetében felmerülhet az, hogy a modális szemantikai térbe való bejutással helyezzük őket összefüggésben. Ezt alátámaszthatja az, hogy megfigyeltük az *akar* + főnévi igenév esetében, hogy a humán elsődleges figura ontológia, a <creation> folyamattípus s a jelen időhöz való lehorgonyzás önmagában képes a kölcsönös kidolgozás és az alszerkezetek összeegyeztetése révén kezdeményezni a potencialitás azonosíthatóságát (lásd 5.7.1.). Az *akar* + főnévi igenév az alapértelmezésnek megfelelően a buletikus-volitív modális tartománnyal asszociálódik, tehát a tagadás önmagában nem eliminálja a lehetőségesség mérlegelését.

A <social> folyamattípus-kategória kontrollklastteren történő feldolgozása során a harmadik személyhez lehorgonyzódó szerkezetek a metonimikusan elérhető elsődleges figura ontológiával rendeződnek klaszterbe (ezzel hasonlóságot mutat a *hajlandó* + főnévi igenév szerkezethöz megjelenő <social> kategória mintázataival, lásd 5.6.3.), valamint megfigyelhető az, hogy a humán ontológiai kategória egyedül a T/1.-hez történő lehorgonyzódással kapcsolódik össze.

5.8. A *kíván* + főnévi igenév kompozitszerkezet

A *kíván* + főnévi igenév szerkezet a VÁGY buletikus modális tartomány révén tipikusan lehetségesként reprezentálja a folyamatot, de a SZÁNDÉK premodális forrástartomány is releváns a konstrukció esetében. A *kíván* + főnévi igenév dendrogramja az 17. ábrán látható. A minta részletes adatait lásd a 8. számú mellékletben.

A cél ezen fejezetben is a vizsgált konstrukció premodális és modális jelentéseinek feltárása.

17. ábra. A kíván + főnévi igenév klasztere

5.4.1. A kíván + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága

5.	Egyéb főmondat	25.	Kijelentő mód
21.	E/3.	30.	Jelen idő
10.	Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura		

33. táblázat. A kíván + főnévi igenév dendrogramjának „A” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

Az „A” ág elsődleges figurái metonimikusan vannak elérve a szervezeten keresztül. Ezekre az jellemző, hogy a konstrukciók nem vágyat, hanem a szervezet vezetői által képviselt szándékot, tervezett (vagy nem tervezett) cselekvést jelenítenek meg a példányok.

(140) „Az IM ezt kívánja elősegíteni az új, európai színvonalú beléptető- és látogatóhelyiséggel.” (5.8.10.25.30.)

A (140) példa modális. Az elősegítés szándéka önmagában nem idézi elő azt, hogy a kívánt folyamat végbemegy, tehát az potenciális. A lehetőségesség forrása a volitív (akarati), illetve a buletikus (a vágyak alapján létesülő) modális forrás.

(141) „A Dunaferre nem tárgyal Diósgyőrről A Dunaferre nem kívánja megvásárolni a Diósgyőri Acélművek berendezéseit - közölte Horváth István. A Dunaferre Rt. elnök-vezérigazgatója” (5.8.10.25.30.)

A (141) példamondatban az ige 'szándék' jelentésű, tagadásának következtében a folyamat kizárható lehetőség értelmezést kap, tehát nem modális.

Az „A” ág esetében megfigyeltük azt, hogy a folyamat jellege képes hatással lenni a folyamat lehetőségességének mérlegelésére a jelentésfeldolgozás során.

5.8.2. A kíván + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága

8.	Humán, konkrét elsődleges figura	18.	Beszédpartnerhez való lehorgonyzódás
33.	<communication>	46.	beszédaktus

34. táblázat. A kíván + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

A „B” ágon megfigyelhetők a beszédpartnerhez való lehorgonyzódást megvalósító példányok (lásd 34. táblázat 18. szempont). A csoporthoz kapcsolódnak még azon példányok is, amelyek valamely beszédaktus forgatókönyvi sémáját (46.) aktiválják, és azok, amelyekben a folyamattípus nyelvi kommunikáció (33.). A kommunikációs szándék jelzése, valamint ennek egyértelműsítése a (142)-ben mindig a metapragmatikai tudatosság jelzése, diskurzusszervező lépés is egyben.

(142) Ajkay Zoltán úr ügyrendben kíván szólni? (Dr. Ajkay Zoltán: Igen.) Igen. Megadom a szót Ajkay Zoltánnak. (8.18.33.46.)

A megnyilatkozó (142) kérdéssel a felszólalási szándék egyértelműsítését kéri a beszédpartnerétől (a kérdés jelzi azt a valószínűsítést, hogy ügyrendi felszólalás a jelzett

szókérés). A főnévi igenévvel kidolgozott folyamat potenciális (volitív modalitás), hiszen a szólási szándék csak a szükséges feltételek teljesülése esetén jár együtt a kívánt folyamat megvalósításával.

5.8.3. A kíván + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „C” ága

6.	Egyéb mellékmondat	24.	T/3.
13.	Topikfolytonosság	29.	Múlt idő
41.	<social>	37.	<creation>
42.	<possessive>		

35. táblázat. A kíván + főnévi igenév dendrogramjának „C” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

(143) *A demonstráció résztvevői közül hárman a polgármesteri hivatalban fél kiló kenyeret kívántak átadni dr. Lázár Jánosnak. (24.29.42.)*

(144) *A jogszabály értelmében a személyek szabadon dönthetnek arról, milyen nyelvű oktatásban kívánnak részesülni. (13.24.42.)*

A (143) mondat múlt idejű konstruálása révén az elemi mondatban megképződő esemény végrehajtására irányuló szándék a beszédesemény idejében már nem áll fenn. Ebből következően a folyamat megvalósulásának lehetősége tehát kizárható lehetséges a (143) példány esetében.

A (144) példányt premodálisként azonosítottam azért, mert a jogszabály által biztosított döntés lehetőségét részletezi a mellékmondat. A jogszabályon belül megképződő relációk szükségszerűvé teszik azt, hogy az oktatásban részt vevő személyek számára biztosított legyen a nyelvek közötti választás lehetősége. A lehetőség biztosításának inherens szükségessége (vö. *dönthetnek*) a deontikus szemantikai tartománnyal lép viszonyba, hiszen azt egy jogszabályi háttér határozza meg.

A „C” ághoz kapcsolódó szempontok alapján kiválasztott két példány kvalitatív elemzésének bemutatásán keresztül megfigyelhetővé vált egyfelől az, hogy múlt idejű konstruálás a kíván + főnévi igenév kompozitum esetében is eredményezhet irreális olvasatot (a potencialitás felszámolását). Vannak olyan megvalósulások, amelyekben a kívánságként megkonstruált folyamat inherens eleme valamilyen (pl. jogilag

szabályozottan működő) rendszernek, ilyenkor a konstrukció premodálisnak tekinthető (144).

5.8.4. A kíván + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „D” ága

12.	Absztraktum	22	T/1.
43.	<stative>	1.	direkt kérdő mondat
44.	<cognition>	14.	Névmási koreferencia
19.	E/1.	2.	Függő kérdő mondat

36. táblázat. A kíván + főnévi igenév dendrogramjának „D” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

A „D” ágon azok a jellemzők láthatók, amelyek a megnyilatkozóhoz, illetve a megnyilatkozóhoz és a beszédpartnerhez, vagy a referenciális jelenet másik szereplőjéhez (Laczkó–Tátrai 2015: 505) horgonyzódnak le (lásd 18. táblázat 19. és 22. szempont). Ezen kívül folyamattípust specifikáló szempontok (pl. 43.) is megfigyelhetők rajta, továbbá az absztraktum elsődleges figura ontológiai kategóriája is (12.).

(145) *Nem pénztáros, hanem a gazdaságpolitika kialakításában tevőlegesen részt vevő miniszter kívánok lenni.* (8.19.22.43.)

A (145) példány buletikus, mivel a megnyilatkozó egy általa vágyott lehetséges eseményt visz színre a megnyilatkozásban. A (145) példány a beszédcselekvés-értéke alapján kommissívum (Tátrai 2017: 1015), a kívánság kinyilvánítása egyben a szerep ellátására tett ígéretként valósul meg az adott diskurzusszituációban.

(146) *befejeződött az a nemzetközi felmérő munka, amely egy jó sajtóterjesztési modellt kíván megalakítani.* (12.14.)

A (146) példányban a SAJTÓTERJESZTÉSI MODELL MEGALKOTÁSA a *nemzetközi felmérő munka* céljaként konceptualizálódik a kíván + főnévi igenév komplex magmondat (Imrényi 2017: 683) feldolgozásán keresztül. A nemzetközi felmérő munka befejeződésének nem szükséges következménye a célként konceptualizált esemény

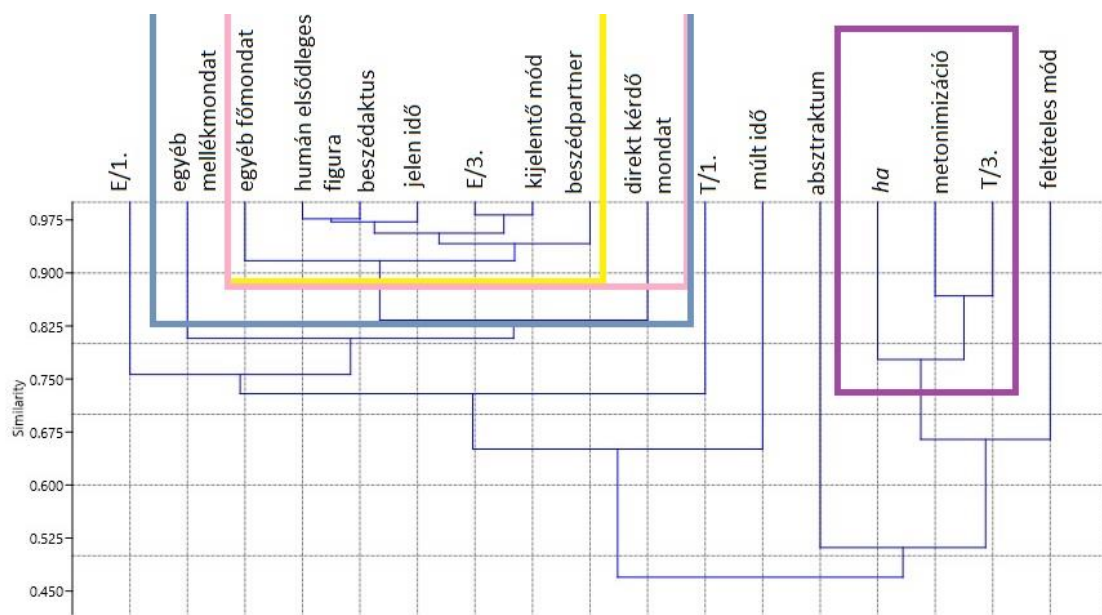
bekövetkezte, tehát a (146) példány egy lehetséges eredményt dolgoz ki a dinamikus (azon belül: buletikus) modális térben.

A „D” ág példányai a buletikus modális tér aktiválását hajtják végre, és ebben kulcsszerepe van a folyamattípusnak (az ’állapot’ jelentésnek).

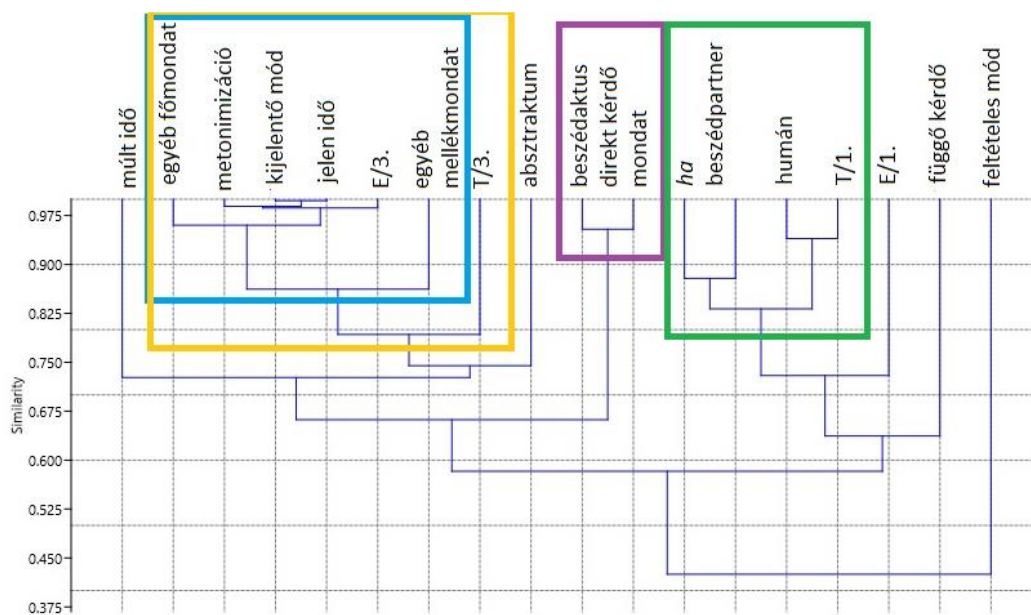
A dolgozatban az „E”, „F” és a „G” ág példányain elvégzett kvalitatív elemzés ismertetésétől eltekintek, mert ezek olyan szempontokat tettek megfigyelhetővé, amelyek nem rendeződnek mintázatokká.

5.8.5. A kíván + főnévi igenév Cosine függvénnyel történő klaszterezésének eredményei

A 18. ábra szemlélteti azt, hogy a kíván + főnévi igenév nyelvi példányaiból vételezett mintára mely jellemző folyamat típusok voltak a meghatározók, illetve azt, hogy ezek klaszterezésével milyen dendrogramok rajzolódtak ki a kontrollklaszterezés során, a Cosine függvényt alkalmazva. A 37. táblázatban összefoglalóan mutatom be az ábrák alapján valószínűsíthető jellemző-együttállásokat.

verb.communication

verb.social

18. ábra. A kíván + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamattípusok kiemelésével, Cosine függvényrel végzett klaszteranalízis dendrogramjai

Folyamattípus	Tulajdonság-csoportok	Példány (db)	Példa
I. <communication>	a. Humán elsődleges – beszédaktus – jelen idő – egyéb főmondat – kijelentő mód – E/3. – beszédpartner	14	(147) <i>kérdést kíván feltenni a szociális és családügyi miniszternek,</i>
	b. Humán elsődleges – beszédaktus – jelen idő – egyéb mellékmondat – kijelentő mód – E/3. – beszédpartner	4	(148) <i>,hogyan szólni kíván.</i>
	c. Humán elsődleges – beszédaktus – jelen idő – direkt kérdő mondat – kijelentő mód – E/3. – beszédpartner	7	(149) <i>A helyéről kíván szólni vagy innen?</i>
	d. <i>ha</i> – metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – T/3.	2	(150) <i>ha szólni kívánnak.</i>
II. <social>	a. Egyéb főmondat – kijelentő mód – humán – jelen idő – E/3. v. T/3. – metonimikusan	34 (E/3.) 9 (T/3.)	(151) <i>Ezt a tevékenységét kívánja támogatni.</i>

	konstruált élő elsődleges figura		
b.	Egyéb mellékmondat – kijelentő mód – humán – jelen idő – E/3. v. T/3. – Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura	19 (E/3.) 3 (T/3.)	(152) <i>amit most a fejlesztés irányelvei alapján kívánnak bevezetni.</i>
c.	beszédaktus – direkt kérdő mondat	2	(153) <i>Mit kíván tenni a megállapodás esetleges nem teljesítése esetén?</i>
d.	<i>Ha</i> – T/1. – beszédpartner – humán elsődleges figura	1	(154) <i>Ha most azon túlmenő jogosítványokat kívánunk adni.</i>

**37. táblázat. A kíván + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamatípusokra vonatkozó
dendrogramokról leolvasható tulajdonság-együttállások**

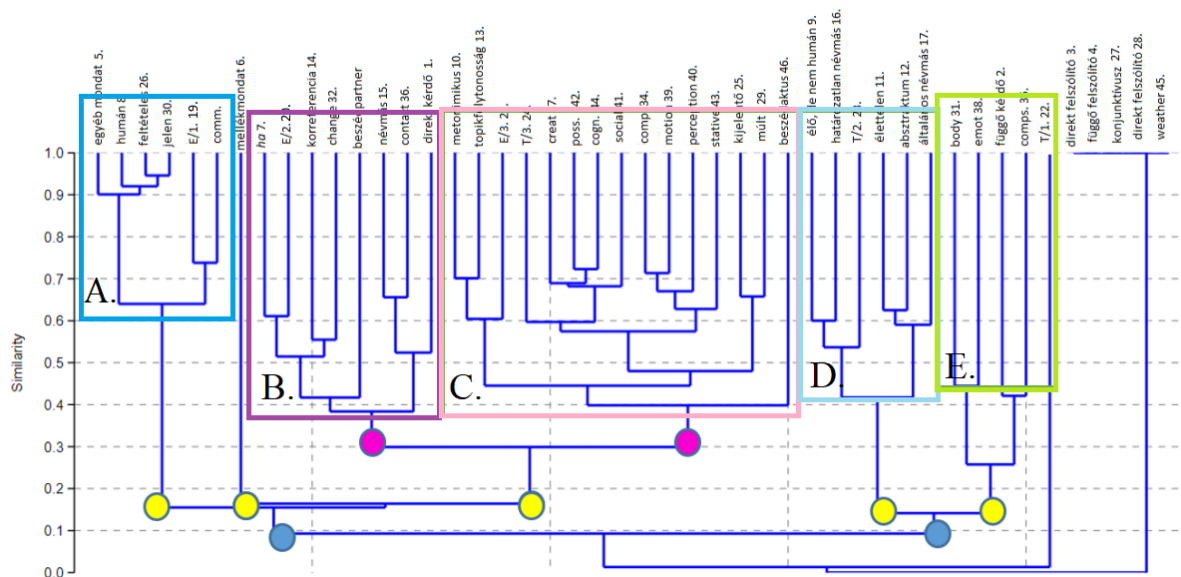
A *kíván* + főnévi igenév szerkezetnél két olyan folyamatípus volt, amelyek a vizsgált példányok legalább felét jellemezték (<communication> és <social>). A <communication> folyamatípussal összefüggő nyelvi példányok kontrollklaszterezésénél kimutathatóvá vált, hogy a beszédpartnerhez lehorgonyzódó konstrukciók, a valamilyen beszédaktus foratókönyvi sémát aktiváló szerkezetek és az E/3.-hoz való lehorgonyzódás voltak mintázatszervező tulajdonságok. Háromféle mondatípus volt még az, amely az előbb felsorolt tulajdonságokkal előfordult a kontrollklaszter dendrogramján (egyéb mellékmondatba való beágyazódás, egyéb főmondatba való beágyazódás és a direkt kérdő mondat sémája). A Bray–Curtis-féle függvény (17. ábra) a <communication> folyamatípust szintén összekapcsolta a diskurzusban részt vevő beszédpartnerekhez való lehorgonyzódással és a társas viszonyokat közvetlen alakító megnyilatkozás-részletekkel (lásd 5.8.2. alfejezet). A kontrollklaszter által felszínre hozott adalék még az, hogy a beszédpartnerekre való

referálás a formai oldalon E/3.-hoz lehorgonyzódó szerkezetekkel valósul meg a vizsgált példányokban, ezen kívül a tulajdonság-együttállásokhoz társuló mondattípusokat tárta fel.

A <social> folyamattípus elemzésénél a kontrollklasszterezés összesen négy tulajdonság-együttállási tömböt különített el egymástól. Látható az, hogy nagyon hasonlóan ahhoz, ahogyan az *akar* + főnévi igenév (5.7.3. fejezet) és a *hajlandó* + főnévi igenév (5.6.3. fejezet) elemzésénél megfigyeltük, a metonimikusan konstruált elsődleges figura ontológia vesz részt a minták rendezésében az E/3. személyjelöléssel összefüggésben. A beszédpartnerre történő nyelvi referálást végrehajtó személyjelölési konstrukció a T/1. volt, a beszédaktusokkal összekapcsolódó mondattípusként a direkt kérdő mondat sémáját azonosítottuk. A Bray–Curtis-féle függvény alkalmazásával generált dendrogramon (17. ábra) a <social> folyamattípus kategóriát tartalmazó csoportban a T/3.-hoz és a múlt időhöz való lehorgonyzódás, valamint az egyéb mellékmondatba való beágyazódás az a kategória, amely megjelent a vizsgált folyamattípushoz kapcsolódóan (17. ábra „C” tömb). A kontrollelemzés ezt az eredményt az elsődleges figura ontológiai kategóriáival kiegészítette, valamint a deiktikus múlt idejűhöz képest, inkább a jelen idejű konstruálást emelte ki.

5.9. A *szeret* + főnévi igenév kompozitumszerkezet

A *szeret* + főnévi igenév szerkezet a 'pozitív érzelmi viszony' jelentésen keresztül a VÁGY, SZÁNDÉK premodális(nak tartott) forrástartományból léphet be a modális szemantikai térbe. A jelen fejezetpontban a *szeret* + főnévi igenév elemzett mintájából készített dendrogramot mutatom be, a minta részletes adatait lásd a 9. számú mellékletben. Ez az alfejezet is a premodális és modális jelentéstartományok azonosítási lehetőségeire fókuszál kvalitatív elemzésekkel.

19. ábra. A szeret + főnévi igenév klasztere

5.9.1. A szeret + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „A” ága

5.	Egyéb főmondat	30.	Jelen idő
8.	Humán, konkrét elsődleges figura	19.	E/1.
26.	Feltételes mód	33.	<communication>

38. táblázat. A szeret + főnévi igenév dendrogramjának „A” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

Általános megfigyelésképpen rögzíthető az, hogy a reprezentatív *szeret* + főnévi igenév konstrukció minta 86,71%-ban a feltételes módú konstruálás volt adatolható. Kálmán C. és szerzőtársai (1989: 86) is megkülönböztették (a segédigeség kategóriájának formai kritériumait vizsgáló értekezésükben) a *szeret* igét és paradigmikus alakjait a *szeretne* segédigétől (és paradigmikus alakjaitól), mert mind a szemantikai, mind pedig a szórendi és a prozódiai viselkedésük eltérő.¹³ Az elkülönbözés a jelen kutatásban elemzett korpuszadatok modális működésének vizsgálata során is a felszínre került, amely mind a dendrogramon, mind pedig a kvalitatív elemzések által felvázolt képen is tükröződik.

¹³ Az értekezésükben a *szeretne* a szórendi és prozódiai mintázata alapján a másodlagos segédigék kategóriájának eleme, míg a *szeret* ige nem része a segédigeosztálynak, hanem a hangsúlykívánó igék egy alkategóriájának eleme (Kálmán C. et al. 1989: 100).

(155) *Erre azt szeretném megjegyezni, hogy ezek a veszélyes szovjet reaktorok - BVR-440-esekről van szó - dolgoznak Pakson is.* (8.19.33.30.26.)

(156) *Szeretném elmondani, hogy havi fizetésem 150 ezer forint volt, a '95. évi prémium 120 ezer forint.* (8.19.33.30.26.)

Az „A” tulajdonságegyüttese egy olyan konstrukciós sémát határol körül, amely – a (155) és a (156) példában is láthatóan – főmondatként, a megnyilatkozó metapragmatikai tudatosságának jelzéseként (Tátrai 2017: 1046), a társalgási lépés színrevitelével kontextualizálja a *hogy*-os mellékmondat állítását. A predikátumok kizárólagosan feltételes módú konstruálással fordultak élő a mintában. Azonban sem a (155) sem pedig a (156) példány esetében nincs relevanciája a modális térrel való összefüggés mérlegelésének, hiszen mind a megjegyzés, mind pedig az elmondás eseménye megvalósultnak tekinthető a *hogy*-os (prominens) tagmondat feldolgozásakor.

5.9.2. A szeret + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „B” ága

7.	<i>Ha</i>	30.	<change>
20.	E/2.	18.	Beszédpartnerhez való lehorgonyzódás
14.	Névmási koreferencia	33.	Sematikus névmási kidolgozás
36.	<contact>	1.	direkt kérdő mondat

39. táblázat. A szeret + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

(157) *Ha szeretnétek megnyerni a C.Ronaldóról szóló könyvet, akkor kattintsatok a képre a további részletekért!* (7.18.)

(158) *Nem bújhatok el fájdalommal eltakarva, nem sírhatok szabadon a válladra borulva, ha találkozunk, a mosolyom szeretted látni.* (20.18.)

A „B” ág bemutatása két olyan példa (157)–(158) elemzésére támaszkodik, melyek a beszédpartnerre referálnak, valamint a ('ha...', akkor') jelölő a tagmondatok

közötti viszony kidolgozója. A két adat azonban jelentősen különbözik, és ebben az igemódnak lényeges szerepe van.

A (157)-ben a *szeretnétek* a *ha* feltételes kötőszóval konstruált tagmondatba ágyazódik be. Az összetett mondatok ezen típusa önmagában képes jelölni a feltételhez kötött lehetőség mentális terét, a modális szemantikai térbe való belépéshez, a MEGNYERÉS folyamattípus potenciális értelmezéséhez azonban az igealak feltételes módja is szükséges, az érzelmi állapotnak a partnerekhez való lehorgonyozása pedig lényeges eleme a kattintásra való rábírásnak.

A (158) adat esetében a főnévi igeneves konstrukció a főmondatban dolgozódik ki. A megvalósulás egy olyan típust tesz hozzáférhetővé, amely az érzelmileg pozitív viszonyban megkonstruált habituális viselkedést jeleníti meg. Az igealak jelen időhöz való lehorgonyozódása és az érzelmi viszonyulás hangsúlyossága miatt nem aktiválódik a modális tér, tehát premodálisnak tekinthető a példány. Ugyanakkor az, hogy a megnyilatkozó azért nem teszi/teheti meg a negatívan ábrázolt cselekvéseket (elbújás, sírás) azzal, a habituális olvasatból következő implikációval magyarázható, hogy azok nem egyeztethetők össze azzal, amit a partner szeret. A társalgási implikatúra révén a mosolygás egy elvárásként megkonstruált lehetőség. A (158) példa ismét azt erősíti, hogy a partnerre referáló kifejezés szempontja releváns a potencialitás megképződésének vizsgálata szempontjából, mert összekapcsolódhat a társalgási implikatúra működésével, az interperszonális viszonyok dinamikájával.

5.9.3. A szeret + főnévi igenév kompozitumszerkezet dendrogram „C” ága

10.	Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura	30.	T/3.
13.	Topikfolytonosság	37.	<creation>
21.	E/3.	42.	<possession>
44.	<cognitive>	39.	<motion>
41.	<social>	40.	<perception>
34.	<competition>	43.	<stative>
25.	Kijelentő mód	29.	Múlt idő
46.	beszédaktus		

40. táblázat. A szeret + főnévi igenév dendrogramjának „B” ágán megjelenő szempontok és azok sorszámai

A „C” ágon azonosított mintázatok bemutatására három példányt választottam a kvalitatív elemzéssel feldolgozott anyagból (159)–(160).

(159) *A Samsung az idei évben kétszer annyit szeretne eladni okosmobiljaiból, mint tavaly.* (10.21.42.)

(160) *A Cartoon Network egy gerillamarketinges fogással szerette volna reklámozni az Adult Swimen futó Aqua Teen Hunger Force című rajzfilmsorozatot, oly módon, hogy a város különböző pontjain a sorozat egyik figuráját ábrázoló, villogó szerkezeteket helyeztek el. [...] Ám ez balul sült el, [...]* (10.21.40.)

A (159) mondatban a folyamat ('megduplázott eladás'; tehát nem önmagában a komplex, magmondat, hanem a kiterjesztő művelettel módosított; vö. Imrényi 2017: 721) potenciális értelmű, dinamikus lehetőségesség, specifikálva pedig a vágyakon alapuló buletikus lehetőségesség. Ezen kívül az ELADÁS eseményének megvalósulása még egyfelől feltételezi a termék gyártási kapacitásának meglétét (belső) és a piac vásárlóerejét (külső).

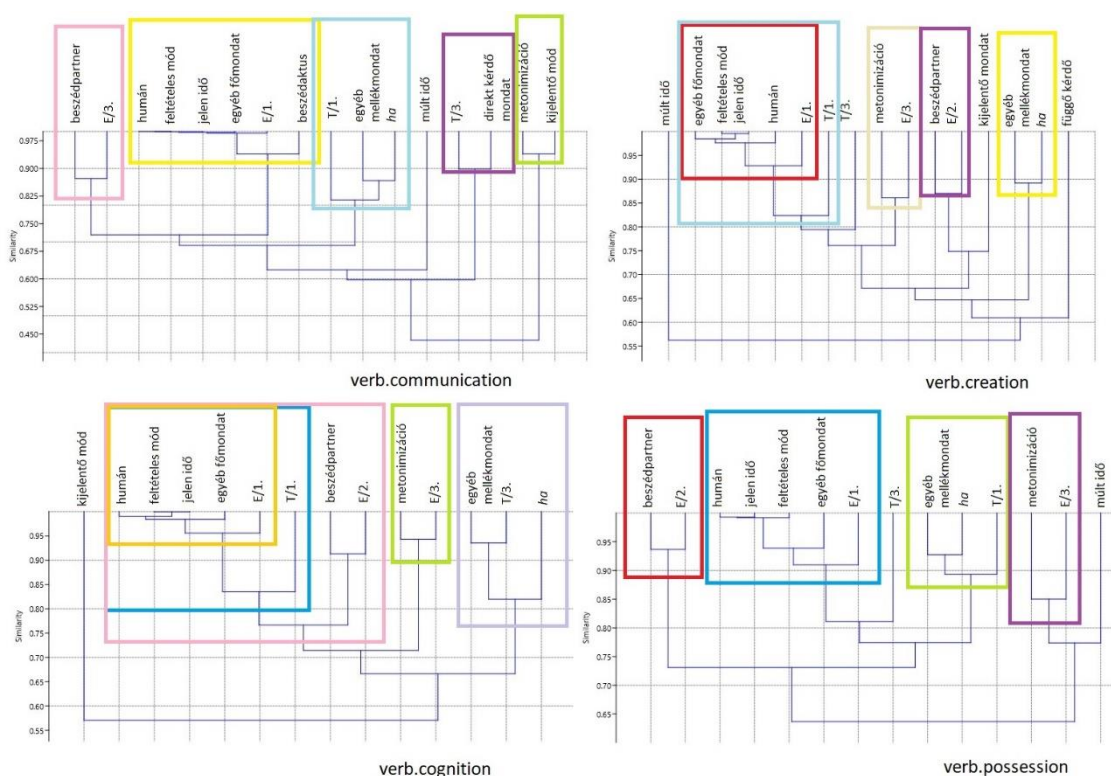
A (160) példány esetében a múlt idő és a feltételes mód az együttes működéssel irrealist (Kugler 2015: 194), kizárható megvalósulást fejez ki, tehát nem támogatja a modális térbe való belépés lehetőségét.

A „C” ágon reprezentálódó szempont-együttállások elérhetővé tették a példányok azon csoportját, melyre a harmadik személyhez való lehorgonyzás a jellemző, de ez a szempont nem volt alkalmas arra, hogy konstrukcióvá szervezze a tulajdonságcsoporthoz. A potenciális értelmezés itt is inkább az ige feltételes módjához kötődik (159). Továbbá ehhez az ághoz kapcsolódtak a deiktikus múltat kifejező példányok is.

A jelen dolgozatban a „D” és az „E” ághoz kapcsolódó kvalitatív elemzés bemutatásától eltekintek azért, mert ezek olyan szempontokat prezentálnak, amelyek a *szeret + főnévi igenév* konstrukció megvalósulásaira nézve periferikusak.

5.9.4. A szeret + főnévi igenév Cosine függvénnyel történő klaszterezésének eredményei

A 20. ábra bemutatja azt, hogy a szeret + főnévi igenév példányaiból összeállított mintára mely folyamat típusok voltak meghatározók (tehát melyek voltak azok, amelyek a vizsgált példányok 50%-át meghatározták), illetve ezek klaszterezésével milyen dendrogramok váltak elérhetővé a Cosine függvény alkalmazásával (<communication>, <creation>, <cognition> és <possession>). A 41. táblázatban összefoglalóan mutatom be az ábrák alapján valószínűsíthető jellemző-együttállásokat.

20. ábra. A szeret(ne) + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamat típusok kiemelésével, Cosine függvénnyel végzett klaszteranalízis dendrogramjai

Folyamat típus	Tulajdonság-csoportok	Példány (db)	Példa
I. <communication>	a. Beszédpartner – E/3.	-	Nincs adat a mintában
	b. Humán – feltételes mód – egyéb	4	(161) <i>szeretném felhívni a képviselő urak és hölgyek figyelmét</i>

	főmondat – jelen idő – E/1. – beszédaktus		
	c. T/1. – egyéb mellékmondat – <i>ha</i>	1	(162) <i>Ha hirdetni szeretnénk,</i>
	d. T/3. – direkt kérdő mondat	0	Nincs adat
	e. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – kijelentő mód	2	(163) a Szlovák Nemzeti Párt szereti kihangsúlyozni keresztényi mivoltát.
II. <creation>	a. Egyéb főmondat – feltételes mód – humán – jelen idő – E/1 v. T/1.	11 (E/1.) 2 (T/1.)	(164) <i>és ezt is szeretném elosztatni</i>
	b. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – E/3.	4	(165) <i>A vállalat még az idén szeretné bemutatni a típust a világ több pontján</i>
	c. Beszédpartner – E/2.	2	(166) <i>Csak szeretnéd végre beosztani a szabadidőd,</i>
	d. <i>ha</i> – egyéb mellékmondat	1	(167) <i>Ha időben szeretnél értesülni a legújabb akciónkról,</i>
III. <cognition>	a. Egyéb főmondat – feltételes mód – humán – jelen idő – E/1 v. T/1.	14 (E/1.) 4 (T/1.)	(168) <i>Szeretném megtudni,</i>
	b. Egyéb főmondat – feltételes mód – humán – jelen idő – beszédpartner – E/2.	1	(169) <i>és valóban arról szeretnél olvasni,</i>

	c. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – E/3.	4	(170) <i>Ezt a divathullámot szeretné meglovagolni az Innex nevű cég.</i>
	Egyéb mellékmondat – ha – T/3.	1	(171) <i>ha tudni szeretnének a friss hírekről!</i>
IV. <possession>	a. Beszédpartner – E/2.	1	(172) és váltani szeretnél.
	b. Egyéb főmondat – feltételes mód – humán – jelen idő – E/1 v. T/1.	8	(173) <i>Szeretném visszakapni a munkámat.</i>
	c. Egyéb mellékmondat – ha – T/1.	2	(174) <i>Ha kicsit kevesebbet szeretnének költeni,</i>
	d. Metonimikusan konstruált élő elsődleges figura – E/3.	5	(175) <i>míg az Inter szeretné megőrizni hétpontos előnyét a Juventus előtt.</i>

41. táblázat. A szeret(ne) + főnévi igenév szerkezetre jellemző folyamat típusokra vonatkozó dendrogramokról leolvasható tulajdonság-együttállások

A 41. táblázatban mind a négy kontrollkaszteres vizsgálatnak alávetett folyamat típus esetében megfigyelhetjük azt, hogy az első személyhez, jelen időhöz, feltételes módhoz volt lehorgonyozódva az a tömb, amely mind az azonosított példányok előfordulási számának mind pedig a mintázat-együttállások tekintetében meghatározó volt. Ha megfigyeljük a <communication> folyamat típust, akkor láthatjuk azt, hogy a második klaszterezés során elkülönített I/b. csoport megfeleltethető a Bray–Curtis-féle függvényel generált dendrogram „A” ágának (5.9.1. alfejezet).

A <creation>, a <cognition> és a <possession> folyamat típus-kategóriák a Bray–Curtis-féle függvényen, és annak létrehozásának alkalmazott paraméter-beállítások mellett a „C” csoportba került számos más folyamat típusokkal együtt (lásd 19. ábra). Ennek révén az első dendrogram kevésbé részletezetten volt képes specifikálni a

csoportot alkotó folyamatípusok nyelvi környezeteit. A kontrollklaszterezés kimutathatóvá tette azt, hogy hasonló mintázat-együttállás volt elérhető az előbbieken felsorolt folyamatípusok esetében is, mint a <communication> klaszterén, tehát a feltételezhető konstrukciós-sémák tekintetében feltételezhető az, hogy a *szeret(ne)* + főnévi igenév vonatkozásában, legalábbis a kontrollklaszterezésnek alávetett négy minta alapján, hogy nem a folyamatípus az önmagában, amely a jellemző-együttállásokat meghatározza.

6. Az elemzés eredményei alapján tehető következtetések

Az 5. fejezetben a Bray–Curtis-féle függvényvel végrehajtott klaszteranalízis alkalmazásával kinyert tulajdonság-együttállások alapján történő belső mintavételezés elemző feldolgozását tekintettük át. A cél az volt, hogy a premodális-modális határsáv szimbolikus viszonyainak feltérképezéséhez és a vizsgált kompozitumok példányaira jellemző konstrukcionális mintázatok feltárásához járuljon hozzá a dolgozat a korpuszadatok komplex nyelvi elemzésével és tulajdonságalapú csoportosításával. A továbbiakban áttekintem azokat a megfigyeléseket, amelyek a kutatás folytatásában már kiindulópontot jelenthetnek, illetve hipotézisként szolgálhatnak.

Az adatok elemzésénél nem törekedtem a főnévi igeneves szerkezetek izolációjára, igyekeztem a funkcionális kognitív nyelvelméleti kiindulópontot érvényesítve, a forma-funkció pár oldaláról megközelítve, az emergens jelentésszerveződést (Tolcsvai Nagy 2017: 223–224) a figyelem középpontjába helyezve, az adatok komplex nyelvi vizsgálatának elvégzésére.

A kvalitatív elemzések tapasztalataiból leszűrhető, hogy hat szempont(csoport) (lásd alább I–VI.) kulcsfontosságú a vizsgált szerkezet potencialitásának mérlegelésekor. I. A diskurzus alapjához való személybeli lehorgonyzódás (társas deixis); az elsődleges figura ontológiája és II. a folyamatípus. III. A vizsgálat során megbizonyosodtunk arról, hogy a deiktikusan jelölt igeidő szintén módosíthatja a modális térbe való belépés lehetőségét, méghozzá úgy, hogy a múlt idő tipikusan (de nem minden esetben) kizárja a 'lehetséges' értelmezést. IV. Az alapszempontok (lásd 4.1.) mellett szükséges figyelembe venni a vizsgált komplex magmondatok szintaktikai környezetét, különösen a felülírás és a kiterjesztés műveletét. A felülíró műveletek közül a tagadás kiemelt fontosságú, mivel ez a folyamat kizárható megvalósulását is jelenti (de ez nem érvényes minden esetre). V.

Továbbá nem lehet figyelmen kívül hagyni a kontextualizáló viszonyok azonosítását, mivel a kontextualizáló kifejezések (akár tagmondatok is) működése révén a megnyilatkozásban a kontextualizált hálózatrészhez fűződő beszélői viszonyok expliciten kidolgozódnak, és ez (a hatóköri viszonyok révén) képes lehet a vizsgált konstrukciókat az episztemikus modális térbe becsatlakoztatni. VI. Nem elhanyagolható a konstrukciók társalgási stratégiát végrehajtó performatív működésének elkülönítése sem.

A hipotézisként szolgáló szempontok felsorolásához kapcsolódva fontos kiemelni azt, hogy ezek a dinamikus jelentésképzésben csak összefüggéseikben, viszonyítottan értelmezve alkalmazhatók az azonosítás során. Bizonyos hierarchiát valószínűsíthetünk a műveletek között, például a *tud* + főnévi igenév esetében stabil tendenciaként bebizonyosodott az, hogy a tagadás művelete képes eliminálni a potencialitás mérlegelhetőségét, ami az alpműködésben jellemzően része az implikátúra feldolgozásának. Ettől eltérő irányú az az elhajlás, hogy a beszédaktusba való beágyazódás és a tagmondatok között megképződő feltételeességet kifejező viszony (lásd 5.1.3. fejezetpont) is kezdeményezi a 'lehetséges' értelmezést.

A klaszteranalízis módszertanát kutatás folytatásában érdemes módosítani a kontrollklaszterezéssel összefüggésben. Módszertanilag például továbbra is fontos megtartani azoknak az eseteknek a regisztrálását, amikor az elemi mondaton belül az elsődleges figura nem főnévi kidolgozást kap, mert ezeknél az ontológiai címkézést a kotextus alapján végeztem el, így óhatatlanul megjelent az elemzői intuíció működésének problematikája. Azonban a klaszterezésnél már nem célszerű elemző módon értelmezni, sőt zavarónak bizonyult a jellemző-együttállás részeként kezelni, mivel abban az elsődleges figura ontológiája a lényeges, az már nem, hogy hogyan történt annak megállapítása. Ezen kívül érdemes számolnunk azzal a problémával, hogy a nagyszámú folyamatípus-kategória egyidejű alkalmazása a dendrogramokon kirajzolódó mintázatokat elnyújtja. A 4.1. fejezetpontban is jeleztem azt, hogy az angol WordNet ontológiájának az alkalmazása a magyar nyelvű szövegeken a fordítás miatt problematikus, ezért a magyar változat bevonását tervezem. A dolgozatban alkalmazott Bray–Curtis-féle függvényrel történő klaszterezésre módszertani visszacsatolást adott az 5. fejezetben bemutatott kontrollklaszterezés, amely rámutatott arra, hogy a mintázatazonosításnál a paraméter-beállításoknak (például a folyamatípus alapján

történő szűrés) és az alkalmazott függvénynek a módosításával árnyaltabbá tehető a mintázatazonosítás (lásd például 5.1.6. fejezet).

A kutatás folytatásában tervezem a modális/premodális segédigéknek (valamint melléknévből grammatikalizálódott modális kifejezéseknek) a listáját kibővíteni, illetve a grammatikalizációs vizsgálatokhoz más korszakok nyelvéllapotát reprezentáló (történeti) korpuszok nyelvi anyagát bevonni az elemzésbe.

7. Összefoglalás

A kutatás célja a premodális szemantikai tartományokkal érintkező főnévi igeneves konstrukciók vizsgálata volt funkcionális nyelvelméleti kiindulópontot érvényesítve. A vizsgálat korpuszalapú, valós nyelvi adatok elemzésére építette megállapításait. A következtetések arra vonatkoztak, hogy a vizsgált premodális (tehát lehetőségességi relációt nem explikáló), illetve részben buletikus-volitív főnévi igeneves kompozitumok konstrukcionális szerveződése és diszkurzív beágyazódásuk milyen összefüggést mutat a premodális és a modális szemantikai terek közötti átjárhatósággal a jelentésképzés során. A vizsgálat indirekt eljárásokat alkalmazott azért, hogy elkerülje az a priori, primer (eredetében többnyire logikai) modális kategóriákra való támaszkodást. A dolgozatban bemutatott kutatást motiválta az, hogy a premodális tartomány és a modális tér közötti átjárás vizsgálata a modalitáskutatásban kevésbé került a figyelem előterébe (Van linden 2010).

A vizsgált adatokat a Magyar Nemzeti Szövegtárból vételeztem (MNSZ2 v2.0.5). Egyelőre kilenc segédige (valamint melléknévből grammatikalizálódott premodális kifejezés) reprezentatív elemszámú mintáját elemeztem. Az elemzési eljárásban klaszteranalízis módszerét alkalmaztam azért, hogy tulajdonságalapúan a relációs mintázatok körülhatárolása lehetőségessé váljon. A klaszteranalízis alkalmazásával generált dendrogramok kiindulópontként szolgáltak abban, hogy az elemzett konkordanciákból további belső mintavételezés történjen, és ennek alapján történjen a kinyert tulajdonság-csoportosulások elemzése. A belső mintavételezés által kapott adatlistákat kvalitatív módszerrel, a modális jelentésszerveződés komplexitását figyelembe véve elemeztem. Az elemi mondat beszédcselekvés-értékét létrehozó és módosító műveletek azonosításához Imrényi András (2017) viszonyhálózati mondatmodelljét alkalmaztam az elemző eljárásban. A finom elemzés a

diskurzus-szituáció interperszonális viszonyait (Tátrai 2017) alakító jelentésekre is érzékeny volt, mivel azt feltételezte, hogy a modális jelentésszerveződés kontextusérzékeny, az elemi mondaton belül és kívül működő konstruálási és kontextualizáló műveletek együttes relációjában kezelhető jelenség. A dolgozat célja volt továbbá még az, hogy az alkalmazott klaszterezési eljárás módszerét tesztelje egy kontrollelemzéssel, amely visszacsatolást nyújtott a tulajdonság-együttállások alkotta csoportok elkülönítésére.

A klaszterezéssel nyert tulajdonságcsoporthoz alapján történő elemzési módszer lehetőségét nyújtott konstrukcionális mintázatok körülhatárolására, valamint arra, hogy a tapasztalatok alapján összeállítható legyen azon kulcsfontosságú szempontok listája, amelyek a hipotézisem szerint kiemelkedő relevanciával bírnak a premodális–modális tér közötti elmozdulás azonosításánál.

8. Források és bibliográfia

8.1. Források

MNSZ2 (v2.0.5) = Magyar Nemzeti Szövegtár (Oravecz–Váradi– Sass 2014)

Utolsó elérések (2020.03.25.)

WordNet

<http://wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn> (Fellbaum 1998, Miller 1995)

8.2. Bibliográfia

Achard, Michel. 1998. Modal constructions. In: Achard, Michel: *Representation of cognitive structures: Syntax and semantics of French sentential complements*. Mouton de Gruyter. Berlin. 123–172.

Atkinson, Rita L.–Atkinson, Richard–Smith, Edward E.–J. Bem Daryl–Nolen-Hoeksema Susan 1999. *Pszichológia*. Osiris Kiadó. Budapest.

Bajzát Tímea Borbála 2020. „*de akarám Kdnek is tudtára adni*” – Az *akar*, a *tud* és a *mer* segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek szintaktikai vizsgálata az időbeliség perspektívájában. In: Simon Gábor–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan, diskurzus, megismerés*. Eötvös Kiadó. Budapest.

Bányai Éva–Varga Katalin (szerk.) 2013. *Affektív pszichológia*. Medicina Könyvkiadó. Budapest

- Bybee, Joan L.–Revere Perkins–William Pagliuca 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. University of Chicago Press. Chicago.
- Čulo, Oliver –Erk, Katrin–Padó, Sebastian–im Walde Schulte, Sabine 2008. Comparing and combining semantic verb classifications. *Language Resources and Evaluation* 42(3): 265–291.
- Dér Csilla Ilona 2013. Mi számít grammatikalizációnak? Kísérlet a fogalom újradefiniálására. In: Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 17–28.
- Divjak, Dagmar–Fieller, Nick 2014. Cluster analysis. Finding structure in linguistic data. In: Dylan Glynn–Robinson, A. Justyna (eds.): *Corpus Methods for Semantics. Quantitative studies in polysemy and synonymy*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 405–439.
- Fellbaum, Christiane (ed.) 1998. *WordNet: An Electronic Lexical Database*. MA: MIT Press. Cambridge.
- Floyd, Rick. 1999. *The structure of evidential categories in Wanka Quechua*. Summer Institute of Linguistics and the University of Texas at Arlington. Dallas.
- Hammer, Øyvind–Harper, David A.T.–Ryan, Paul D. 2001. PAST: Paleontological statistics software package for education and data analysis. *Palaeontologia Electronica* 4(1): 1–9.
- Heine, Bernd 1993. *Auxiliaries*. Oxford University Press. Oxford.
- Imrényi András 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4*. Osiris. Budapest. 663–761.
- Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. In: Telegdi Zsigmond–Kiefer Ferenc (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 49–103.
- Kiefer Ferenc 2005. *Lehetőség és szükségszerűség*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéelmélet*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Kövecses Zoltán–Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Krejcie, Robert V.–Morgan, Daryle W. 1970. Determining Sample Size for Research Activities. *Educational and Psychological Measurement* 30. 607–610.

- Kugler Nóra 2003. *A módosítószók funkciói*. Nyelvtudományi Értekezések 152. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Kugler Nóra 2017. Az összetett mondat. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. A magyar nyelv kézikönyvtára. 4. Osiris, Budapest. 806–895.
- Kugler Nóra 2017. Az evidencialitás és a modalitás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. A magyar nyelv kézikönyvtára. 4. Osiris, Budapest. 467–494.
- Lampert, Günther–Lampert, Martina. 2000. *The conceptual structure(s) of modality: Essences and ideologies. A study in linguistic (meta-)categorization*. Peter Lang, Frankfurt.
- Laczko Krisztina–Tátrai Szilárd 2015. "Évek óta mást se csinálunk": A többes szám első személyű deixitikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárh M. János–Bodó Csanád–Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói*. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére. Magyar Nyelvtudományi Társaság, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 501–514.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford–California.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 2, Descriptive application*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticalization, and conceptual archetypes. In: Athanasiadou, Angeliki–Canakis, Costas–Cornillie Bert (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York. 1–28.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Lengyel Klára 1999. A segédigék kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 123 (1): 116–123.
- Lengyel Klára 2000. A segédigék és származékaik. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 472–530.
- Miller 1995. WordNet: A Lexical Database for English. *Communications of the ACM* Vol. 38. No. 11: 39–41.

- Modrián-Horváth Bernadett 2009. Gesichtspunkte zu Einer Funktionalen Typologie der Ungarischen Infinitiv Regierenden Hilfsverben. *Acta Linguistica Hungarica*, 56 (4).
- Mortelmans, Tanja 2010. Modality in Cognitive Linguistics. In: Geeraerts, Dirk–Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press. New York. 1343–1377.
- Murvai Olga 2001. Szemantika és pragmatikai kiegészítések a modalitás vizsgálatához. In: Petőfi S. János–Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan. Officina Textologica*, 5: 59–69.
- Nuyts, Jan. 2002. Grounding and the system of epistemic expressions in Dutch: A cognitivefunctional view. In: Frank Brisard (eds.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Mouton de Gruyter. Berlin. 433–466.
- Nuyts, Jan. 2006. Modality: Overview and linguistic issues. In: William Frawley (eds.): *The expression of modality (The expression of cognitive categories 1)*. Mouton de Gruyter. Berlin. 1–26.
- Oravecz Csaba–Várad Tamás–Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta–Choukri, Khalid–Declerck, Thierry–Loftsson, Hrafn–Maegaard, Bente–Mariani, Joseph–Moreno, Asuncion–Odiijk, Jan–Piperidis, Stelios (eds.): *Proceedings of the ninth international conference on language resources and evaluation (LREC-2014)*. European Languages Resources Association (ELRA). Reykjavik. 1719–1723.
- Palmer, Frank Robert 1986. *Mood and modality*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Paradis, Carita 2005. Ontologies and construals in lexical semantics. *Axiomathes* 15. 541–573.
- Pelyvás Péter 2002. *A kognitívmodell-alkotás és -váltás néhány nyelvi kifejezőeszköze a magyarban*. In: Maleczki Márta (szerk.): *A magyar nyelv leírásának újabb módszerei V*. Szegedi Tudományegyetem. Szeged. 405–420.
- Pelyvás Péter 2013 „Nekem most el kell menjek” A kell és az angol must segédige konceptuális grammatikai struktúrájáról. In: Kugler Nóra–Laczkó Krisztina–Tátrai Szilárd (szerk.): *A megismerés és az értelmezés konstrukciói*, Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 186–203.

- Prószéky Gábor–Miháltz Márton 2008. Magyar WordNet: az első magyar lexikális szemantikai adatbázis. *Magyar Terminológia* 1(1): 43–57.
- Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Kiadó. Budapest.
- Talmy, Leonard 1988 Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science* 12: 49–100.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Kiadó. Budapest.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára* 4. Osiris Kiadó. Budapest. 899–1057.
- Taylor, John R. 1995. *Linguistic categorization*. Oxford University Press. Oxford.
- Thornburg, Linda–Panther, Klaus-Uwe 1997. „Speech Act Metonymies.”. In: Liebert, Wolf Andreas–Redeker, Gisela–Waugh R., Linda (eds.): *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 205–219.
- Timári Mária 2019. A magyar segédigék korpuszalapú vizsgálata. *Ösvények* 1: 62–100.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009a. A magyar segédige + igenév szerkezet szemantikája. *Magyar Nyelvőr* 133(4): 379–393.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009b. A magyar segédige + ige(név) szerkezet szemantikája. In: Keszler Borbála–Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 201–210.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Europica Varietas. Nyitra.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára* 4. Osiris. Budapest. 207–466.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017 (szerk.). *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára* 4. Osiris. Budapest.
- van der Auwera, Johan–Plungian, Vladimir A. 1998. Modality’s semantic map. *Linguistic Typology* 2. 79–124.

Van linden, An. 2010. From premodal to modal meaning: Adjectival pathways in English.
Cognitive Linguistics 21 (3): 537-571.

Zimbardo, Philip–Johnson, Robert–McCann, Vivian. 2017. *Pszichológia mindenkinek*.
 Libri Kiadó. Budapest.

9. Melléklet

A mellékletek a Bray–Curtis-féle függvénnyel elvégzett klaszteranalízis alapján azonosított tulajdonságokkal és tulajdonság-együttállásokkal történő belső adatvételezés eredményezte alkorpuszok méretét mutatják be a vizsgált szerkezetekre vonatkozóan.

A dendrogram ága	Keresett szempontok és szempont-együttállások	Előfordulás a mintán belül (db)
A.	9.35.	1
	17.35.	1
	16.	4
	9.	2
	17.	6
	31.	3
	35.	2
B.	11.32.	6
	12.32.	4
	15.32.	1
	15.40.	2
	15.38.	1
C.	26.46.	2
	18.46.	6
	26.43.	1
D.	7.8.30.	5
	10.30.21.25	29
E.	24.29.33.	9
	24.29.34	3
	24.29.39.	4
	24.29.44.	2
	19.29.33.	3
	19.29.34.	1
	19.29.39.	1
	19.29.44.	2
	19.29.37.	5
	24.29.37.	6

1. melléklet. A tud + főnévi igenév belső mintavétele a Bray–Curtis hasonlósági függvény alapján

A dendrogram ága	Keresett szempontok és szempont-együttállások	Előfordulás a mintán belül (db)
A.	8.21.25.30.	58
	8.24.25.30.	28
	8.21.37.	4
	8.24.37.	12
	10.37.	32
	10.21.25.30.	51
	10.24.25.30.	23
B.	9.7.	1
	19.38.	1
	19.26.	1
	19.	7
	22.38.	1
	22.47.	1
	22.	6
	18.47.	5
	18.	12
	15.	8
C.	11.39.	3
	12.39.	1
	11.42.	9
	12.42.	4
	14.42.	10
	29.42.	6
	11.44.	2
	12.44.	6
	14.44.	7
	29.44.	3
	11.43.	9
	12.43.	3
	14.43.	4
	29.43.	2
	11.32.	4
	12.32.	4
	14.32.	3
	29.32.	3
	11.34.	2
	12.34.	7
	14.34.	5
	29.34.	1
	11.33.	2
	12.33.	7
	14.33.	5

	29.33.	1
	11.41.	2
	14.41.	1
	29.41.	1
D.	17.	1
	40.	3
	2.20.	1
	31.20.	1
	1.	2
	2.	4
	20.	4
	35.	1

2. melléklet. A képes + főnévi igenév belső mintavétele a Bray–Curtis hasonlósági függvény alapján

A dendrogram ága	Keresett szempontok és szempont-együttállások	Előfordulás a mintán belül (db)
A.	8.21.25.30.	40
	10.21.25.30.	25
B.	24.29.34.	8
	24.29.37.	1
	24.29.41.	2
	24.29.44.	1
	24.34.	7
	24.37.	3
	24.41.	3
	24.44.	10
C.	15.	5
	18.	10
	19.	12
	33.	4
	35.	4
	38.	2
	39.	12
	40.	5
	42.	8
	18.39.	2
	19.39.	5
	19.40.	1
	19.35.	1
	18.33.	2
	19.39.47.	1
	39.26.19.	1
D.	1.	1
	11.	2

E.	16.	1
	32.	3
	36.	1
	43.	2
	9.	1
	12.	2
	17.	1
	28.	1
	32.	2

3. melléklet. A képtelen + főnévi igenév belső mintavétele a Bray–Curtis hasonlósági függvény alapján

A dendrogram ága	Keresett szempontok és szempont-együttállások	Előfordulás a mintán belül (db)
A.	8.21.25.30.	52
	8.24.25.30.	61
	19.25.30.	59
	19.25.29.	49
	19.34.	21
	19.39.	15
	19.44.	31
	8.21.34.	16
	8.21.39.	28
	8.21.44.	24
	8.24.34.	8
	8.24.39.	5
	8.24.44.	13
B.	9.35.	1
	9.43.	2
	10.32.	1
	10.37.	3
	10.40.	2
	10.42.	1
	10.1.	1
	12.31.	2
	12.32.	2
	12.37.	1
	12.38.	1
	12.40.	3
	12.42.	2
	22.31.	1
	22.32.	2
	22.37.	3
	22.38.	1

	22.40.	2
	22.42.	1
	22.43.	2
	18.46.	5
	20.37.	1
	20.38.	1
	46.1.	2
	26.	18
	26.43.	7
	26.40.	1
	26.31.	1
C.	2.	5
	11.	5
	16.	4
	17.	4
	36.	4
	41.	7

4. melléklet. A *bír* + főnévi igenév belső mintavétele a Bray–Curtis hasonlósági függvény alapján

A dendrogram ága	Keresett szempontok és szempont-együttállások	Előfordulás a mintán belül (db)
A.	8.21.25.30.	58
	8.24.25.30.	28
	8.24.25.29.	22
	8.21.25.29.	32
	19.33.	37
	8.24.37.	12
	10.21.25.30.	9
	10.24.25.30.	11
	10.21.25.29.	12
	10.24.25.29.	3
	8.44.	43
	8.39.	46
	10.44.	6
	10.39.	6
	8.21.30.26.	5
	8.24.30.26.	3
	10.21.30.26.	1
	10.21.26.29.	1
	19.39.	18
	19.44.	28
	16.7.	5
B.	16.37.	3
	18.46.	6

	18.36.	1
	18.43.	4
	18.38.	2
	1.46.	3
	22.34.	1
	22.44.	1
	22.37.	2
	9.	2
C.	17.	2
	32.	2
	40.	5
	17.32.	1
	28.3.	3
D.	12.35.	1
E.	4.	2
	12.	1
	31.	2
	35.	1

5. melléklet. A *mer* + főnévi igenév belső mintavétele a Bray–Curtis hasonlósági függvény alapján

A dendrogram ága	Keresett szempontok és szempont-együttállások	Előfordulás a mintán belül (db)
A.	8.21.25.30.	61
	8.24.25.30.	24
	8.21.25.29.	46
	8.24.25.29.	6
	10.21.25.30.	88
	10.24.25.30	37
	10.21.25.29.	33
	10.24.25.29.	15
	24.41.	16
	21.41.	66
B.	7.	14
	18.	10
	19.	12
	26.	15
	7.18.37.	1
	18.33.	2
	18.34.	1
	18.37.	3
	18.39.	1
	18.42.	3
	18.44.	4
	19.33.	1

	19.36.	1
	19.37.	3
	19.44.	2
C.	1.	5
	2.	5
	17.	4
	20.	4
	22.	4
	31.	7
	32.	1
	40	5
	43.	3
	1.20.	1
	1.46.	2
	2.15.	1
	20.32.	1
	20.46.	1
	32.46	1
D.	11.	1
	12.	1
	23.	1
	27.	1
	35.	1
	38.	1

6. melléklet. A hajlandó + főnévi igenév belső mintavétele a Bray–Curtis hasonlósági függvény alapján

A dendrogram ága	Keresett szempontok és szempont-együttállások	Előfordulás a mintán belül (db)
A.	8.30.21.25.	78
	8.21.25.29.	39
	10.21.25.30.	25
	10.21.25.39.	12
	8.24.30.25.	28
	8.24.25.29.	14
	10.24.30.25.	28
	10.24.29.25.	13
B.	7.26.	6
	7.19.	3
	7.20.	6
	7.22.	4
	19.33.	15
	19.37.	5
	19.34.	1

	19.41.	1
	19.36.	5
	19.43.	4
	19.44.	5
	19.39.	2
	19.32.	1
	19.40.	4
	18.33.	7
	18.37.	5
	18.34.	4
	18.42.	4
	18.41.	1
	18.36.	2
	18.43.	2
	18.44.	3
	18.39.	3
	18.40.	1
	22.33.	4
	22.37.	8
	22.34.	4
	22.42.	4
	22.41.	4
	22.36.	2
	22.43.	1
	22.44.	1
	22.32.	2
	46.	8
	1.	18
	12.37.	2
	12.43.	2
	12.36.	1
	12.32.	1
	12.33.	2
	13.39.	2
C.	9.	3
	11.	3
	16.	4
	17.	2
	2.	6

7. melléklet. Az *akar* + főnévi igenév belső mintavétele a Bray–Curtis hasonlósági függvény alapján

A dendrogram ága	Keresett szempontok és szempont-együttállások	Előfordulás a mintán belül (db)
---------------------	--	------------------------------------

A.	5.10.21.25.30.	85
B.	8.20.33.46.	47
C.	24.37.	1
	24.41.	2
	24.42.	2
	24.29.37.	14
	24.29.41.	28
	24.29.42.	13
D.	2.14.	4
	1.19.	1
	19.43.	1
	2.22.	2
	22.43.	3
	14.44.	2
	12.	13
E.	20.40.	1
	36.	2
F.	7.	6
	15.	6
	16.	4
	26.	5
	31.	5
	34.	7
	39.	7
G.	9.34.	1

8. melléklet. A kíván + főnévi igenév belső mintavétele a Bray–Curtis hasonlósági függvény alapján

A dendrogram ága	Keresett szempontok és szempont-együttállások	Előfordulás a mintán belül (db)
A.	26.19.33.30.	97
B.	7.18.	2
	7.36.	1
	18.36.	1
	18.20.	7
	1.	6
C.	10.37.	10
	10.42.	5
	10.44.	6
	10.41.	11
	10.34.	5
	10.39.	1
	10.40.	3
	10.43.	1
	46.	22

D.	9.	1
	11.	1
	16.	1
	17.	1

9. melléklet. A *szeret* + főnévi igenév belső mintavétele a Bray–Curtis hasonlósági függvény alapján

10. Absztraktok

10.1. Magyar nyelvű absztrakt

A korpuszalapú kutatás célja az volt, hogy a premodális szemantikai tartományokkal érintkező főnévi igeneves konstrukciós vizsgálatát elvégezze funkcionális kognitív nyelvelméleti kiindulópontból. Az empirikus módszertan nyelvi mintázat-azonosításban történő érvényesítése egy hosszabb távú grammatikalizációs vizsgálat metodológiai alapjait teremti meg a premodális tartományokhoz kapcsolódó nyelvi szerkezetek elemzésével összefüggésben. A mintavételezés a Magyar Nemzeti Szövegtárból (MNSZ v2.0.5) történt, indirekt módszerekkel, a főnévi igenévi komponensen keresztül. Az adatokat (3111 példányt) a dolgozatban részletezett szempontrendszer alapján elemeztem, a jellemzőket pedig a klaszteranalízis módszerének alkalmazásával dolgoztam fel. Az volt a célom, hogy szemantikai és a morfoszintaktikai jellemzők együttes figyelembevételével, a jellemzők együttállásai alapján olyan mintázatokat tudjak azonosítani, amelyek összefüggnek a premodális és alapmodális tartománnyal, illetve a kettő közti határ átlépésével. A klaszterezéssel nyert tulajdonságcsoportok alapján finom kvalitatív elemzéssel törekedtem a konstrukcionális mintázatok körülhatárolására, illetve annak feltárására, hogy milyen kidolgozói/műveleti relációk azok, amelyek a premodális-modális jelentésszerveződés szempontjából szerephez jutnak. Az alkalmazott klaszterezési eljárást hivatott volt egy kontrollelemzés tesztelni, amely visszacsatolást nyújtott a tulajdonság-együttállások körülhatárolhatóságának perspektívájából.

10.2. Angol nyelvű absztrakt

The aim of the corpus-based research was to perform a study of infinitive constructions in connection with premodal semantic domains from a functional cognitive linguistic approach. The application of the empirical methodology in linguistic pattern identification provides the methodological basis for a longer-term grammaticalization

study in association with the analysis of linguistic structures related to premodal semantic domains. The data of the research were drawn from the Hungarian National Corpus (v2.0.5) by using indirect methods, through the infinitive component. The data (3111 pcs) were analyzed based on a detailed criteria and the characteristics were processed using the method of cluster analysis. This proceeding aim was to be able to identify patterns related to the premodal and the modal domains as well as the crossing of the boundary between them by considering semantic and morphosyntactic features simultaneously. Based on the clustered groups, I endeavoured to identify the construction patterns with a qualitative analysis in order to explore which operational relations play a role in terms of premodal-modal meaning organization. The control procedure aimed to test the applied method of cluster analysis from the perspective of construction analysis.